

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**NİZAMÜLMÜLK VE MACHIAVELLI'YE GÖRE DEVLET
YÖNETİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED AKİF SUBAŞI

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ZAKİR SARIKAYA

OCAK 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

NİZAMÜLMÜLK VE MACHIAVELLI'YE GÖRE DEVLET
YÖNETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED AKİF SUBAŞI
ORCID: 0009-0001-4134-8981

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ZAKİR SARIKAYA

OCAK 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Nizamülmülk ve Machiavelli’ye Göre Devlet Yönetimi**” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 02/01/2025

Muhammed Akif SUBAŞI

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Nizamülmülk ve Machiavelli’ye Göre Devlet Yönetimi” başlıklı yüksek lisans
Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak
hazırlanmıştır. 02/01/2025

Tezi Hazırlayan

Muhammed Akif SUBAŞI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zakir SARIKAYA

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Veysel ERAT

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Kamu Yönetimi** Anabilim Dalı öğrencisi **Muhammed Akif SUBAŞI** tarafından hazırlanan “**Nizamülmülk ve Machiavelli’ye Göre Devlet Yönetimi**” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 02/01/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zakir
SARIKAYA
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Veysel ERAT
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Serdar BAY
(Kafkas Üniversitesi)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve Sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

....../....../2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

T.C.
Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
NİZAMÜLMÜLK VE MACHIAVELLI'YE GÖRE DEVLET YÖNETİMİ
Yüksek Lisans Tezi
Muhammed Akif SUBAŞI
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zakir SARIKAYA
Ocak 2025
ÖZET

Devletlerin ve toplumların başarısı ya da başarısızlığı belirli koşullara göre değişen yönetim yaklaşımlarına bağlıdır. Devlet yöneticileri vatandaşlarla iletişim kurmalı ve onların görüş ve taleplerini dinlemeli, devletin çıkarlarını korumak için ulusal ve uluslararası düzeyde iş birliği yapmalıdır. Devletlerin varlığı ya da yokluğu onların yönetim biçimleri ve yönetim anlayışlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Machiavelli ve Nizamülmülk devlet yönetimi konusunda farklı teoriler geliştirmişler. Machiavelli gücün her şeyden üstün olduğunu, Nizamülmülk ise adalet ve ahlakın devlet yönetiminin temeli olduğunu savunmuştur. Modern devlet her ikisinin de tavsiyelerini dikkate almalıdır. Machiavelli, kendi döneminin en önemli modern düşünürleri arasında yer almaktaydı. Machiavelli, modern siyasal düşüncüyü şekillendiren en önemli üç devlet adamından biridir. Machiavelli, küçük şehir devletlerine bölünmüş, parçalanmış ve dağılmış olan İtalyan toplumunu birleştirmeyi ve bu şekilde İtalya'nın birliğini sağlamayı amaçlamıştır. Ortaçağ düşünürü Nizamülmülk ise göçebe bir topluluktan modern bir devlet yaratmıştır. İktâ sistemiyle hem güçlü bir orduyu hem de kabileler arasında Türk birliğini sağladı. Nizamülmülk, Selçuklu devletinin siyasetine yön vermekle kalmamış, kendisinden sonra gelen birçok düşünür ve yöneticiye de liyakat, devlet adamlığı, bürokrasi ve yönetim alanındaki tarihi bilgisini kullanarak rehberlik etmiştir.

Anahtar kelimeler: Devlet Yönetimi, Machiavelli, Nizamülmülk, Prens, Siyasetname.

Republic of Turkey
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Public Administration
STATE ADMINISTRATION ACCORDING TO NIZAMULMULK AND
MACHIAVELLI
Master Thesis
Muhammed Akif SUBAŞI
Supervisor: Assist. Prof. Mehmet Zakir SARIKAYA
January 2025
ABSTRACT

The success or failure of states and societies depends on the management approaches that vary according to certain condition: State leaders should communicate with citizens, listen to their views and demands, and collaborate at national and international levels to protect the interests of the state. The existence or non-existence of states is directly linked to their forms of governance and management approach: Machiavelli and Nizamulmulk developed different theories on state governance; Machiavelli advocated that power is superior to everything, while Nizamulmulk argued that justice and morality are the foundation of state governance. Modern states should take into account the advice of both. Machiavelli was among the most important modern thinkers of his time. Machiavelli is one of the three most important statesmen who shaped modern political thought. Machiavelli aimed to unite the Italian society, which was divided into small city-states, fragmented and scattered, and thus to ensure the unity of Italy. The medieval thinker Nizamulmulk created a modern state from a nomadic community. With the Iqta system, he provided both a strong army and Turkish unity among the tribes. Nizamulmulk not only directed the politics of the Selçuklu state, but also guided many thinkers and administrators who came after him by using his historical knowledge in the fields of merit, statesmanship, bureaucracy and administration.

Keywords: State Administration, Machiavelli, Nizamulmulk, Prens, Siyasetname.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
TEŞEKKÜR	VIII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	8
1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	8
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNETİM KAVRAMININ DOĞUŞU

2.1. Yönetim Bilimi Doğuşu.....	11
2.2. Yönetim Sistemleri.....	13
2.2.1. Oligarşi	14
2.2.2. Aristokrasi.....	14
2.2.3. Monarşi	15
2.2.4. Demokrasi	15
2.2.5. Teokrasi.....	16
2.3. Güç ve İktidar Kapsamında Yönetim	16
2.4. Toplumsal Güç Kullanımı, Otorite ve Egemenlik.....	18
2.4.1. Rasyonel Temele Dayalı Otorite	20
2.4.2. Geleneksel Temele Dayalı Otorite	21
2.4.3. Karizmatik Temele Dayalı Otorite	21
2.5. Doğuda Yönetim Biliminin Öncüleri.....	21
2.5.1. Farabi	22
2.5.2. İbn-i Haldun.....	24
2.5.3. İbn-i Teymiye.....	27
2.5.4. Ebu'n Necip Sühreverdi	29
2.5.5. Yusuf Has Hacib.....	32
2.5.6. Muhammed Bin Turtişi	34

2.5.7. Ebu Hanife	36
2.5.8. İbnü'l Mukaffa	37
2.5.9. Maverdi	38
2.6. Batıda Yönetim Biliminin Öncüleri.....	39
2.6.1. Platon.....	39
2.6.2. Aristo	42
2.6.3. Sokrates	44
2.6.4. Saint Aurellus Augustinus	45
2.6.5. Aqino'lu Saint Thomas	46
2.7. Modern Devlet	46
2.7.1. Kent Devletlerinden Ulus Devlete.....	46
2.7.2. Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı.....	47
2.7.3. Feodal Devlet Yapısının Ortaya Çıkışı.....	47
2.7.4. Zümre Devleti	48
2.7.5. Mutlak Devletin Ortaya Çıkışı.....	49
2.7.6. Ulus Devletlerin Ortaya Çıkışı	50
2.7.7. Modern Devletin Felsefi Kökenleri.....	50
2.7.7.1. Niccolo Machiavelli: Dünyevi İktidar.....	51
2.7.7.2. Jean Bodin: Devletin Sürekliliği ve Meşruiyeti	53
2.7.7.3. Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi	54
2.7.7.4. John Locke	56
2.7.7.5. Jean Jacques Rousseau.....	57
2.7.8. Modern Devlet Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Siyasi Gelişmeler..	58
2.7.8.1. Vestfalya Barışı	59
2.7.8.2. Fransız Devrimi	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZAM'ÜL MÜLK'ÜN YÖNETİM ANLAYIŞI

3.1. Nizamülmülk'ün Hayatı ve Siyasetname.....	62
3.2. Nizamülmülk Döneminde Selçuklu Devleti.....	65
3.3. Nizamülmülk'ün Düşünce Yapısı	69
3.3.1. Nizamülmülk'te Birey ve Toplum	69
3.3.2. Nizamülmülk'te Devlet	69
3.3.2.1. Devletin Görevleri.....	70
3.3.2.2. Nizamülmülk'te Devlet Yönetimi.....	71

3.3.2.3. Ordu	71
3.3.2.4. İstihbarat	73
3.3.2.5. Adalet	74
3.3.3. Nizamülmülk'te Siyaset	75
3.3.4. Nizamülmülk'te Din	76
3.4. Nizamülmülk'te İktidar Anlayışı ve Yönetim	77
3.5. Devletlerin Yönetim Şekilleri	83
3.6. Hükümdarın Sahip Olması Gereken Nitelikler	83
3.7. Hükümdarın İtibarını Yükselten Davranışlar	84
3.8. Devletin Kuruluşuna ve Bürokratik Örgütlenmeye İlişkin Görüşleri	84
3.8.1. Güvenlik ve İstihbarat Birimi	84
3.8.2. Posta Teşkilatı Kurulması	86
3.8.3. Resmi Yazışma Kurallarının Oluşturulması	87
3.8.4. Saray Süvari ve Muhafız Alaylarının Kurulması	87
3.8.5. Liyakat ve Adalet Sistemi Kurulması	88
3.8.6. Devlet-Halk ilişkileri ve Hizmet İçi Eğitim	89
3.8.7. Disiplin Anlayışı ve Denetim	90
3.8.8. Maliye Politikası ve İktisadi Sistemi	90
3.8.9. Din Kurumu	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MACHIAVELLİ'NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

4.1. Machiavelli'nin Hayatı ve Prens	94
4.2. Machiavelli Döneminde İtalya	97
4.3. Machiavelli ve Rönesans	99
4.4. Machiavellizm	100
4.5. Virtue-Fortuna	100
4.6. Machiavelli'nin Düşünce Yapısı	102
4.6.1. Machiavelli'de Birey ve Toplum	102
4.6.2. Machiavelli'de Devlet	104
4.6.2.1. Devlet Yönetimi	104
4.6.2.2. Ordu	114
4.6.3. Machiavelli'de Siyaset	116
4.6.4. Machiavelli'de Din	117
4.7. Machiavelli'ye Göre İktidar Anlayışı ve Yönetim	118

4.8. Prensliklerin Yönetim Şekilleri.....	125
4.9. Prens'in Sahip Olması Gereken Nitelikler	129
4.10. Prens'in İtibarını Yükselten Davranışlar.....	130

BEŞİNCİ BÖLÜM

NİZAMÜLMÜLK VE MACHIAVELLI'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

5.1. Yönetim ve İktidar Anlayışı Bakımından Karşılaştırma	134
5.2. Siyaset Bakımından Karşılaştırma.....	135
5.3. Adalet Bakımından Karşılaştırma	135
5.4. Ordu Bakımından Karşılaştırma	136
5.5. Din Bakımından Karşılaştırma	137
5.6. Yönetici Anlayışları Bakımından Karşılaştırma.....	138
5.7. Halk – Yönetici İlişkisi Bakımından Karşılaştırma.....	139
5.8. Devlet Anlayışında Farklılıklar	140
SONUÇ.....	141
KAYNAKLAR	144

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans çalışmalarım süresince benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen, deneyim ve bilgilerini bana ileten ilk danışman hocam Dr. Ali Rıza SAVAŞ'a ve danışmanlığımı sürdürme görevini üstlenerek tezimi savunmamı sağlayan değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Zakir SARIKAYA'ya, tüm çalışmalarım süresince fikirleriyle bana yön veren ve bilimsel katkılarıyla bana destek olan hocam Prof. Dr. Veysel ERAT'a teşekkür ederim. Yüksek Lisans eğitimim boyunca destek olan diğer hocalarıma destekleri için teşekkür ederim.

Tez çalışmam süresince gerekli hassasiyeti gösteren ve desteğini esirgemeyen, eğitim hayatım boyunca her daim yanımda olan ve destek veren sevgili aileme, en içten duygularıyla teşekkür ederim.

KISALTMALAR

M.Ö. : Milattan Önce

Age: Adı Geçen Eser

C: Cilt

Çev: Çeviren

Doç: Doçent

Dr: Doktor

Haz: Hazırlayan

Öğr: Öğretim

Prof: Profesör

S: Saya

Ss: Sayfa Aralığı

Vb: Ve Benzerleri

Yrd: Yardımcı

GİRİŞ

Yönetim kavramı, insanlık tarihi boyunca önemli bir rol oynamıştır ve antik çağlardan beri var olan bir olgudur. Başlangıçta yönetim, kaynakları etkin bir şekilde dağıtmak ve insanları ortak amaçlar doğrultusunda harekete geçirmekle ilgiliydi. Fakat günümüzde yönetim kavramı planlama, organizasyon, liderlik ve denetim gibi daha kapsamlı ve karmaşık bir süreç haline gelmiştir. Bu süreçte yöneticiler hem iç hem de dış çevreden gelen değişimlere uyum sağlamak hem de devletin vizyonu, misyonu ve stratejileri doğrultusunda kararlar almak ve uygulamak zorundadırlar. Yönetim kavramının genişlemesi yöneticilerin sahip olması gereken bilgi, beceri ve yetkinlikleri de arttırmıştır. Yöneticiler sadece teknik konularda değil, aynı zamanda iletişim, motivasyon, yaratıcılık, etik, sosyal sorumluluk gibi konularda da donanımlı olmalıdırlar. Yönetim kavramının gelişimi ve değişimi yönetim bilimi ve yönetim teorilerinin ortaya çıkmasına da katkıda bulunmuştur. Yönetim bilimi ve teorileri, yönetimin temel ilkelerini, fonksiyonlarını, modellerini ve yaklaşımlarını inceleyen disiplinlerdir. Yönetim bilimi ve teorileri, yöneticilere yönetim sürecini daha etkin ve verimli bir şekilde yürütmeleri için rehberlik ederler (Çelik ve Şimşek, 2013: 1-25).

Tarih boyunca düşünürler ve bilim insanları devletlerin nasıl var olduğu ve yok olduğu ile toplumlar arasındaki refah düzeyi farklılıklarının nedenlerini merak etmişlerdir. Yönetim, bir toplumun ortak çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurallar koyma ve uygulama sürecidir. Yönetim anlayışı ise yönetimin nasıl yapılması gerektiği, kimlerin yönetici olması gerektiği, yöneticilerin hangi yetki ve sorumluluklara sahip olması gerektiği gibi konuları kapsayan bir felsefedir. Yönetim anlayışı bir toplumun kültürü, tarihi, coğrafyası, ekonomisi ve siyasi yapısı gibi faktörlerden etkilenir. Farklı toplumlar farklı yönetim anlayışlarına sahip olabilirler. Bu durumda devletlerin ve toplumların başarı veya başarısızlık seviyelerinde farklılıklara yol açabilmektedir (Çaylak ve Bakacak, 2018: 1 – 10).

Yönetim her türlü organizasyonun başarısı için önemlidir. Başkalarının katılımıyla işlerin yürütülmesi anlamına gelir ve grup veya işletme performansını artırmak için gereklidir. Yönetim, organizasyonun vizyonunu, misyonunu ve hedeflerini belirlemek, planlamak, organize etmek, yürütmek ve denetlemek gibi çeşitli işlevleri içermektedir (Eren, 1971: 5).

Yönetim bir organizasyonun amaçlarına ulaşması için insan ve kaynakları etkin bir şekilde kullanma sürecidir. Farklı seviyelerde ve farklı fonksiyonlarda gerçekleştirilebilir. Yönetim süreci, planlama, örgütleme, yürütme ve denetleme gibi temel faaliyetleri içerirken aynı zamanda bir bilim ve bir sanat olarak da tanımlanabilir. Bilimsel yönü yönetimin kurallarını, ilkelerini ve teknikleri, sanatsal yönü ise yöneticinin yaratıcılık, sezgi ve becerilerini içermektedir (Çelik ve Şimşek, 2013: 1-25).

Yönetim konusunda farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların her biri yönetimi farklı bir açıdan ele almakta ve farklı vurgular yapmaktadır (Özkalp, 2003: 27-35);

- Klasik yaklaşım, yönetimin bilimsel yöntemlerle incelenip geliştirilebileceği fikrine dayanmaktadır. Planlamanın, organize etmenin ve denetlemenin önemini ve yöneticilerin verimliliği artırmak için çalışanları kontrol etmesi gerektiğini savunur.
- İnsan ilişkileri yaklaşımı, çalışan memnuniyeti ve motivasyonunun önemine odaklanmaktadır. İyi iletişim ve destekleyici bir çalışma ortamının gerekliliğini savunur.
- Sistem yaklaşımı, organizasyonu birbiriyle ilişkili parçalardan oluşan bir sistem olarak görür. Organizasyonun tüm farklı bölümlerinin koordinasyonu ve entegrasyonu ihtiyacını ele alır.
- Acil durum yaklaşımı, yönetimin tek bir en iyi yolu olmadığını ve en iyi yaklaşımın duruma göre değişeceğini savunur.

Bir devletin yönetimi karmaşık ve zordur. Doğru kararlar verebilmeyi, kaynakları etkili bir şekilde yönetebilmeyi, insanları motive edip yönlendirebilmeyi gerektirmektedir. Devlet yönetimine ilişkin birçok farklı teori vardır ve her birinin kendine göre güçlü ve zayıf yönleri vardır;

- Bürokrasi teorisi bir devleti yönetmenin en iyi yolunun, kurallara ve düzenlemelere dayalı bir yönetim sistemi olan bürokrasi oluşturmak olduğunu savunmaktadır. Bürokrasi teorisi devlet işlerinin daha düzenli, verimli olmasını sağlamaktadır fakat bürokrasinin katı, yavaş ve esnek olmayan bir yapı olmasına neden olmaktadır (Dursun, 1992: 135 – 137).

- Yerelleşme teorisi, devleti, gücü ve merkezi olmayan bir yapıya kavuşturmak, yerel yönetimlere daha fazla güç vererek yerel ihtiyaçlara daha iyi cevap verebilmeyi sağlamaktadır (Ayrangöl & Tekdere, 2016: 51)
- Katılım teorisi devletin vatandaşlarının karar alma sürecine dâhil olması gerektiğini savunur. Vatandaşların devlete olan güvenini ve bağlılığını arttırmak, devlet politikalarının daha adil ve meşru olmasını sağlamaktadır (Yaman, 2017: 136 – 137).

Devletlerin nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve nasıl çöktüğü konusunda farklı disiplinlerden gelen birçok düşünür farklı görüşler ortaya koymuştur. Bunlardan bazıları, tarihin yasalarına göre devletlerin yükseliş ve düşüş döngülerini inceleyen “*Sorokin, Spengler, Toynbee ve İbn-i Haldun*” gibi tarihçi ve sosyologlardır. Diğerleri ise toplumların ekonomik kalkınma seviyelerini belirleyen faktörleri araştıran “*Adam Smith, John Keynes ve Milton Friedman*” gibi ünlü ekonomistlerdir. Bu düşünürlerin ortak noktası, devletlerin ve toplumların geleceğini anlamak için geçmişi ve bugünü analiz etmeye çalışmalarıdır (Cabiri, 2018: 159; Poggi 2009: 9)

Devletlerin nasıl kurulduğu ve nasıl yıkıldığı ile ilgilenmek yeterli değildir. Çünkü devletlerin varlığı ve yokluğu, yönetim şekilleri ve yönetim anlayışları ile de doğrudan bağlantılıdır. Örneğin demokratik bir yönetim anlayışına sahip olan devletler, otoriter veya totaliter yönetim anlayışına sahip olanlara göre daha uzun ömürlü ve istikrarlı olma eğilimindedir. Aynı şekilde toplumların refah seviyeleri arasındaki farklılıklar da yönetim şekilleri ve yönetim anlayışları ile açıklanabilir. Farklı yönetim biçimleri ve yönetim anlayışları, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerine etki etmektedir (Cabiri, 2018: 160).

Weber’e göre devlet, yasal olarak şiddet kullanma tekeline sahip olan, kuralları uygulanan, kurumsal ve sürekli bir siyasi birliktir (Weber, 2005: 30).

Poggi ise devleti, devlet görevlilerinin sürekli ve talimatlara bağlı hareketleri ile yönetilen, karmaşık kurumsal düzenlemelerin tanımladığı bir oluşum olarak nitelendirir (Poggi, 2009: 15).

Bu tanımlar, devletin hem güç kullanma yeteneğine hem de düzenli ve sistemli bir yapıya sahip olmasına dikkat çekmektedir. Ancak devletin sadece bu iki özelliğiyle sınırlı olmadığı bilinmektedir. Devlet aynı zamanda toplumun çeşitli kesimlerinin çıkarlarını dikkate alarak adaleti sağlama ve halkın refahını artırma görevine de sahiptir.

Bu nedenle devletin yönetim yeteneği, sadece bürokratik işleyiş ve güç kullanma yeteneğiyle değil aynı zamanda adalet ve refah sağlama yeteneğiyle de ölçölmektedir (Duverger, 1982: 17).

Bürokrasi terimi, Latince “burra” ve Yunanca “kratos” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş bir kavramdır. “Burra” koyu renkli masa örtüsünü, “kratos” ise egemenlik ve yönetimi ifade etmektedir. Bu iki kelimenin birleşmesinden meydana gelen bürokrasi, “masaların veya büroların hâkimiyeti” şeklinde anlam kazanmaktadır. Bürokrasinin tanımıyla vurgulanan, memurların toplum üzerindeki egemenliğinin artması durumudur (Tortop, 1990: 195).

Devlet, bir toplumun belirli bir coğrafyada egemenlik kurduğu ve bu egemenliğin diğer devletlerce tanındığı bir siyasi yapıdır. Devletin hem iç hem de dış ilişkileri bulunmaktadır. İç ilişkilerde devlet, toplumu yöneten ve yönetilenler arasındaki etkileşimleri düzenler. Dış ilişkilerde ise devlet, diğer devletlerle olan ilişkilerini meşruiyet ve hukuk çerçevesinde yürütür. Devletin var oluşu ve işlevlerini yerine getirebilmesi, tamamen yönetim olgusuyla bağlantılıdır. Yönetim, devletin işleyişini düzenleyen ve devletin çeşitli işlevlerini yerine getirmesini sağlayan bir süreçtir. Yönetim, devletin hukuki ve politik yapısını, ekonomik ve sosyal politikalarını, dış ilişkilerini ve güvenlik politikalarını şekillendirir. Fakat yönetimin görevlerini yapabilmesi için devletin belli bir kuvvete gereksinimi vardır. Bu güç, devletin hükümlanlık haklarını koruma, hukuk düzenini sağlama, toplumsal düzeni koruma ve devletin çeşitli işlevlerini yerine getirme yeteneğini ifade etmektedir. Güç, devletin hükümlanlık haklarını koruma ve toplumsal düzeni sağlama yeteneğinin bir göstergesidir (Duverger, 1982: 18).

Devletin bütönlüğünü sağlamak ve sürdürmek belirli bir güç seviyesinin kullanılmasını gerektirir. Bu da devletin toplumun farklı bölömlerinin çıkarlarını gözeterek ve sosyal düzeni koruyarak toplumun farklı kesimlerini bir arada tutabilme kapasitesini temsil etmektedir. Bu kapasite devletin egemenlik haklarını koruma ve sosyal düzeni sürdürme becerisi olmaktadır. Bir devletin ortaya çıkması ve görevlerini yapabilmesi için belli bir siyasi toprakta siyasi bir örgütlenme kurma becerisine sahip olması gerekir. Bu birlik, devletin hükümlanlık haklarını ve toplumun çeşitli kesimlerini bir arada tutabilme yeteneğini ifade eder. Ancak bu birliğin oluşabilmesi ve sürdürölebilmesi için devletin belirli bir güce sahip olması gerekmektedir (Giddens, 1999: 56).

Toplumu meydana getiren unsurların birliğini sağlamak için her türlü güç yeterli değildir. Burckhardt, bunu Orta çağ İtalya'sına dair sözleriyle belirtmektedir; *“Papalık, kendi etkisi altındaki yerleri ve destek noktalarını kullanarak ileride oluşabilecek bir siyasi birliği önleyecek kadar kuvvetlidir, fakat kendisi bir birlik kuracak güçte değildir.”* (Burckhardt, 1974: 5).

Devlet çeşitli tabakalar, sınıflar, etnik gruplar ve sosyal-kültürel arasında gerçekleşen uzlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu uzlaşma birçok parametrenin bir arada etkin olduğu bir süreç sonucunda meydana gelir. Devlet toplumun çeşitli kesimlerinin çıkarlarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini dikkate alır ve bu çıkarlar ihtiyaçlar ve beklentiler arasında bir denge kurar. Burckhardt, bu tür bir uzlaşmayı *“denge durumu”* olarak adlandırır ve bu denge durumunun somutlaşmış hali olan *“devlet”* olgusunu bir sanat eseri olarak nitelendirir. Bu ifade devletin, toplumun çeşitli kesimlerinin çıkarlarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini, ihtiyaçlar ve beklentiler arasında bir denge kurarak bir birlik oluşturabilme yeteneğini ifade eder (Burckhardt, 1974: 6).

Devlet yönetim sanatının eseridir. Yönetim hem toplumun çeşitli sosyal ve kültürel kesimlerini uyum içinde yaşatabilme becerisini, hem de bu kesimleri toplumsal refahı yükseltmeye katkı sağlayacak işlere sevk edebilme bilgi, yetenek, teknik ve araçlarını gerektirir. Bu da yönetimin sadece bir bilim değil aynı zamanda bir sanat olduğunu ortaya koymaktadır. Yönetim bilimi, toplumun çeşitli kesimlerinin çıkarlarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini dikkate alarak ve bu çıkarlar, ihtiyaçlar ve beklentiler arasında bir denge kurarak bir birlik oluşturabilme yeteneğini ifade eder. Öte yandan yönetim sanatı bu bilimsel bilgi ve becerileri kullanarak toplumun çeşitli kesimlerini bir arada tutabilme ve toplumun refahını artırmaya yönelik faaliyetlere yönlendirebilme yeteneğini ifade eder.

Machiavelli'nin görüşleri, genellikle *“realist”* veya *“materyalist”* olarak nitelendirilir. Ona göre devletin gücü ve istikrarı, hükümdarın kişisel niteliklerine ve özellikle de akıllı, cesur ve acımasız olma yeteneğine bağlıdır. Machiavelli, hükümdarın, devletin çıkarlarını korumak ve devletin gücünü ve istikrarını sağlamak için her türlü aracı kullanabileceğini savunur (Machiavelli, 2009: 1 – 136).

Öte yandan Nizamülmülk'ün görüşleri genellikle *“idealizm”* veya *“ahlakçılık”* olarak nitelendirilir. Ona göre devletin gücü ve istikrarı, devletin adalet, ahlak ve dini esaslara dayanması gerektiğini öne sürmektedir. Nizamülmülk, devletin, toplumun çeşitli

kesimlerinin çıkarlarını dikkate alarak ve toplumsal düzeni sağlayarak, toplumun çeşitli kesimlerini bir arada tutma yeteneğini vurgulamaktadır.

Machiavelli, 16. yüzyılda yaşamış İtalyan bir filozof ve politikacıdır. En çok siyaset felsefesi üzerine bir inceleme olan “*Prens*” adlı kitabıyla tanınmaktadır. Machiavelli, *Prens*’te bir devleti yönetmenin en iyi yolunun acımasız ve kurnaz bir lider olmak olduğunu savunmaktadır. Amaçların araçları haklı çıkardığına ve bir yöneticinin iktidarı sürdürmek için ne gerekiyorsa yapması gerektiğine inanmaktadır (Uludağ 2015: 34).

Machiavelli’nin bu görüşlerinden dolayı onu siyaset biliminin babası olarak kabul edenler kadar onu ahlaksız ve kötücül bir düşünür olarak eleştirenler de olmuştur. Machiavelli, insan doğasının kötü olduğunu ve insanların güç peşinde koştuğunu varsaymaktadır. Bu nedenle bir liderin halkını kontrol altında tutmak için korku ve saygı uyandırması gerektiğini öne sürmektedir. Bir liderin dürüst, adil ve erdemli olması gerekmediğini sadece bu niteliklere sahipmiş gibi görünmesi gerektiğini iddia etmektedir. Machiavelli, *Prens*’te verdiği örneklerle tarihteki başarılı liderlerin nasıl acımasızca davrandıklarını ve sonuçta iyi sonuçlar elde ettiklerini göstermeye çalışmaktadır (Adabağ, 2009: 22).

Nizamülmülk, 11. yüzyılda yaşamış İranlı bir vezirdir. Kendisi en çok devlet idaresi üzerine bir inceleme olan “*Siyasetname*” adlı kitabıyla tanınmaktadır. Nizamülmülk, *Siyasetname*’de bir devleti yönetmenin en iyi yolunun adil ve hayırsever bir lider olmak olduğunu savunmaktadır. Bir hükümdarın tebaasının refahını düşünmesi gerektiğine, adalet ve adaletle yönetmesi gerektiğine inanmaktadır. Nizamülmülk aynı zamanda Selçuklu İmparatorluğu’nun kuruluşunda ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Selçuklu sultanları Alp Arslan ve Melikşah’a danışmanlık yapmış, onlara siyasi, askeri ve dini konularda rehberlik etmiştir. Nizamülmülk, Selçuklu devletinin kurumsallaşmasını sağlamak için çeşitli reformlar yapmıştır. Örneğin Nizamiye medreselerini kurarak eğitim sistemini geliştirmiş, devlet memurlarının yetişmesini sağlamıştır. Ayrıca vergi sisteminin düzenlenmesi, orduya yeni düzenlemeler getirilmesi, yargı sisteminin iyileştirilmesi gibi alanlarda da çalışmalar yapmıştır (Kılıçbay, 1986: 15).

Nizamülmülk, devlet idaresindeki başarısı ve bilgeliğiyle saygın bir konuma sahip olmuştur. Şii mezhebine mensup Haşhaşi tarikatı ile çatışmaya girmiştir. Haşhaşi tarikatı,

Nizamülmülk'ü Selçuklu devletinin Sünni kimliğini güçlendirmekle suçlamış ve onu öldürmek için komplolar kurmuştur. Nihayetinde, 1092 yılında Nizamülmülk bir Haşhaşi suikastçısı tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Nizamülmülk'ün ölümü, Selçuklu devletinin zayıflamasına ve parçalanmasına yol açmıştır (Armağan, 2016: 86 – 99).

Machiavelli ve Nizamülmülk, siyaset biliminin iki önemli düşünürüdür. Her ikisi de devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği konusunda farklı teoriler geliştirmişlerdir. Machiavelli, gücün her şeyden üstün olduğunu ve bir liderin gücünü korumak için her türlü yola başvurabileceğini savunmuştur. Nizamülmülk ise adalet ve ahlakın devlet yönetiminin temeli olduğunu ve bir liderin halkına karşı adil ve erdemli olması gerektiğini öne sürmüştür. Bu iki teori arasında büyük bir zıtlık vardır, ancak her ikisi de devlet yönetiminin zorluklarına ve gerçeklerine ışık tutmaktadır.

Machiavelli ve Nizamülmülk'ün teorilerinin modern devlet için sonuçları karmaşıktır. Machiavelli'nin teorisi bir yandan modern devletin acımasız ve kurnaz bir örgüt olması gerektiğini öne sürüyor. Nizamülmülk'ün teorisi ise modern devletin adil ve hayırsever bir teşkilat olması gerektiğini öne sürmektedir. Modern devlet için en iyi yaklaşım, devletin kendine özgü koşullarına bağlı olarak değişmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı devlet yönetimi konusunda Machiavelli ve Nizamülmülk'ün fikirlerini karşılaştırmalı bir çerçevede incelemek ve bu iki düşünürün siyaset teorilerinin modern yönetim anlayışlarına olan etkilerini ortaya koymaktır. Machiavelli ve Nizamülmülk tarih boyunca devlet yönetimi, güç kullanımı ve yöneticilik vasıfları üzerine yazmıştır ve fikirleri günümüz siyaset bilimi ve yönetim teorileri üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu nedenle çalışma, her iki düşünürün teorilerini detaylı bir şekilde analiz ederek onların devlet yönetimine dair görüşlerinin farklı zaman dilimlerinde ve kültürlerde nasıl yorumlandığını ve günümüz yönetim anlayışlarına nasıl adapte edilebileceğini değerlendirme amacı taşımaktadır.

Çalışma, Machiavelli ve Nizamülmülk'ün devlet yönetimi konusundaki farklı bakış açılarının politika yapım süreçleri ve yönetim stratejileri üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Machiavelli'nin realist ve pragmatist yaklaşımı ile Nizamülmülk'ün idealist ve ahlaki yönelimli yaklaşımı, siyaset ve yönetim bilimlerindeki teorik tartışmalar için karşılaştırmalı analiz sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma her iki düşünürün fikirlerinin günümüzün küreselleşen dünyasında devlet yönetimi ve politika yapımı üzerindeki etkilerini ele alarak siyasi liderler ve politika yapımcılar için stratejik yönlendirmeler sağlama potansiyeline sahiptir. Machiavelli ve Nizamülmülk arasındaki fikir ayrılıkları ve benzerlikleri, onların tarihsel ve kültürel kontekstleri, bu düşünürlerin devlet yönetimi ve yöneticilik üzerine olan görüşlerinin modern yönetim teorileri ve pratiklerine nasıl uyarlanabileceği bilinmemektedir. Dolayısıyla bu analiz, siyaset bilimi ve yönetim literatürüne katkıda bulunmayı hedeflemektedir ve aynı zamanda gelecek çalışmalar için yol gösterici olma özelliği taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Çalışmada iki farklı dönem ve coğrafyada yaşamış olan siyaset felsefecileri Machiavelli ve Nizamülmülk'ün devlet yönetimi üzerine teorileri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Çalışma her iki düşünürün devlet yönetimi anlayışlarını ve bu anlayışların kaynaklarını belirlemekte ve analiz etmektedir. Araştırmanın kapsamı, düşünürlerin felsefi görüşlerini, bu görüşlerin sosyo-politik ve tarihi bağlamlarını ve bu

görüşlerin modern devlet teorileri üzerindeki etkilerini içermektedir. Ayrıca her iki düşünürün devletin kuruluşu, işleyişi ve yönetim anlayışı üzerine düşüncelerinin karşılaştırılması, onların siyaset teorilerinin karşılaştırılmalı analizini sağlamaktadır.

Machiavelli'nin yaklaşımı, devlet gücü ve liderlik üzerine odaklanmaktadır. Yani devletin ve hükümdarın iktidarı koruma yöntemleri üzerine vurgu yapmaktadır. Bu yöntemler amacın araçları haklı çıkardığı realist yaklaşımı içermektedir. Nizamülmülk ise adalet ve ahlaki değerler üzerine kurulu bir yönetim anlayışını savunmakta, devletin temelinin halkının refahı ve sosyal düzeni sağlamak olduğunu öne sürmektedir. Araştırma, tarihsel ve kültürel faktörlerin her iki düşünürün siyaset anlayışını nasıl şekillendirdiğini de göz önünde bulundurmaktadır. Machiavelli'nin Rönesans Avrupası'ndaki düşünceleri, döneminin politik karmaşası ve bilimsel devrimlerin etkisi altında şekillenmiştir. Nizamülmülk ise Ortaçağ İslam dünyasının zengin siyasi ve kültürel yapısından etkilenmiştir. Bu çerçevede her iki düşünürün teorilerinin döneminin siyasi ve toplumsal yapısıyla nasıl entegre olduğu ve bu entegrasyonun devlet yönetimi üzerine olan etkileri analiz edilmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Doküman analizi, belirli bir amaca yönelik olarak kaynakların bulunması, okunması, not alınması ve değerlendirilmesi sürecini içermektedir. Bu süreç, basılı ve elektronik materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesi işlemlerini kapsamaktadır. Araştırmada kullanılan dokümanlar, yazılı materyalleri içermektedir ve bu materyaller, resmi ya da özel kayıtlar, araştırma konusuyla ilişkili yazılar, belgeler, yapımlar veya kalıntılar olarak tanımlanmaktadır. Doküman analizinde iki temel doküman türü kullanılmaktadır. Birincil belgeler, incelenen olayı veya davranışı doğrudan deneyimleyen kişiler tarafından üretilmiş belgelerdir, bu belgeler, görgü tanıklarına dayanmaktadır. İkincil belgeler ise olay yerinde bulunmayan kişiler tarafından birincil kaynakların ifadelerine dayanarak üretilen belgelerdir (Bailey, 1994).

Doküman analizi, süreçleri ve süreçlerin nasıl gerçekleştiğine dair iç yüzü açığa çıkarmaktadır. Bu süreç, araştırma sorusuna bağlı olarak kimi zaman araştırmanın ana verisini, kimi zaman ise yardımcı ve destekleyici veri kaynağı olarak kullanılmaktadır (Güler vd. 2015). Bu kapsamlı doküman taraması, araştırma konusuna dair bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımış ve araştırmanın teorik çerçevesini güçlendirmiştir. Analiz

süreci boyunca dokümanların içerikleri dikkatli bir biçimde değerlendirilmiştir. Bu sistematik inceleme, araştırma konusu hakkında kapsamlı ve çeşitlendirilmiş verilerin elde edilmesini sağlamıştır.

Dokümanlar, araştırmacının müdahalesi olmadan elde edilen veriler olarak değerlendirilirken araştırma sorularıyla uyumlu olarak seçilen güncel ve tarihsel belgeler üzerinden de veri toplanmıştır. Bu belgeler arasında internet üzerinden erişilen dijital dokümanlar, arama motorları, web sayfaları ve eğitimle ilgili çeşitli dijital kaynaklar bulunmaktadır. Araştırma verilerinin güvenilirliği ve geçerliliği, kaynakların doğruluğunun sorgulanması ve birincil kaynaklara erişim sağlanması suretiyle desteklenmiştir. YÖK tez portalı gibi yerel kaynaklardan yararlanılmasının yanı sıra uluslararası veri tabanları aracılığıyla konuyla ilgili geniş literatür taraması yapılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın yöntemi, geniş ve çeşitli doküman türlerinden yararlanarak eğitimle ilgili derinlemesine bilgi ve veriler sağlamaktadır. Elde edilen bulgular, her iki düşünürün eserlerinden çıkarımlar yapılacak şekilde organize edilmiştir. Bu süreçte metinlerden elde edilen veriler, devlet yönetimi, liderlik teorileri ve siyasi etik konularında derinlemesine bir karşılaştırma yapmak için kullanılmıştır ve Machiavelli ve Nizamülmülk'ün yönetim anlayışlarının modern devlet teorileri üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurarak tartışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNETİM KAVRAMININ DOĞUŞU

2.1. Yönetim Bilimi Doğuşu

Yönetim, bir organizasyonun belirli hedeflere ulaşması için kaynaklarını planlama, düzenleme, yönlendirme ve kontrol etme sürecidir (Hodgetts, 1997: 3).

Yönetim, ortak çıkarları olan insanların birlikte çalıştıkları bir faaliyettir (Simon ve Thompson, 1991).

Yönetim hem yapılması gereken işleri hem de işleri yapan insanları kapsar, iş ve insan faktörlerinin bir bütünleşmesidir (Hodgetts, 1997: 5).

Yönetim kavramı, bir yönüyle devletin örgütleyici faaliyetlerini, amaç ve ilkelerini işaret ederken diğer bir yönüyle söz konusu faaliyetleri yürüten sistemleri ifade etmektedir. Bu sebeple de yönetim hem amaç hem de araç işlevlerine sahip bir olgudur. Yönetim olgusu amaç açısından ele alındığında, toplumsal hayatın farklı kesimlerinin işleyişini organize eden ve söz konusu kesimlerdeki yönetsel kuruluşların belirleyici niteliklerinde somutlaşan bir eylemler dizisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Araç olarak ele alındığı takdirde ise yönetim ortak bir amaç etrafında toplanan kişilerin, söz konusu amaçlarını en kısa yoldan gerçekleştirebilmeleri için denetleme aşamaları, eşgüdüm, yönlendirme, personel alımı, örgütleme ve planlama görevlerini yerine getirdikleri karmaşık bir sistem olarak açıklanmaktadır (Fişek, 1975: 13).

Yönetimin olduğu yerde insanlar bir başkasının egemenliğini benimsemekte ve dolayısıyla kendileri dışındaki bir iradeye boyun eğmektedir. Rousseau (1987: 22), insanın, başka bir iradenin; yönetimin, isteğine şartsız veya şartlı olarak uymak zorunda kaldığı bu halini toplumsal sözleşme kavramıyla anlatmaktadır. Fişek (1974: 14) ise yönetimin varlık sebebini, toplumsal iş bölümü sayesinde ortaya çıkan ekonomik temele dayandırmaktadır.

Yönetim olgusunun temelini oluşturan insan ihtiyaçları bir arada yaşamak için gerekli olan kuralları belirlemiştir. İnsanlar, yaşam haklarını korumak ve ortak çıkarlarını sağlamak için, bazı hak ve özgürlüklerinden feragat ederek yönetime güvenmişlerdir. Rousseau (1987: 26) bu süreci insanların kendi aralarında bir sözleşme yaparak yönetime bazı yetkiler verdiklerini söyleyerek açıklamaktadır. Bu şekilde fiziksel olarak zayıf olan

insanlar, güçlü olanların baskısından kurtulmuşlardır. Simmel (1971: 41) ise yönetimin ortaya çıkış nedenlerini şöyle anlatır;

“Çoğu insan liderin olmadığı bir hayatı düşünemez. Onlar, kendilerini koruyacak ve yönlendirecek bir otoriteye ihtiyaç duyarlar. Bu otorite, sadece dış tehlikelere karşı değil, aynı zamanda kendi iç çatışmalarına karşı da onlara sınırlar ve kurallar koyar. Bu yüzden, insanlar, temel hak ve özgürlüklerini korumasını istedikleri bir yönetim biçimine, bazı özgürlüklerinden feragat ederek güç verirler”.

Black (1985: 38) ise yönetimi ortaya çıkaran unsurlar konusunda Rousseau ve Simmel ile aynı fikirdedir. Black’e göre, *“Modern toplumlarda insan, eski toplumlara kıyasla çevrenin etkisine daha az maruz kalır ve bu sayede daha fazla özgürlüğe sahiptir. Ancak amaçlarının ne olduğundan emin olamazlar ve büyük sıkıntılar yaşadıklarında amaç sahibi liderler lehine özgürlüklerinden vazgeçmeye hazırdırlar.”*

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesiyle insanlar daha karmaşık bir yaşam sürmeye başlamışlardır. Bu karmaşıklık yönetim ihtiyacını doğuran önemli bir etken olmuştur. İş bölümü, bir işin parçalara ayrılarak farklı bireyler tarafından yapılması anlamına gelmektedir. Bu durum bireyler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Çünkü her birey sadece kendi uzmanlık alanında bilgi sahibi olmakta ve işin diğer aşamalarından uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla bireyin performansı sadece kendine değil, işin diğer aşamalarında çalışanlara da bağlıdır. İşin çok küçük parçalara bölünmesi, işin yönetimini zorlaştırmış, bu zorluk da bireyleri yönetim gerekliliğini kabullenmeye itmiştir (Fişek, 1975: 75).

Yönetim, “Belirlenmiş hedeflere ulaşmak için insanların örgütlenmesi ve bu hedeflere yönelik iş birliğinin teşvik edilmesi, çaba ve faaliyetlerin bir bütün olarak ele alınması” şeklinde tanımlanabilir (Onal, 1995: 10);

Yönetim biliminin kökeni, insanlık tarihiyle eş zamanlı olarak belirmiştir. Yönetim, *“İki veya daha fazla kişinin, belirli bir hedef doğrultusunda faaliyetlerini düzenlemesi”* olarak tanımlanabilir (Simon, vd. 1999: 1- 2).

Bu perspektiften bakıldığında yönetim kavramının Hz. Âdem ve Hz. Havva’ya kadar uzandığını savunanlar bulunmaktadır (Fişek, 1979: 53).

Bazı görüşlere göre yönetim kavramının kökeni, Allah ile insanlar arasındaki Allah-Kul ilişkisine dayanmaktadır (Izitsu, 2000: 123 -124). Aslında bize ulaşan en eski dini kutsal metinlerde bile yönetimle ilgili olaylara rastlanmaktadır (Güler, 1995: 159).

2.2. Yönetim Sistemleri

Tarih boyunca, “Klan” en küçük, “İmparatorluk” en büyük yönetim birimi olarak görülür. Klanlardan imparatorluklara doğru ilerlerken hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin gücü, konumu ve yetenekleri çok değişir. Bu değişimin sebebi değişimi başlatan güçlerin arzu ve talepleridir. Örneğin, (Burckhardt, 1974: 6) II. Friedrich’in İtalya’da feodal devletleri nasıl yıktığını ve halkı isteksiz, silahsız ve ağır vergiye tabi bir kalabalığa çevirdiğini söyler. Böylelikle kendi kendini denetleyebilen halkları bağımlı hale getirerek kontrol altına almayı amaçlar (Burckhardt, 1974: 7).

Tarihin akışı içinde insanlar farklı yerlerde ve dönemlerde yaşamış ve yönetilmişlerdir. Yönetim şekilleri, toplumların ihtiyaçlarına, kültürlerine ve değerlerine göre değişiklik göstermiştir. Bu nedenle yönetim şekillerini belirleyen çeşitli ölçütler vardır. Bunlardan biri, yönetimin merkezden mi yoksa yerelden mi yürütüldüğüdür. Merkezi yönetimde devletin tüm işleri tek bir merkez tarafından yürütülürken, yerel yönetimde hizmetlerin ve kararların bölgesel düzeyde paylaşıldığı bir sistem söz konusudur (Sencer, 1986: 32-33). Bir diğer ölçüt ise iktidarın nasıl kullanıldığıdır. İktidarın sınırsız ve keyfi bir şekilde kullanıldığı totaliter rejimler, iktidarın sınırlı ve kurallara bağlı olarak kullanıldığı otoriter rejimler ve iktidarın halka verildiği demokratik rejimler olmak üzere üç temel yönetim şekli vardır (Kalaycıoğlu, 1984: 32).

Totalitarizm, insanlığın paylaştığı yaşam alanını tahrip etmektedir. Bu yönetim şekli insan doğasına dair bir model yaratır ve bireyleri bu modele uymaya zorlar, uymayanları ise ortadan kaldırmaya çalışır. Totaliter sistemler, bireyleri düşünmeden emirlere boyun eğen robotlara dönüştürür (Berktaş, 2016: 33). Linz’e göre otoriter sistemler siyasi çeşitliliğin kısıtlı olduğu, rehberlik edecek ayrıntılı bir ideolojinin bulunmadığı, ayrımcılığı içeren düşünce biçimlerinin mevcut olduğu, bir gelişim aşamasında olan ancak kapsamlı bir politik hareketlenmenin olmadığı, iktidarın bir lider ya da küçük bir grup tarafından uygulandığı politik yapılanmalardır (2000: 159). Linz, bu konuda bir otorite olmasına rağmen otoriter sistemlerin yapısal olarak yoğunlaştığı baskının kaynağını açıklamamaktadır.

Özgürlük çağdaş politik tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. Siyasi arayışların temel amacı özgürlüktür. Diğer bir ifadeyle, özgürlük arayışı, tüm politik yaklaşımların ortak paydasıdır. Bugün artan demokratik sistem özleminin temeli, özgürlük vaadinden gelmektedir. Abraham Lincoln'un 1863 yılında yaptığı Gettysburg Konuşmasında belirtildiği gibi, “*demokrasi; halkın, halk tarafından, halk için yönetimidir*” ifadesi, demokrasinin sadece bir yönetim biçimi olmadığını, aynı zamanda bir süreci ifade ettiğini göstermektedir (Tuncel, 2011: 35).

Yönetim şekilleri iktidarın kimlere ait olduğuna göre de sınıflandırılabilir. İktidarın az sayıda kişiye ait olduğu oligarşi, iktidarın tek bir kişiye ait olduğu monarşi ve iktidarın halka ait olduğu demokrasi bu sınıflandırmanın başlıca örnekleridir (Parkinson, 1984: 29-141).

2.2.1. Oligarşi

Bir ülkenin yönetiminde azınlıkta kalan bir grubun etkili olması, “oligarşi” olarak tanımlanır. Bu kavram, Yunanca’da “*az*” ve “*Oligoi*” anlamlarına gelen iki sözcüğün birleşmesinden meydana gelir (Dursun, 1990: 141). Oligarşi, aslında aristokrasinin bir türüdür ve genelde iki çeşit durumda ortaya çıkar. Birincisi, başka bir etnik kökenden gelen bir topluluğun büyük bir ülke veya bölgeyi ele geçirmesi ve yönetimini kurmasıdır. Örneğin, Antik Yunan’ın ilk zamanlarında Germen kavimlerinin saldırıları sonucu iktidarı ele almaları bu duruma bir örnektir. İkincisi ise, askeri ve idari gücü olmayan ve küçük sayıda bir grubun elinde çok miktarda servetin toplandığı bir durumdur. Yani, savaşlar sebebiyle gücünü yitiren iktidarın karşısında toplumsal yapının içinde doğan zengin bir sınıfın devlet yönetiminde etkili olmasıdır. Bu durumda oligarşinin zenginlikle bir arada olduğu Alman, İtalyan ve Yunan şehir devletleri örnek olarak gösterilebilir (Dursun, 1990: 141).

2.2.2. Aristokrasi

Aristokrasi, antik Yunan terimi olarak aristokrat kelimesinden türemekte ve “en iyinin yönetimi” anlamına gelmektedir (Tuncay, 1993: 106-107) Bu terim, toplumun üst tabakasını oluşturan soyluların yönettiği bir siyasi sistemdir. Aristokrasi, ilk olarak eski Yunan medeniyetinde Atina şehrinde ortaya çıkmıştır. Atina’da krallık döneminde, topraklar az sayıda kişinin eline geçmiş ve feodal bir yapı oluşmuştur. Bu yapının içinde, aristokratlar adı verilen soylu sınıfı güç kazanmıştır. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında, kralın rolü sembolik hale gelmiş ve yönetim işleri, her yıl aristokratlar arasından seçilen üç tane

“Arkhon” adlı memura verilmiştir. Ayrıca, kral ve Arkhon’lara yardımcı olmak için, aristokratların bilge ve tecrübeli olanlarından oluşan “Areopagus” adlı bir kurul kurulmuştur. Bu kurul, zamanla hem yasa yapma hem de yargılama yetkilerine sahip olmuştur (Sencer, 1986: 10-12).

2.2.3. Monarşi

Monarşi, insanlık tarihinin en eski ve en yaygın yönetim şekillerinden biri olarak karşımıza çıkar. Cumhuriyetin karşıtı olan monarşi, Fransızca “Monarchie” sözcüğünden gelir ve Yunancada “tek başına yöneten” demektir. Bu anlamda, monarşi, devletin tüm yetki ve gücünün tek bir kişiye ait olduğu bir yönetim şeklidir. Bu kişinin iradesi, siyasi iktidarın kaynağıdır (Karatepe, 1990: 49). Monarşi yönetimindeki kişiler, Padişah, Kral, Emir, İmparator, Şah gibi isimlerle anılır. Monarşi, Meşruti Monarşi ve Mutlak Monarşi olmak üzere iki türe ayrılır. Mutlak monarşide, tek başına yöneten kişi ile yönetilenler arasında herhangi bir ara kurum veya organ yoktur. Meşruti monarşide ise, tek başına yöneten kişi ile halk arasında parlamento gibi kurumlar vardır. Yani meşruti monarşide, tek başına yöneten kişinin yetkileri anayasa ile belirlenmiştir ve iktidar gücü, tek başına yöneten kişi ile belli kurumlar arasında bölüştürülmüştür. Monarşik yönetim biçimleri, egemenliğin kaynağı, elde edilişi ve sınırları bakımından farklılık gösterir. Bu farklılıklar (Karatepe, 1990: 50);

- Devlet başkanı olan kral veya imparatorun, Tanrı tarafından seçildiğine ve Tanrı’nın iradesini yansıttığına inanılan monarşiler,
- Devlet başkanı olan kral veya imparatorun, devletin ve toprakların sahibi olduğu ve bunları istediği gibi yönetebileceği varsayılan monarşiler,
- Devlet başkanı olan kral veya imparatorun, devletin bir parçası ve işleyişi için gerekli bir unsur olduğu ve devletin kurallarına bağlı olduğu kabul edilen monarşiler.

2.2.4. Demokrasi

Demokrasi, halkın yönetimine dayanan bir siyasi rejimdir. Demokrasi kavramı, Antik Yunan’da ortaya çıkmış ve “halkın iktidarı” anlamına gelen “demokratia” sözcüğünden türetilmiştir. Demokrasinin temel ilkesi yönetim gücünün halkın iradesine dayanması ve halkın karar alma süreçlerine katılmasıdır (Giddens ve Sutton, 2014: 385).

Çoğulculuk, demokratik politik sistemlerin temelidir. Çoğulcu sistemlerde toplumun çeşitli kesimleri arasında farklı çıkarlar ve bakış açıları vardır. Bu farklılıklar

tek bir doğrunun olmadığını gösterir ve bu yüzden muhalefetin varlığı ve önemi kabul edilir. Modern çoğulcu sistemlerde iktidar farklı çıkar ve bakış açılarının barışçıl bir şekilde ifade edilmesine imkân tanır ve bunu destekler (Kışlalı, 1993: 200-201).

Batı toplumlarında demokrasinin siyasi iktidarın nasıl belirleneceği sorusuna verilen bir cevap olarak ortaya çıktığı kabul edilir. Bu cevap Rönesans ile birlikte başlayan ve bireyin toplum içindeki konumunu ve değerini yükselten “*bireyselleşme*” süreciyle şekillenmiştir. Bu süreç örgütlenme ifade ve düşünce özgürlüğü gibi çoğulculuk değerlerini özgürlük ve temel hakların siyasi iktidarın keyfi müdahalelerinden korunmasını sağlayan hukukun üstünlüğü ilkesini ve siyasi iktidarın eşit oy ve genel hakları, açık sayım ve gizli oy esaslarına göre belirli aralıklarla yenilenmesini gerektiren “*biçimsel*” demokrasi anlayışını doğurmuştur (Kökner, 1993: 31).

2.2.5. Teokrasi

Teokrasi, siyasi otoritenin ilahi bir kökeni olduğunu ve doğrudan Tanrı’dan türediğini iddia eden bir devlet yönetim biçimidir. Bu anlayış antik çağlardan itibaren geniş bir kabul görmüş, benimsenmiş ve günümüzde de bazı topluluklarda geçerliliğini sürdürmektedir. Bu sisteme göre Tanrı bazı bireyleri diğerlerini yönetmek üzere daha fazla bilgi, yetenek ve beceri ile donatmıştır. Bu şekilde görevlendirilen bireyler, Tanrı’nın dünya üzerindeki elçileri olarak kabul edilmektedir (Öztekin, 2010: 36). Teokratik düşünceye göre egemenlik Tanrı’ya ait olup, tüm iktidarlar O’ndan kaynaklanmaktadır. Ancak Tanrı kendi egemenliğini dünya üzerinde doğrudan kullanmayacağı için O’nun adına ve O’nun vekili olarak egemenliği uygulayacak kişiler bulunmak zorundadır (Gözler, 2019: 87-88). Tanrı’nın temsilcileri diğer insanları yönetme sorumluluğuyla birlikte kutsallık kazanmaktadırlar. Siyasi iktidarın Tanrı’dan geldiği düşüncesi toplum tarafından benimsendiğinde yöneticinin emirlerine uymak, dünyevi korkulardan ziyade dini baskı ve inanıştan da destek almaktadır (Öztekin, 2010: 36). Yöneticiye itaat etmek, Tanrı’ya itaat etmek olarak görülmektedir. İktidara karşı çıkmak, Tanrı’ya başkaldırmak anlamına gelmektedir. Çünkü yönetici Tanrı tarafından atanmış ve göreve getirilmiştir (Bayındır, 2012: 111).

2.3. Güç ve İktidar Kapsamında Yönetim

En genel tanımıyla iktidar; güç uygulayabilme yetkinliğidir. Lukes (1974) iktidarı; “*A’nın B’yi B’nin istemediği bir yönde etkilemesiyle A’nın B’ye yaptığıdır.*” şeklinde tanımlamıştır (Lukes 1974’ten akt. Tekelioğlu, 2003: 136). Lukes’in iktidar

analizi üç boyutludur ve bu boyutlar plüralistlerin karmaşık görüşü, reformistlerin iyileştirici tutumu ve Marksistlerin iktidar fenomeni anlayışıyla örtüşmektedir. Lukes (1974)'den Tekelioğlu (2003: 136-139)'nın aktarımıyla söz konusu boyutları şöyle ele alınabilir;

- **Pluralist Model**

Siyasi alanda yaşanan çatışma, plüralist boyutta tüm iktidarın nasıl ortaya çıktığını gösterir. İktidarın asıl kullanıldığı yer ise A ve B arasındaki çıkar mücadelesidir. Bu mücadelede A'nın ne kadar başarılı olduğu, B'yi normalde yapmayacağı bir şeye zorlayıp zorlayamadığına göre değişir (Lukes, 1974: 38).

- **Düzeltilimci Model**

Bu modelde, reformistlerin savunduğu iktidar analizinin ana hedefi, biriken problemleri belirlemektir. Bu modele göre, iktidar, B'nin çıkarlarını nasıl etkilediği sorusunu içeren “*alınmamış kararlar*” yoluyla ortaya çıkmaktadır. Lukes A'nın B'yi dilemediği bir şeye zorlayarak iktidarını kullandığı plüralist yaklaşımı yetersiz görür. Zira ona göre, A ayrıca B'nin arzularını da etkileyerek iktidarını ortaya koyabilir (Mills, 1974: 330).

- **Marksist Model**

Marksistlerin iktidar anlayışı, toplumsal çelişkilerden değil, bireylerin kendi durumlarına yabancılaşmasından ve kendilerini güçsüz hissetmesinden kaynaklanır. Bu bakış açısına göre iktidar sahibi A, B'nin bilincini öyle etkiler ki B, A'nın istediği şeyi istemeye başlar. Yani B, A'nın arzularını kendi arzuları olarak benimser. Yönetim olgusunu anlamak için iktidar kavramının yanı sıra, “güç” ya da “erk” kavramına da odaklanmak gerekir. Erk ya da güç, bir kişi ya da grubun, karşılaştığı zorlukları ve engelleri aşarak, kendi amaçlarını gerçekleştirme yeteneğini ifade eder (Weber, 1995: 92). Giddens (1985: 19) ise gücün kaynaklarına dikkat çeker. Ona göre güç, eylemlerini sürdürebilmek için kaynaklardan yararlananların sahip olduğu bir kapasitedir. Bu kaynaklar iki türdür: dağıtımsal kaynaklar ve yetkesel kaynaklar. Dağıtımsal kaynaklar, mallar, hammaddeler ve üretim araçlarının kontrol edilmesini sağlarken, yetkesel kaynaklar, insanlar veya öbür etmenler üzerinde denetim kurma becerisini kapsar (Esgin, 2005: 344).

Güç ile iktidar, her ne kadar birbirinden farklı anlamlara tekabül eden kavramlar da olsa temelde birbirini çağrıştıran iki benzer olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira

tarih boyunca iktidar, “güç” kavramı ile kuvvetli bir şekilde tasvir edilmiştir. Güç, kendisine zaman ve imkân tanındığı takdirde iktidar haline gelir, ancak kriz anı geldiğinde yalnızca güç olarak eski haline geri döner (Canneti, 2003: 283).

2.4. Toplumsal Güç Kullanımı, Otorite ve Egemenlik

Devlet, iktidarın ve düzenin temel kurumudur (Neocleous, 2006: 8). Düzenin nasıl sağlandığı ise, otorite ve güç kavramlarıyla yakından ilgilidir. Max Weber’e göre güç, başkalarının direncine rağmen, bireylerin veya grupların kendi isteklerini gerçekleştirme kapasitesidir. Otorite ise insanların emir aldıkları ve emirleri yerine getireceklerine dair makul bir beklentiye sahip oldukları durumlarda ortaya çıkar. Bu yüzden otoriteye itaat etme ve otorite kullanma süreçlerinde emir veren ile emir alan arasında bir güven bağı vardır ve bu güven, emir verenin meşruiyetine bağlıdır (Giddens, 2014: 361-362).

Toplum içinde başkalarını etkileyebilen bir lider veya yönetici, sahip olduğu statü sayesinde toplumsal güç kullanabiliyorsa bu durum Fichter’a göre toplumsal konumun bir sonucudur. Yani etkili bir güç kullanmak için öncelikle bir sosyal pozisyon kazanmak gerekir (Fichter, 2011: 40). Weber ise toplumsal gücü belli bir emre belli bir grup insanın uyma olasılığı olarak tanımlar (Weber, 2005: 28-29).

Otorite, bir organizasyon veya grubun yönetimini sağlayan ve iktidar oluşturan bir unsurdur. Otorite, normlarla desteklenen ve son kararı alma yetkisine sahip olan bir iktidar biçimidir (Fişek, 1975: 69). Yönetici ile astları arasındaki ilişkide ortaya çıkar. Yönetici, otoritesini kullanarak astlarına emir verir ve onların emirlere uymasını bekler. Otoritenin kaynağı ise yöneticinin makamı veya kişiliği olabilir. Bu sebeple otorite sahibi olan yöneticiye formel otorite kişiliği nedeniyle otorite sahibi olan yöneticiye ise informal otorite denir (Güney, 2000: 24).

Egemenlik başkalarını etkili bir şekilde yönetebilen bir bireyin varlığına dayanır. Ancak bu birey yürütme yetkilisi veya kuruluş yöneticisi olmak zorunda değildir. Her durumda iktidarın varlığı egemenliği de beraberinde getirir. Bir kuruluşun egemenlik ilişkilerine bağlı olan üyeleri varsa o kuruluş egemen bir kuruluştur. Fakat her egemenlik ilişkisi siyasi bir kuruluş anlamına gelmez. Siyasi bir kuruluş yürütme yetkililerinin fiziksel bir baskı veya korkutma ile sürekli olarak sağladıkları bir coğrafi bölge içinde varlığını ve kurallarını sürdürüyorsa o kuruluş siyasi bir kuruluştur. (Weber, 1995: 93).

Siyasi yapılar özellikle de devletler iktidarlarını kurmak ve devam ettirmek için öncelikle güç kullanımını meşru ve kabul edilebilir hale getirmelidir. Güç kullanımı

çeşitli yollarla meşrulaştırılabilir. Yani iktidarın meşruiyetini sağlayan çeşitli otorite türleri vardır. Weber, otoriteyi üç ideal tip (rasyonel, geleneksel, bürokratik) olarak sınıflandırmıştır.

Geleneksel otorite biçimi, eski geleneklere dayanan kurumsallaşmış inançlara bağlıdır. Bu toplumlarda miras alınan koşullar o kadar eski bir zamana dayanır ki, anlamları daha çok mitler ve efsanelere dayanır. Otoritenin ve istikrarın devamı, bu geleneklerin uzun süre korunmasından kaynaklanmaktadır. İkinci otorite biçimi, rasyonel otoritedir. Bu otorite, “kuralların yasallığına ve bu kurallar çerçevesinde emir verme yetkisine sahip olanların haklarına” inanmaya dayanır. Bu durumda otoritenin anlamı, bir liderin ya da yöneticinin gerçekte ne yaptığına bağlıdır. Ayrıca bu otoritenin temelleri açıklanabilir ve iktidar makamını elinde bulunduran herkes için geçerlidir. Bürokratik otorite ise, “bir kişinin kutsallığına, kahramanlık gücüne veya örnek kişiliğine ve bu kişinin ortaya koyduğu ya da yarattığı düzene olağanüstü bir biçimde bağlı olan bir müritler topluluğuna” dayanır. Weber bu tür otorite için Hz. İsa ve Hz. Muhammed’i örnek olarak göstermiştir (Sennett, 2005: 29-30).

Otorite kavramının temelinde iş bölümü bulunmaktadır. İş bölümü tarihsel ve sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak değişir ve çeşitlenmektedir. Bu da otorite tiplerinin farklılaşmasına yol açmaktadır. Örneğin ilkel toplumlarda yöneticiler ve yönetilenler net bir şekilde ayrılmamış ve kurallara bağlı kalmamıştır. Yönetim sadece toplum bir tehlike ile karşı karşıya kaldığında devreye girer. Klan lideri, otoritesini kadın ve erkek arasındaki doğal iş bölümüne dayandırır ve gücünü fiziksel gücünden alır. Ancak zaman içinde güç kaynakları ve kullanım şekilleri değişir. Otorite ve güç ilişkileri ve bunun sonucunda yönetim şekilleri de değişir. Değerler, normlar, sevgi, saygınlık, zenginlik, ceza verme yetkisi, fiziksel güç ve güç gibi çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkar (Duverger, 1982: 182).

Yöneticiliğin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması, toplumsal iş bölümünün gelişmesiyle yakından ilgili olmuştur (Fişek, 1974: 70). İlkel toplumlarda herkesin eşit olduğu ve üretim faaliyetlerine katıldığı bir dönem olmuştur. Neolitik Devrim ile birlikte insanlar üretim teknikleri öğrenmiş ve ekonomik iş bölümü başlamıştır. Bu da verimliliği ve toplumsal tasarrufları artırmıştır. Ancak bu durum yönetilen ve yönetici arasında bir ayrımın veya eşitsizliğin doğmasına da yol açmıştır. Bazı insanlar üretimden uzaklaşıp sadece yöneticilik yaparak yaşamaya başlamışlardır. Yöneticilik, hak, görev ve sorumlulukların belirlenmesiyle kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

İktidarın çok çeşitli güç kaynaklarından gücünü alabilmesi, bir dizi otorite tipinin var olmasını doğal kılar. Weber (2005: 40) bu durumu göz önünde bulundurarak, otorite tiplerini üç ana kategoriye ayırmıştır. Bunlar; “*Rasyonel Temelli Otorite*”, “*Geleneksel Temelli Otorite*” ve “*Karizmatik Temelli Otorite*” şeklindedir.

Egemenlik kavramı “yüksek” anlamını taşıyan Batı dillerindeki “superior” kelimesinden türemektedir. Latince “superaneitas, superanus” gibi ifadeler çeşitli dillerde “souveraineté, souverennose” şeklinde karşılık bulmuştur (Beriş, 2014: 4). Bu sözcüklerin “üstün, yüksek” anlamı egemenlik kavramının “en yüksek hükümlanlık gücüne sahip olma” anlamını taşımaktadır. Türkçede egemenlik terimi üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre egemen kelimesi Fransızcadaki hegemon kelimesinden dilimize geçmiş olup köken bakımından özgün bir anlam taşımamaktadır (Doğan, 1996: 323). Diğer bir görüşe göre ise egemen kelimesi Türkçe “ige, ege” sözcüklerinden türetilmiştir, bu kelime sahiplik anlamına gelmekte ve Türkçeye özgü bir ekle sonlanmaktadır. Ege kelimesinden türeyen egemenlik en yüksek güce sahip olma manasını ifade etmektedir (Karaböcek, 2011: 90). Kavramın semantik kökeni üzerine tartışmalar devam etse de literatürde egemenlik, en yüksek hükümlanlık gücüne sahip olmayı belirtmektedir. Egemenlik kavramını hukuki ve siyasi literatüre tanıtan isim Fransız filozof Jean Bodin’dır. Bodin’e göre egemenliğin değişmez niteliği onun sürekli ve bölünmez oluşudur. Kişilerden bağımsız yasalarla tanımlanan ve kişiyle özdeşleşmeyen bir iktidar anlayışı, seküler bir devlet ve yönetim anlayışının belirmesine zemin hazırlamıştır (Akal, 2016: 66). Soyut bir içeriğe sahip olan egemenlik devlete sürekliliğini kazandıran ve ona hukuki bir kimlik veren bir niteliktir. Bu çerçevede egemenlik kavramı kişisel yönetim anlayışından, kişiler üstü, sürekli ve daimî bir iktidar, devlet ve yönetim anlayışına geçişi ifade etmektedir.

2.4.1. Rasyonel Temele Dayalı Otorite

Rasyonel otorite yasalar tarafından tanımlanan güvenlik temeline dayanan bir yönetim şeklidir. Toplumun rasyonel prensiplere dayanarak yetkilendirdiği kurumlar tarafından kurulan ve işletilen normatif bir sisteme dayanmaktadır. Bu sistem toplumun geniş çapta kabul edilen inançlarıyla uyumlu olduğunda meşruiyet kazanmaktadır. “Rasyonel otorite” ifadesi, otoritenin kökeninin kanunlara dayandığı durumlar için kullanılmaktadır. Toplum üyeleri kanunların üstünlüğüne olan inançları doğrultusunda bu otoriteye itaat etmektedirler. Rasyonel otoritenin idare şekli bürokrasi olarak belirlenmiştir. Bu yönetim biçiminde liderler ve bürokrasi toplumun yararına hizmet

etmek zorundadır. Yöneticilerin ve bürokratların aldığı kararlar yasalarla uyumlu olduğu sürece geçerlilik taşımaktadır. Bu otorite modelinde bireyler liderlere değil, kanunlara boyun eğmektedir (Weber, 2005: 42).

2.4.2. Geleneksel Temele Dayalı Otorite

Geleneksel otorite, toplumun kurucu değerlerine ve geçmişteki örneklerine dayanarak yönetim hakkını elinde tutar. Bu otorite biçimi, Weber'in ideal tip olarak tanımladığı üç otorite türünden en eskisidir. Geleneksel otoritenin meşruiyet kaynağı, geleneklerin kendisidir. Geleneklere göre belirlenen kurallar ve uygulamalar, toplum tarafından kabul edilir ve saygı duyulur. Bu kurallar ve uygulamalar, uzun bir zaman dilimi boyunca sürdürülmüş ve kutsal sayılmıştır. Geleneksel otoritede, otorite genelde ailevi veya soy bağıyla aktarılır (örneğin, monarşi veya sultanlık gibi). Geleneksel otoriteyi elinde bulunduran kişi veya grup, toplumun diğer üyelerinden farklı bir statüye sahiptir. Bu statü, doğuştan gelen bir hak olarak görülür ve sorgulanmaz. Geleneksel otoritede, liderin kararları ve emirleri, yasal bir dayanağa ihtiyaç duymaz. Liderin iradesi, toplumun iradesi olarak kabul edilir ve itaat edilmesi beklenir. Dolayısıyla, geleneksel otorite altındaki toplum, yasalara değil, liderin emirlerine göre yönetilir (Weber, 2003: 53).

2.4.3. Karizmatik Temele Dayalı Otorite

Karizma, bir insanın diğerlerinden farklı olduğunu ve ona sıra dışı, üstün veya en azından bazı özel beceri veya özelliklere sahip olduğunu düşündüren bir niteliktir (Weber, 2005: 75). Karizmatik otorite, liderin niteliklerine dayanan bir güçtür. Bu otoritenin meşruiyeti, bir kişinin olağanüstü kudretine, yiğitliğine, örnek olmasına veya onun belirlediği veya buyurduğu kural veya emrin kutsiyetine inanan bağlılıktan gelir. Karizmatik otoriteyi haklı çıkaran şeyler; liderin yiğitliği, kudreti ve toplum için değerli olan becerileridir. Karizmatik otoritede liderlere duyulan bağlılık güçlüdür. Bunu sağlayan şey; liderin mesleği veya konumu değil, ona yüklenen sıra dışı kişisel niteliklerdir. Bu yüzden karizmatik liderler genelde savaş, salgın hastalık ve diğer bunalım zamanlarında belirirler.

2.5. Doğuda Yönetim Biliminin Öncüleri

Doğu kaynakları, yönetim biliminin farklı yönlerinde tarihsel birikimi aktarmaktadır. Bu kaynakların bir bölümü, “devlet idaresi” ve “yeniden yapılandırma”

gibi konulara odaklanan çalışmaları içermektedir. Diğer bir bölümü ise, yönetimin “sosyal”, “davranışsal” ve “ideal yönetim” gibi çeşitli yönlerini ele almaktadır.

Bu kuruluşların hepsi hem başkentte hem de tüm ülkede idari görevleri yürüten ve kamu hizmeti sağlayan kamu tüzel kişileridir. Devlet yönetimi, yerel yönetimler, kamu kurumları ve kamu kurumu statüsündeki meslek kuruluşları hariçtir (Ağar, 2005: 11).

Yapılandırma, maliyet, hizmet, kalite ve hız gibi ölçütlerde gelişmeler sağlamak amacıyla iş süreçlerinin temelden yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde yeniden tasarlanmasıdır (Hammer, 1994: 25).

2.5.1. Farabi

Farabi, 870 ile 950 yılları arasında yaşamış bir Türk-İslam düşünürüdür. Klasik Yunan siyaset felsefesini İslam ile bütünleştirmeye çalışan ilk filozof olarak kabul edilmektedir. Farabi'nin bu çabası, Platon ve Aristoteles'in siyaset felsefesini İslam düşüncesiyle uyumlu hale getirmeye yöneliktir ve bu özelliği ile sonraki siyaset filozoflarını etkilemiştir (Arslan, 2016: 5). Batılı araştırmacılar tarafından İslam'da siyaset felsefesinin kurucusu olarak tanımlanmaktadır (Çaylak ve Çelik, 2018: 393). Farabi'nin yaşadığı dönemde Abbasi Hilafeti ciddi bir güç kaybına uğramış ve İslam dünyası, dini, ırki, felsefi ve kültürel olarak parçalanmış bir durumda bulunmaktaydı. O dönemde Abbasilerden ayrılan yeni hanedanlıklar ortaya çıkmakta, hilafet zayıflamakta, Türk ve Fars yöneticiler halifelikle çatışabilmektedir. Özellikle Şii liderler halifeyi zor durumda bırakacak dini ve siyasi tutumlar sergilemekteydiler. Farabi bu karışık ve çatışmalı ortamda Şii Hamdani hanedanının desteği altında çalışmalarını yürütmüştür (Çaylak ve Çelik, 2018: 390-391). Farabi, siyaset felsefesi üzerine iki önemli eser kaleme almıştır. Bunlardan biri İdeal Devlet olarak çevrilen Medinetü'l-Fadıla, diğeri ise Medeni Siyaset olarak Türkçeye çevrilebilecek Kitab El-Siyaset El-Medeniyye'dir. Bu eserler birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Siyasette Farabi, Platon'un izinden giderek ütopist bir yaklaşım sergilemektedir ancak onun ütopyası tamamen hayali değildir. Farabi ütopik toplumun yanı sıra gerçek toplumu da kabul etmektedir (Ülken, 2017: 77-78).

Farabi, devlet teorisini geliştirirken insanların toplumsal yaşama ve yardımlaşmaya olan ihtiyacını vurgulamaktadır. Farabi'ye göre her insan mükemmelliği sürdürebilmek için pek çok şeye ihtiyaç duyan bir yapıya sahiptir. Bireyin tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılaması mümkün değildir. Dolayısıyla her birey kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek pek çok kişiye muhtaçtır. Bu sebeple insanlar ancak

birbirleriyle yardımlaşarak mükemmelliğe ulaşabilir (Farabi, 2016: 97). Aristoteles'te zoon politikon yani doğası gereği politik bir varlık olarak tanımlanan insan, Farabi'de "medeniyyun bit'ab" yani "doğası gereği medeni ve siyasi bir varlık" olarak ifade edilmektedir (Çaylak ve Çelik, 2018: 399). Farabi, mükemmel toplumları büyüklüklerine göre üçe ayırmaktadır. Büyük toplumlar tüm ulusları kapsar ve küresel bir topluluk oluşturur. Orta toplumlar belirli bir bölgedeki tek bir ulustan oluşur. Küçük toplumlar belirli bir ulusun yaşadığı bir şehrin insanları tarafından oluşturulur (Farabi, 2016: 97-98).

Farabi, mükemmelliğin ve en üstün iyiliğin yalnızca şehir yaşamında gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Onun görüşüne göre küçük topluluklarda bu düzeyde bir mükemmellik sağlanamaz. İnsanlar gerçek anlamda mutluluğu ancak birbirlerine destek olarak erdemli ve mükemmel bir şehirde elde edebilirler. Bu tür bir şehirde yaşayan insanlar erdemli davranışları ve birbirlerine olan yardımlarıyla mükemmelliği yakalamaktadır. Erdemli ve mükemmel bir millet de şehirlerin toplamı gibi mutluluğu sağlayan değerler için birbirine yardım eden bireylerden oluşmaktadır. Tüm milletlerin bir araya gelip birbirine destek olduğu bir dünya, erdemli ve mükemmel bir dünya olarak nitelendirilmektedir (Farabi, 2016: 98). Farabi'nin devlet teorisi bir organizma gibi işleyen bir yapıyı öngörmektedir. Ona göre tıpkı kalbin vücuttaki diğer organların işlevlerini düzenlediği gibi şehir yöneticisi de şehirdeki diğer bireylerin faaliyetlerini düzenleyen ana organdır. Diğer çalışanlar, vücudun diğer organları gibi yöneticiye bağlı olarak işlev görmektedirler. Yöneticilik pozisyonu, doğuştan gelen yetenekler veya çaba ile kazanılmaktadır (Farabi, 2016: 101-106). Farabi, İdeal Devletin XXVIII. Bölümünde erdemli bir toplumun yöneticisinin sahip olması gereken özellikleri detaylandırmıştır. Bu özellikler Platon'un filozof-hükümdar modeline benzer şekildedir. Farabi'ye göre en ideal yönetici peygamberdir ve onun liderliğindeki insanlar mükemmellik ve mutluluk açısından en üst düzeyde yer alırlar (Çaha, 2016: 78,79).

Farabi, ideal bir devletin kurucusu olarak ilk yöneticinin filozof niteliğinde olmasını şart koşmuştur ve bu niteliklerin on iki özellikle tanımlandığını belirtmiştir. Ardından gelecek yöneticiler için de altı temel özelliği zorunlu tutar ve bu özelliklerin temelinde filozof olma gerekliliği bulunmaktadır. Yani ideal bir devletin inşasında yöneticinin filozof olması kaçınılmazdır (Farabi, 2016: 107-110). Farabi, devletleri erdemli ve erdemli olmayan olarak iki ana kategoriye ayırmıştır. Erdemli olmayan devletleri; cahil şehir, bozuk şehir, karakteri bozulmuş şehir ve doğru yolu bulamamış,

yanlış görüşlü şehir olarak sınıflandırmıştır (Farabi, 2016: 123-125). Erdemli olmayan durumlar gerçek mutluluğun ne olduğunu anlamayan ancak fiziksel iyilik, maddi refah, keyif, nüfuz, itibar ve tanınma gibi yararlar sağlayabilen durumları ifade eder (Çaha, 2016: 80).

Eliaçık, Farabi'nin devlet kuramını değerlendirirken, Platon ve Aristoteles'in Yunan toplumundaki dağılma sürecine karşı akıl, doğa ve Tanrı ile bütünleşmiş bir devlet düşüncesi geliştirdiklerini ifade eder. Aynı şekilde İslam dünyasının yaşadığı benzer krizlerden çıkış yolunun, Farabi'nin öne sürdüğü fikirlerde aranması gerektiğini belirtir. Farabi'nin devlet anlayışı, en tepede bir kral, filozof ya da bir halife bulunan ve tabanda ise sadece bedensel güçleriyle çalışan işçi, çiftçi ve üreticilerin yer aldığı piramitsel bir yapıyı önermektedir. Bu yapının zirvesinde mutlak özellikleriyle bir Tanrıya benzetilen bir yönetici yer almaktadır. Bir sistemin hiyerarşisini değerlendiren bu kavram, teorik ve pratik dinamikleriyle bir varlığı en üst düzeye yerleştirirken, çoğunluğu alt düzeylere indirir. Bu yapının tiranlığa ve mutlakiyete yol açması kaçınılmazdır (Eliaçık, 2003: 210-211).

2.5.2. İbn-i Haldun

İbn-i Haldun hem İslam dünyasında hem de genel düşünce tarihinde öne çıkan ve kendine özgü bir yer edinen seçkin bir düşünürdür. 14. yüzyılda yaşayan İbn-i Haldun, yönetim teorisyenleri arasında öne çıkan bir figürdür. Onun düşünceleri benzersizdir ve kendi alanında eşsizdir. İslam'daki entelektüel ve felsefi yaşam sürekli bir evrim gösterirken, daha sonraki bilim insanları öncekilerin çalışmalarını tamamlar veya onların görüşlerini sürdürür. Ancak İbn-i Haldun bu sürecin bir devamı değildir. Kendine özgü bir bilim dalı ve düşünce sistemi olan Ümran İlmini kurmayı başarmıştır. Ancak, bu alanda onu takip eden pek az kişi olmuştur. Ümran İlmi, insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve sosyal etkileşim sağlamak amacıyla şehir veya köylere yerleşme bilgisini içerir. İnsanların bir araya gelip bir yerde yaşamaya başlamaları, onu geliştirmeleri ve canlandırmaları ümran olarak adlandırılır. Bu, insanların doğası gereği birbirlerine yardım etme ihtiyacından kaynaklanır. Ümran İlminin konuları arasında tarih ve toplumun incelenmesi, fiziksel çevre, iklim-insan ve toplum ilişkisi, medeni ve ilkel toplum tipleri, toplumun değişimi ve gelişimi, nüfus sorunları ve demografi, şehir sosyolojisi ve sosyal kurumların oluşturulması yer alır (Uludağ, 1993: 52-53).

İbn-i Haldun çeşitli inanç ve düşünce sistemlerine sahip bir dizi yönetim bilimcisi, politikacı, hukukçu, ekonomist, tarihçi ve sosyolog tarafından farklı şekillerde algılanmıştır. Kimileri onu bir tarihçi olarak görürken, kimileri ise bir siyasi düşünür olarak kabul etmiştir. 14. yüzyıl düşünce dünyasında, İbn-i Haldun hem Doğu’da hem de Batı’da, kendisinden beş yüz yıl sonra kurulacak olan sosyoloji biliminin öncüsü olarak kabul edilir. “Mukaddime” adlı eseriyle tanınan İbn-i Haldun, sosyal ve siyasi hayatı bilimsel bir yöntemle analiz ederek, devlet yönetimine ilişkin ilkeleri ortaya koymuş ve yöneticilere yol göstermiştir. 14. yüzyılda yaşayan bu büyük düşünürün eseri, Avrupa’da büyük ilgi uyandırmış ve çözümlenmesi için pek çok çalışma yapılmıştır. İbn-i Haldun, toplumsal olayların ve olguların ekonomik nedenlerini incelerken, altı yüz yıl öncesinden Marks’ın fikirlerini öncülemiştir. O, toplumları üretim tarzlarına göre sınıflandırmış ve bu bakış açısıyla Batılı birçok bilim insanına ilham kaynağı olmuştur. İbn-i Haldun, “Mukaddime” adlı eserinde devlet ve hanedanlık hakkında birçok şey söylemiştir; ancak İbn-i Haldun’un temel düşüncesi, “...*Genellikle bedevilik medeniyetle, asabiyet egemenlikle sonuçlanır...*” konusunda geniş analizler ve değerlendirmeler yapmıştır (Uludağ, 1993: 52-53).

İbn-i Haldun’un araştırmalarında devlet konusu “asabiyet” kavramı ile öne çıkmaktadır. Zira devletin ayakta duruşunu sağlayan temel unsur olarak bu kavram gösterilmektedir (Cabiri, 2018: 206). Mukaddime eserinde asabiyet, çalışmalarının merkezinde yer almakta ve İbn-i Haldun’un siyaset teorisinin temelini oluşturmaktadır (Kızılcı, 2017: 65). Asabiyet kavramı İbn-i Haldun’un düşünce yapısında siyaset teorisinin hayati bir unsuru olarak kabul edilmektedir (Hassan, 2015: 172). Asabiyet, çeşitli yorumculara göre değişik anlamlar taşımaktadır. Kimilerine göre “zümre ruhu”, kimilerine göre “grup hissi”, kimilerine göre ise “cemaat ruhu” veya “sosyal dayanışma duygusu” şeklinde ifade edilmektedir (Uludağ, 2015: 76). Cemil Meriç, asabiyeti “grup dayanışması, milli duygu, ümmet sevgisi” olarak ifade etmektedir (Meriç 2006: 70). Ahmet Arslan’a göre asabiyet, grup üyeleri arasında birlik duygusunu besleyen, güçlü bir bağ oluşturan ve onları dış tehditlere karşı kendilerini kolektif olarak korumaya motive eden birleştirici bir güce işaret eder. Ayrıca, grup liderine, emrettikleri yüksek saygı seviyesinden kaynaklanan “ahlaki” bir otorite bahşeder. Aynı zamanda her toplumsal birimde üyelerinin birbirlerine karşı hissettikleri dayanışma duygusu, bir zihin durumu olarak anlaşılmaktadır (Arslan, 2017: 96-106). Cabiri’ye göre asabiyet, akrabalık bağı

üzerine kurulu bir grubun bireylerini bir araya getiren, tehdit anında belirginleşen ancak her zaman var olan sürekli bir toplumsal-psikolojik bağdır (Cabiri, 2018: 209).

İbn-i Haldun, devlet ve hükümdarlık gibi kavramları, belli ilke ve yasalara göre analiz etmektedir. Bu kavramların, belli bir sistem ve akıl içinde yürüdüğünü ve belli bir neden-sonuç ilişkisi gösterdiğini iddia etmektedir. İbn-i Haldun'un siyaset teorisi, bu görüşü temel almaktadır. Yani, siyaset felsefesinin kökünü o kazımıştır (Uludağ, 1993:89). İbn-i Haldun, devletlerin tarihini bir canlı varlığın hayatına kıyaslamaktadır. Her devletin bir doğum, gelişme, zayıflama ve ölüm evresi olduğunu belirtmektedir.

Bir hanedanlık genellikle üç nesil, yani yaklaşık yüz yirmi yıl sürmektedir. Her kırk yılda bir yeni bir nesil ortaya çıkar ve bu yeni bir dönemin başlangıcını işaret eder. Ancak yüz yirmi yıl sonra gerçekleşen değişim öncekilerden çok daha büyük ve belirgin olur. Hanedanlıklar beş aşamadan geçmektedirler (Uludağ, 1993: 92-98);

- Zafer dönemi,
- Tek başına yönetim ve tüm yetkilerin tek elde toplandığı dönem,
- Huzur ve rahatlık dönemi,
- Barış ve memnuniyet dönemi,
- İsrar ve savurganlık dönemi. Bu, hanedanların genellikle izlediği yol olarak kabul edilir ve tavır teorisi olarak adlandırılır.

İbn-i Haldun, tarih felsefesi ve yönetim düşüncesi üzerine yazdığı eserlerle hem Doğu hem de Batı düşünürlerini etkileyen önemli bir figürdür. “*İbn-i Haldun Tarih Felsefesi*” isimli kitabında, Chicago Üniversitesi’nden Profesör Muhsin Mehdi, İbn-i Haldun’un fikirlerini tarafsız bir biçimde değerlendirir. İbn-i Haldun’un en ünlü eseri olan “*Mukaddime*”, onun tarih felsefesinin ve sosyolojinin öncüsü olduğunu savunan Batılı düşünürlerden Gobineau, Hegel, Machiavelli, J.J. Rousseau, Marks ve Montesquieu gibi isimler vardır (Cihangir, 1996: 2).

İbn-i Haldun, Platon’un “*Devlet*” adlı eserine yorumlar getirmiş ve yaklaşık yirmi yıl süren hareketli bir siyasi hayatın ardından, “*İbn-i Saleme*” adlı bir çöl şatosuna çekilmiştir. Burada, yönetim hayatındaki başarısızlıklar üzerine derinlemesine düşünmüş ve eserini yazmaya başlamıştır. Eserinde, “*Devlet İdaresi ve Yönetim*” hakkındaki düşünceleri, klasik yönetim teorisinin ana hatlarını yansıtmaktadır.

İbn-i Haldun, tarih ve sosyoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilir. Aristoteles’in “*Siyaset*” adlı eserini okuyarak siyaset felsefesine ilgi duymuş, Farabi’nin

“*El-Medinetü'l-Fazile*” adlı eserindeki ideal devlet anlayışını sorgulamış ve İbn-i Sina ile İbn-i Rüşd’ün fikirlerini eleştirmiştir. İbn-i Haldun insanların toplumsal varlıklar olduğunu ve tek başlarına yaşayamayacaklarını, ihtiyaçlarını ancak birlikte karşılayabileceklerini savunmuştur. Fakat toplum hayatının en basit şekilleri olan aşiretlerde yönetim kavramından bahsetmek doğru olmaz. Yönetim, toplum hayatının Medine olarak adlandırılan gelişmiş formu için söz konusu olabilir.

2.5.3. İbn-i Teymiye

İbn-i Teymiye, 1236 yılında bilim dünyasının iki önemli merkezinden biri olan Harran’da dünyaya geldi. 1328 yılında hayatını kaybetti. İbn-i Teymiye, doğum yeri olan Harran’a atıfta bulunarak İbn-i Harrani olarak da anılır. “*Toplum içindeki itibarı ve sevgisi o derece yüksekti ki, cenazesine kadın, erkek ve çocuk olmak üzere toplamda beş yüz bin kişi katıldı.*” (Şirvani, 1965: 117).

İbn-i Teymiye İslam düşüncesinin önemli isimlerinden biridir. Onun pek çok eseri vardır ancak bunlardan Siyasetü’ş Şerriye özellikle ilgi çekicidir. Bu eser Memluk Sultanı Muhammed Bin Kalvun’a nasihat olarak yazılmıştır. İbn-i Teymiye bu eserde yönetim ilke ve kurallarını açıklamıştır. Vilayet kavramını geniş bir şekilde ele almış yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkileri incelemiştir. Eserin Fransızca çevirisini H. Laoust yapmıştır. İbn-i Teymiye’nin Siyasetü’ş Şerriye’sinde dikkat çeken üç ana konu bulunmaktadır;

- Yönetenlerin nitelikleri, sorumlulukları ve hakları,
- Yönetilenlerin görevleri, hakları ve itaatleri,
- Yönetim yetkisinin kaynağı, sınırları ve denetimi.

İbn-i Teymiye, yönetim pozisyonlarının yetenekli kişilere verilmesi konusunda ısrarcıdır. Bu durum yönetim literatüründe “işe göre adam” ilkesi olarak bilinmektedir;

- Yönetim pozisyonlarının görevi en iyi şekilde yerine getirebilecek kişilere verilmesi gerektiğini savunur.
- İkinci olarak, mevcut adaylar arasından en yetenekli olanının seçilmesi gerektiğini belirtir. Bu da “liyakat ilkesi” olarak bilinir (Akyüz, 1985: 43).

İbn-i Teymiye bir kamu yöneticisinde olması gereken nitelikleri güç yetkisi ve güvenilirlik olarak tanımlamıştır (Akyüz, 1985: 56). Her yöneticinin güç yetkisi, pozisyonuna ve sorumluluklarına bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Örneğin bir savaş

yöneticisi için coşku, savaş deneyimi, savaş taktiklerini bilmek ve savaş ekipmanlarını kullanabilme gibi özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmiştir (Akyüz, 1985: 56).

İbn-i Teymiye yönetimin Allah'ın insanlara verdiği bir nimet olduğunu söyler ve bu nimeti şöyle ikiye böler;

- Kamu Yönetimi, insanların adaletli bir şekilde yönetilmesi ve haklarının korunmasıdır.
- Kamu Varlıkları, insanların ortak yararına kullanılan mal ve servetlerdir. (Mücahid, 1985: 171).

En önemli emanetlerden birinin en yetenekli veya en uygun kişinin göreve atanması gerektiğini belirterek, eğer yönetim pozisyonunu dolduracak bir aday bulunamazsa en uygun olanı sıralı bir şekilde seçmek gerektiğini ifade eder (Mücahid, 1985: 172).

İbn-i Teymiye yönetim konusunda kritik bir ilke belirler. O'na göre yönetici güç, güvenilirlik gibi aranan özelliklere sahip olmalıdır. Ancak bu nitelikler tek bir kişide bulunamıyorsa, gereken yetkinliği sağlamak için birden çok kişi atanabilir. Malın korunması, güvenilir olması, koruma ise gücü gerektirir. Ayrıca mevcut olanların en iyisi olduğunda zorunluluk nedeniyle ehliyeti olmayan bir kişinin de atanması kabul edilebilir. İbn-i Teymiye'ye göre sadece kendisiyle tamamlanabilen bir şey de vaciptir. (Mücahid, 1985: 173).

İbn-i Teymiye, güç ve güvenilirlik kavramlarına büyük önem atfeder. Onun görüşüne göre güç, kamu yönetiminin kökünü oluşturur. Güç, durumların ve işlerin doğasına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Her yönetim pozisyonunda güç o pozisyonun gerekliliklerine göre farklılaşır. Liderlik ise bilginler ve kamu yöneticileri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Mücahid, 1985: 174). Kamu yöneticilerinin yerine getirmeleri gereken görevler; mali işler, adaletin sağlanması, savaşa hazırlanma, halkın eğitimi ve iş bölümü, devletin ekonomik işleri ve dini ve ahlaki yükümlülüklerdir (Mücahid, 1985: 174).

İbn-i Teymiye'nin yönetim bilimine, unvan, sorumluluk, yetki, görev gibi birçok konuda önemli katkıları bulunmaktadır. Onun düşünceleri, yaşadığı dönemin çok ötesinde kabul edilir ve bu bağlamda; yöneticinin atanması yerine seçilmesi, doğru kişinin doğru yere konulması prensibi ve yönetim sürecinin bir sosyal olgu olarak algılanması gibi konularda yönetim bilimine önemli katkıları olduğu görülür.

2.5.4. Ebu'n Necip Sühreverdi

Sühreverdi, 12. yüzyılın önemli İslam düşünürlerinden biridir. İran'ın küçük bir kasabasında doğan Sühreverdi, Bağdat ve İsfahan gibi büyük şehirlerde ilim öğrenmiş ve öğretmiştir. Şam'da müderrislik yaparken Selahaddin Eyyubi'ye bir siyasetname yazmıştır. Siyasetname, Nehcu's-süluk fî Siyaseti'l Müluk adıyla bilinir. Bu eserde Sühreverdi, devlet yönetiminin temellerini yöneticilerin niteliklerini, devlet işlerinin inceliklerini ve ordunun idaresini anlatmıştır. Sühreverdi devlet yönetiminde adalet, bilgi, danışma ve cesaret gibi değerleri vurgulamıştır (Sühreverdi, 1974: 5-11). Sühreverdi'nin bu eseri hem o dönemin hem de sonraki dönemlerin siyasi düşüncesine katkı sağlamıştır;

1. Bölüm, yönetilenlerin karmaşık işlerini düzenlemek, çeşitli yönetim biçimlerini uygulamak ve devleti yönetmek için adil ve merhametli bir yöneticiye ihtiyaç duyulduğunu ele alır (Sühreverdi, 1974: 21).

Bir ülke liderinin sahip olması gereken dört önemli özellikten biri de terbiyedir. 2. Bölümde, terbiye olmayan bir yönetici ve idarenin karşı karşıya kalacağı sorunlar anlatılır. “Terbiye, akıl ile ilgilidir; akıl terbiye ister yönetim akıl ister devlet başkanlığı da yönetim ister. Bu yüzden devlet yönetiminde terbiyenin zorunlu olduğu ortaya çıkar (Sühreverdi, 1974: 23-26).

3. Bölüm, terbiyenin ilkelerini detaylandırır (Sühreverdi, 1974: 27-36).

4. Bölümde ise bir yönetim veya ülke idaresinin beş temel niteliği bulunduğu değinilmektedir. Bunlardan biri de Devlet Başkanının idaresidir. Bu idare;

- Devlet başkanlığı; saygınlık ve ciddiyet ile insanlara güç ve heybet verir.
- Devlet işlerini çözmede bağımsızlık ve düzen sağlama becerisi,
- Ülke işlerini yürütme ve kanunları hayata geçirme kudreti.

Otorite ve güç, yukarıdaki üç kısımdan meydana gelir. Birinci kısım, yönetim yeteneğiyle, ikinci kısım, otorite sahibi olmakla ve devlet başkanının himayesinde bulunan disiplin ve ahlaki değerlerle ilgilidir. Üçüncü kısım ise idare ve yönetme gücüdür ve bu durum dört alt bölüme ayrılmaktadır;

- İşlere değer ve üstünlük katmak için davranışlar sergilemek,
- Yönetim işlerinin çözüm yollarını ortaya koymak,
- Bitirilmemiş işlerin sonuca ulaştırılmasını sağlamak
- Zorluk çıkarabilecek işler için tedbirler almak.

Vezirlik, devlet yönetiminde önemli bir rol oynayan bir makamdır ve iki türü vardır;

- Tefviz Vezirliği; devletin bütün işlerini yürüten ve padişaha karşı sorumlu olan vezir.
- Takyit Vezirliği; sadece belli şartlar altında yetkili olan ve padişahın emrine tabi olan vezir.

Devlet başkanının yönetimindeki vatandaşlar, iki gruba ayrılabilir;

- Devlet başkanına sadık olan seçkinler,
- Toplumun geri kalanı

Mallar hakkında bilgiler verilir.

Ülkenin beş esasından biri, devletin ve halkın tehlikelerden korunmasıdır (Sühreverdi, 1974: 37-50).

5. Bölüm, devlet başkanlarında bulunması gereken olumlu nitelikler ve erdemleri ele alır; adalet, zekâ, cesaret, cömertlik, yumuşak huyluluk, sadakat, dürüstlük, şefkat ve merhamet, sabır, affedicilik, minnettarlık, ölçülü hareket etme, bilgi, namus ve vakar bu nitelikler arasında sayılabilir (Sühreverdi, 1974: 52-94).

6. Bölüm, devlet liderlerinin kaçınması gereken olumsuz nitelikler, Sühreverdi (1974:95-140) tarafından belirtilmiştir. Bunlar; zulmetme, bilgi eksikliği, cimrilik, israf, sözünde durmama, yalan söyleme, gıybet, öfke, kendini beğenme, kıskançlık, aceleci olma, aşırı şakacılık, aşırı gülme ve sözleşmelere uymama gibi niteliklerdir.

7. Bölümde; Sühreverdi'nin (1974: 141-144) devlet görevlilerinin seviyeleri şöyle sıralanmaktadır;

- Askerlik mesleğini seçenler ve henüz rütbe alamayan memurlar,
- Askeri rütbeleri olanlar ve diğer devlet hizmetlerinde görev yapanlar,
- Kadılık, ilim, büyüklük gibi vasıfları olanlar, vezirler, seraskerler.

8. Bölümde; Danışmanlık önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'den ve Peygamber Efendimizden (s.a.v) gelen ayet ve hadisler örnek verilmektedir (Sühreverdi, 1974:147-149).

9. Bölümde; Danışmanların özellikleri, anlayışlı ve zeki olma, güvenilirlik, doğruluk, kıskançlık ve egoizmin önüne geçme, danışılanlar ve diğer insanlar arasında

düşmanlık oluşturmama, kişisel arzuları kontrol etme ve devletin önde gelenlerinden, yetenek ve kültürleriyle seçkin kişiler arasında yer alma şeklinde belirtilmiştir (Sühreverdi, 1974: 151-176).

Devlet Yönetim Anlayışı

10. bölümde Sühreverdi'nin yönetim ve politika felsefesinin temel kavramlarından biri olan sekiz unsurun anlamı ve önemi üzerinde durulacaktır. Sekiz unsur, Devlet liderlerinin ideal niteliklerini simgelemektedir. Bu nitelikler; ölüm, yeryüzü, su, ateş, rüzgâr, ay, güneş ve yağmur olarak ifade edilebilmektedir (Sühreverdi, 1974: 177-192).

11. Bölümde Sühreverdi, Hükümdarın zulme karşı divan kurması gerektiğini belirtmiştir (1974: 193-197).

12. Bölümde Sühreverdi'nin (1974: 199-202), Devlet lideriyle sohbet ederken uyulması gereken etik kurallar anlatılmıştır.

13. Bölümde Sühreverdi (1974: 203-208), hükümdarın kıskanç ve düşmanca davranan kişilerden gelecek tehlikeleri önceden fark etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

14. Bölümde, Ordu yönetimi ve askerlerin yönlendirilmesinin ilkeleri üzerinde durulmuştur (Sühreverdi, 1974: 209-215).

15. Bölümde, Sühreverdi (1974) askerlerin savaşta nasıl davranmaları ve hangi stratejileri uygulamaları gerektiğini anlatmıştır. (Sühreverdi, 2017: 221).

16. Bölümde, Düşmanlarla karşılaştığında soğukkanlılığın önemi vurgulanmaktadır (Sühreverdi, 1974: 223-230).

17. Bölümde, Toplum düzenini bozan kişilere karşı uygulanacak yaptırımların ne olması gerektiği belirtilmiştir (Sühreverdi, 1974: 231-237).

18. Bölümde, Harp sonrası elde edilen ganimetlerin nasıl dağıtılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Sühreverdi, 1974: 239-240).

19. Bölümde, Müslüman ordusunun savaştan döndükten sonra sergilemesi gereken olumlu davranışlar anlatılmıştır (Sühreverdi, 1974: 241-242).

20. Bölümde, Bilge kişilerin tavsiyelerinin dinlenmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Sühreverdi, 1974: 243-244).

2.5.5. Yusuf Has Hacib

Yusuf Has Hacib, Türk tarihinin ve kültürünün önemli bir simgesidir. 1019 yılında Balasagun'da doğan bu büyük şair ve düşünür, Türkçe yazılmış ilk siyasetname olan Kutadgu Bilig'i kaleme almıştır. Bu eser, "mutluluk veren bilgi" demektir ve Karahanlı Devleti'nin hükümdarı Tavgaç Kara Buğra Han'a sunulmuştur. Hükümdar, onu hashaciblik (danışmanlık) makamına getirerek takdir etmiştir. Kutadgu Bilig, bireylerin, toplumun ve devletin nasıl olması gerektiğini ve ideal bir düzenin nasıl kurulacağını anlatan bir başyapıttır. Yusuf Has Hacib, hayatın her alanında bilgece sözler söylemiştir, ancak bu yazıda sadece devlet, siyaset ve yönetim konularındaki fikirleri incelenecektir.

Yusuf Has Hacib, devletin halkın yaşamını koruyan ve halkla yakın ilişki içinde olan bir kurum olduğunu belirtir. Onun düşüncesine göre, devletin bütün organlarının adaletli ve dürüst bir şekilde çalışması zorunludur. Yusuf Has Hacib'e göre, devletin kurulması toplumun huzur ve istikrarını sağlar; padişahın tahtını alması ise barışı getirir (Kezer, 1987: 89).

Yusuf Has Hacib, devletin toplumun düzenini sağlamak için ne kadar gerekli olduğunu anlatmaktadır. Ona göre (Çağbayır, 1987: 93), güneşin dünyada hayatın kaynağı olması gibi, devlet de halkın refahı için şarttır. Güneş her canlıya hayat verirken, devlet de adaletle iyiyi kötüden ayırarak ülkeyi korur. Devlet başkanının adı Gündoğdu'dur. Çünkü o güneşin yaptığı gibi ülkesinin her köşesinde hüküm süren bir liderdir (İşçi, 2015: 178).

Türk devlet anlayışı, kanunlar önünde her bireyin eşit olduğu ve bu eşitliğin yalnızca devlet otoritesi tarafından sağlanabileceği düşüncesini benimser. Bu nedenle Yusuf Has Hacib, toplumda güveni sağlayacak bir hukuk sisteminin nasıl oluşturulacağı konusunda çözüm arayışına girmiştir. Oluşturduğu sistemde kanunlar karşısında herkes eşittir ve hiyerarşik ayrımlar yoktur. Her bireyin hakkı en kısa sürede temin edilir. Devlet kapısına başvuran hiç kimse, talebi karşılanmadan ayrılmaz. Bu devlet yapısında zorbalar ve zalimler için yer yoktur. Çünkü öncelikli hedef, halkın huzuru ve mutluluğunu sağlamaktır. Toplumsal gereksinimlere büyük değer verilir; açlar doyurulur, giysi ihtiyacı olanlar giydirilir. Devletin görevi, zulme maruz kalanların yanında olmaktır. Bu nedenle, fakirleri ve zayıfları savunamayan bir devlet, hakiki bir devlet değildir (Kezer, 1987: 91).

Yusuf Has Hacib'in görüşlerine göre, devletin bir baskı mekanizması olarak işlev görmesi yerine, yönetenler ve yönetilenler arasında adil bir hakem rolü üstlenmesi gerekmektedir.

Yusuf Has Hacib, yöneticilerin başarısının anahtarının siyaset bilgisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, yönetici pozisyonunda bulunacak kişilerin, yönetim bilgisine sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Çünkü ülke düzeninin sağlanması, ancak siyaset bilgisi ile mümkün olabilir (Hacib, 2001: 92). Yusuf Hac Hacib, siyasetin belirli prensipler üzerine kurulduğunu belirtmiştir (Kezer, 1987: 97);

- Günlük görevleri erteleme,
- Mütevazı ve dürüst bir karakter sergileme,
- Sözlerini özenle seçme ve her bilinen doğruyu her ortamda ifade etmeme,
- Tüm yardım ve destek beklentilerini yalnızca Allah'tan beklemek,
- Hiç kimseye haksızlık yapmama,
- İyilikler yapma ve kötülüklerden kaçınma,
- İkiyüzlü insanlara itimat etmemek ve gıybetçi kişilerden kaçınmak.
- Her söze kulak vermek, ama her söze kanmamak.
- Aşırı yemekten kaçınmak,
- İnsanlara zarar verebilecek olan alkol ve zina gibi unsurlara itibar etmeme,
- Yoksulları koruma,
- Âlimlere saygı gösterme.

Yusuf Hac Hacib, devletin temel görevinin halkının geçimini sağlamak olduğuna inanmaktadır. Geçim sıkıntısı çeken ve muhtaç duruma düşen bireylerin davranışları ve tutumları değişir ve saygıları azalır. Ekonomik durumu kötüleşen iyi insanlar bile, bu durum karşısında kötü karakterli bireylere dönüşebilirler (İşçi, 2015: 181).

Yusuf Hac Hacib, devletin ve halkın karşılaştığı sorunlara ortaklaşa çözüm bulmayı yönetim olarak tanımlar. Onun görüşüne göre, yönetimin merkezinde hükümdar bulunur. Ülkenin coğrafı ve zamanla değişen koşullarına, ayrıca yöneticilerin yeteneklerine bağlı olarak, devlet genişler, daralır ve bazen imparatorluk haline gelir (Kezer, 1987: 104). Yusuf Hac Hacib'in görüşlerine göre bir devlet başkanının belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar (İşçi, 2015: 182);

- Hükümdar, evrensel değerleri benimsemelidir.

- Hükümdar, geniş bir bilgi yelpazesine sahip olmalıdır. Bilgi, aklın bile üzerinde bir öneme sahiptir. Devletin yönetimi, hükümdarın aklıyla olurken, devletin meseleleri, hükümdarın ilmiyle hallolur. Halkın ittifakı ve kardeşliği de ilim vasıtasıyla gerçekleşir.
- Liderlik, bilgiye dayalı bir yol izler. Kendisi ve seçtiği kişiler bilgili olan hükümdarlar, bilgi aracılığıyla ülke düzenini korur ve halkın mutluluğunu sağlar.
- Hükümdarın doğru olması gerekir. Doğruluk, hayırlı kimseleri kendisine yakınlaştırırken, şerlileri kendisinden uzaklaştırır.
- Hükümdar, zeki, eli açık, terbiyeli, faziletli, metin, doğru sözlü, mütevazı, güzel konuşan, bağışlayıcı ve kötülükten uzak duran bir kişi olmalıdır.
- Yusuf Has Hacib, yönetim ve yöneticilerin hiyerarşik düzenini belirlemiştir (Kezer, 1987: 115-124):
- Mabeyinci: Sarayın en yetkili personeli olup, modern dönemde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne denk gelir.
- Vezir: Devlet ile halk arasındaki bağlantıyı sağlar ve günümüzdeki başbakan veya bakanlarla eşdeğerdir.
- Hacib: Hükümdarın en güvendiği danışmanıdır ve kanunların, gelenek ve göreneklerin uygulanmasını denetler.
- Elçi: Becerikli bir kimse olması lazımdır. Gururlu, tamahkâr, fuhuşa meyilli, içki ve kadına düşkün olanlar elçi olmaya layık değildirler.
- Hazinekar: Devletin mali işlerinden sorumlu olup, günümüzdeki Maliye Bakanı'na karşılık gelir.
- Kâtip: Hükümdarın yazı işlerini yürütür ve devlet sırlarını bilir, bu nedenle sır saklama yeteneği olmalıdır.
- Devletin varlığını ve özgürlüğünü sürdürebilmesi için milli savunma ve askerler çok önemli rol oynar.

2.5.6. Muhammed Bin Turtîşî

Ebu Bekr Muhammed b. Velid b. Muhammed b. el-Fihri et-Turtûşî, 10 Temmuz 1059 tarihinde Endülüs'ün kuzeydoğusunda yer alan Tortosa şehrinde dünyaya gelmiştir (Kılıç, 2012: 430). Bu şehir, onun doğumundan bir yıl sonra Saragusta emiri Ebu Süleyman b. Muhammed b. Hud'un kontrolüne girmiştir. Turtûşî, Tortosa'ya atfen aldığı lakabıyla bilinen bir zâhid ve Mâlikî fakih olarak ün yapmıştır (Aykut, 2011: 11; İbn-i

Hallikan, 2003: 81). Hudi'lerin Saragusta ve Toledo'da hüküm sürdüğü dönemde ilköğrenimini tamamlamıştır (Kılıç, 2012: 430).

Turtûşî, Ebu Rendeka lakabıyla da bilinen bir âlimdir (İbn Hallikan, 2003: 79-80). Saragusta'ya gittiğinde, oradaki çeşitli hocaların yanında ilim tahsil etmiş ve icazetini almıştır (Kılıç, 2012: 430). İbn-i Hallikan, onun Ebu'l-Velid el-Bacî'den ve İbn-i Hazm'dan farklı ilim dallarında dersler aldığını nakletmektedir (İbn Hallikan, 2003: 79). Ancak Kılıç, bu bilginin doğruluğunu sorgulamaktadır. Çünkü Turtûşî, İbn-i Hazm'ın öldüğü zaman daha beş yaşındadır. Bu durumda, ya Turtûşî küçük yaşta onun derslerine katılmış ya da bu bilgi hatalıdır (Kılıç, 2012: 430).

Turtûşî, bu dönemde tasavvufa ilgi duymaya başlamıştır. Bazı kaynaklara göre Kudüs'te Gazzâlî ile tanışmış, bazılarına göre ise Gazzâlî oradan ayrılmış olduğu için onunla görüşmemiştir. Turtûşî, Dimeşk, Kudüs, Cebeli Lübnan ve Reşid gibi yerlerde bir müddet kalmıştır. Sonra da Endülüs âlimlerinin hacca giderken uğradığı Fatımilerin egemenliğindeki İskenderiye'ye yerleşmiştir (Kılıç, 2012: 430).

Bu dönemde yaşanan siyasî çalkantılar, bölgedeki pek çok şeyi etkilemiştir. Fatimî halifesi el-Mustansır Billâh'ın vefatıyla Mısır ve Suriye'de iktidar mücadelesi başlamıştır (İbnü'l-Esir, 2016: 384). Halifenin büyük oğlu Nizar'ın hak iddia etmesine rağmen, Efdal b. Bedr el-Cemali daha zayıf ve yönlendirilebilir olan küçük oğlu Musta'li-Billah'ı (ö. 487/1094) halife ilan etmiştir (Kılıç, 2012: 430). Bu durum İskenderiye şehrinde de büyük bir kargaşa yaratmıştır (Turtûşî, 2016: 23). Bu kaotik ortamda birçok âlim hayatını kaybetmiş veya başka yerlere sığınmak zorunda kalmıştır. Bu da İskenderiye'nin ilim ve eğitim alanındaki gelişimini sekteye uğratmıştır. Turtûşî ise bu siyasî atmosferden etkilenmeden eşi adına sahip olduğu bir evin alt katında medrese açarak ders vermeye devam etmiştir. Talebelerinin sayısı arttıkça, şöhreti de Mısır'ın ötesine yayılmıştır. İbn-i Tûmert, İbn-i Zafer es-Sıkillî gibi tanınmış şahsiyetler, Muvahhidler devletini kuran talebelerindendir. Kadı İyâz ise yazılı olarak kendisinden bütün rivayetlerini ve eserlerini yazılı olarak kendisine verdiği izinle alan talebeleri arasında Kadı İyâz da vardır (Kılıç, 2012: 430).

Turtûşî, fakihiyet, mühendislik ve edebiyat alanlarında yetkin bir kişiydi (Turtûşî, 2016: 23). Yaşadığı İskenderiye şehrinde hem eğitim veriyor hem de toplumun ahlaki yönden gelişmesine katkı sağlıyordu. İslami ilkelere uygun olmayan sosyal ve idari uygulamalara karşı çıkıyor, şehrin kadısının yaptığı yanlışları eleştiriyor ve yöneticileri

uyarmaktan geri durmuyordu. Bu yüzden birçok öğrencisi onun etrafında toplanıyor ancak bazıları da onu Vezir Efdal'e şikâyet ediyordu. Vezir Efdal, Turtûşî'yi Kahire'ye davet etti. Turtûşî daha önce vezire nasihatlerde bulunmuştu, bu yüzden vezir ona iyi davrandı, ama Fustat'ta zorla tuttu ve halkla görüşmesine izin vermedi (Kılıç, 2012: 430). Turtûşî bu durumdan çok rahatsız oldu, yanındaki hizmetçisine sabretmesini ve kendisine helal yemek getirmesini söyledi. Üç gün böyle sabretti, ama akşam namazında Efdal'in öldüğü haberi geldi. Efdal'in yerine geçen Mem'un el-Bataihî Turtûşî'ye saygı gösterdi ve ikramlarda bulundu. (İbn Hallikan, 2003: 81) Mem'un el-Bataihî zamanında sürgün ve tecrit hayatı biten Turtûşî, İskenderiye'ye döndü ve çalışmalarına kaldığı yerden devam etti (Kılıç, 2012: 430).

Turtûşî, bir süre sonra Sirâcu'l-Mülûk adıyla tanınan ve bu çalışmamızın konusu olan değerli kitabını Vezir el-Bataihî'ye takdim ettiği Kahire'ye gitmiştir (Turtûşî, 2016: 14). Turtûşî, siyaset ve ahlâk konusunda yöneticilere nasihatler veren bir kişilik olarak tanınmaktaydı. Murabıt hükümdarı Yusuf b. Taşfîn'e de devlet yönetimi ve siyaset ahlâkıyla ilgili önerilerde bulunduğu bir mektup yazmıştır (Kılıç, 2012: 430).

Muhammed Turtuşi, siyasetnamesinde devlet yönetimindeki temel prensibin adalet olduğunu vurgulamaktadır. Allah'ın adalete verdiği önemi belirtmek amacıyla Nahl suresinden ayetler örneklemiştir (Turtuşi, 1995: 150).

İskenderiye'de 520 Cemaziyülevvelde (1126 Haziran 19) hayatını kaybeden Muhammed b. Turtûşî, şehrin saygın âlimlerinden biriydi (İbn Hallikan, 2003: 81). Oğlu Muhammed'in kıldırıldığı cenaze namazının ardından, kendi inşa ettirdiği mescidin içindeki kabrine defnedildi (Aykut, 2011: 13). Bu mescit, Turtûşî'nin adını taşımakta ve İskenderiye'nin eski yerleşim bölgesinde hâlâ ayakta durmaktadır (Kılıç, 2012: 431). Turtûşî'nin kabri, şehrin önemli ziyaret noktalarından biri olarak kabul edilmektedir.

2.5.7. Ebu Hanife

Ebu Hanife bir siyaset adamı olmamakla birlikte İslam siyasi düşüncesinde adalet, eşitlik ve liyakat kavramlarını ön plana çıkaran görüşleriyle dikkat çekmektedir. Onun siyasi anlayışı, özellikle adaletin her türlü yönetim anlayışının merkezinde yer alması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Ebu Hanife, yöneticilerin adaletli davranmalarının toplumsal düzenin ve barışın teminatı olduğunu savunmaktadır. Ebu Hanife'nin siyasi görüşlerinde devlet yönetiminde farklı dinî, siyasî, etnik ve kültürel yapılar karşısında eşit mesafe bulunması gerektiği ve devletin bu farklılıkları adaletli bir şekilde yönetmesi

gerektiği savunulmaktadır. Ayrıca her bireyin dinî, siyasî ve hukukî konularda farklı düşüncelere sahip olabilme ve bu düşünceleri dile getirme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Yargı bağımsızlığı, Ebu Hanife'nin siyasi düşüncelerinde önemli bir noktadır, Ebu Hanife'ye göre adaletin sağlanabilmesi için yargının her türlü siyasi müdahaleden uzak olması gerekmektedir. Bu yüzden kendisi yargı görevini kabul etmemiş ve bu kararıyla siyasi müdahalelere karşı durduğunu göstermiştir. Özellikle Emevi ve Abbasî dönemlerinde yaşanan siyasi baskılara rağmen yargı bağımsızlığını savunmuş ve bu yüzden çeşitli zorluklara maruz kalmıştır (Özkan, 2021: 5- 10).

2.5.8. İbnü'l Mukaffa

İbnü'l-Mukaffa'nın siyasi fikirlerinde halifenin yasama, yürütme ve yargı alanlarında güçlü bir meşruiyet zemini oluşturması onun düşünce yapısının önemli bir özelliğini teşkil etmektedir. Bu durum onun fikirlerinin Pers kökenli olduğu iddialarıyla sıklıkla eleştirilmesinin başlıca sebebidir. Abbasi halifeliğine Pers yönetim biçimlerini sokmaya çalıştığı eleştirileri de bu bağlamda değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu konunun derinlemesine incelenmesi zorunludur. Pers krallarının ilahi bir yetki ile hükmettiğine ve kararlarının sorgulanamayacağına inanılırdı. Bu bakış açısı kral yanında ilahi bir nitelikte olduğuna inanılan din adamları tarafından da desteklenmekteydi (Hafnavi, 1959: 10). Ancak bu din adamları krallık karşısında bağımsız hukuki yapılar oluşturma yetkisine sahip değillerdi ve danışmanlık görevi üstlenmekteydiler. İbnü'l-Mukaffa, tüm hukuki yetkilerin imam tarafından yönetilmesi ve ulemanın içtihatlarının sadece tavsiye niteliğinde olması gerektiğini savunmaktaydı. Bu da Pers uygulamalarına benzerlik göstermekteydi ancak İbnü'l-Mukaffa'nın her bölge ve hatta her bölge içinde bile farklı içtihatların bulunduğu bir ortamda imamın en uygun içtihadı seçebilmesine olanak sağlayan düşünceleri somut gerekçelere dayanmaktadır. İbnü'l-Mukaffa'nın Pers yönetim biçimini İslami düzene uyarlaması da açık bir şekilde ortadadır (Anonim, 2005: 114).

İbnü'l-Mukaffa'ya göre işin doğrusunu bilen Müslümanların yaklaşımı tehlikeli sözleri savunanlarınkine göre daha üstün olup bu tür sözler şüphe uyandırıcı ve hoş karşılanmayan niteliktedir (Anonim, 2005: 107). İbnü'l-Mukaffa'nın yaklaşımı, Sasanilerin sorgulanamaz kraliyet anlayışından radikal bir kopuş göstermektedir. Kralın her emri mutlak iken erdemli bir davranış bile yasaklandığında yanlışla dönüşebilir (Yousefi, 2015: 17). İbnü'l-Mukaffa'nın düşüncesi, Pers krallık anlayışını İslam'a uyarlayarak kraliyet emirlerinin Tanrısal bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır.

Toplumsal yapılanma süreci ve din her zaman otorite ve meşruiyet sorunlarını beraberinde getirmektedir. İbnü'l-Mukaffa'nın çabaları bu meşruiyet sorununa çözüm bulma arayışından kaynaklanmaktadır. Dönemin politik, askeri ve ekonomik dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda onun bu sorunu aşma arzusu daha belirgin hale gelmektedir (Anonim, 2005: 104).

2.5.9. Maverdi

Maverdi'nin hukuk bilimci kimliği, onun siyasi düşüncesinde dinin vazgeçilmez bir unsur olarak yer almasını sağlamaktadır. Bununla birlikte eserlerinde Yunan, Pers ve Hint kültürlerine ait alıntılara sıklıkla başvurması siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle din onun siyasi düşüncelerinde merkezi bir yer tutmakla birlikte farklı kültürlerden etkilenme ve aklın önemini vurgulama düşüncesi de önemli bir yere sahiptir. Maverdi'ye göre, Allah'ın dağıttığı nimetler arasında en değerli olan akıl maddi varlıklar arasında eşsizdir (Maverdi, 2018: 30). Ayrıca erdem ve insan hayatının devamı için hem dini hem de dünyevi işlerin düzenlenmesinde aklın zorunluluğunu vurgulamıştır (Maverdi, 2018: 29).

Din ile akıl arasındaki ilişkiyi inceleyen Maverdi, hangisinin önce var olduğu konusunda farklı görüşleri tartışmıştır. Allah'ın insanı sahipsiz bırakmayacağı ve dolayısıyla dinin öncelikli olarak yaratıldığı görüşünü kabul etmemiştir. Ona göre eksik akıl olan bir kişi dini açıdan sorumlu tutulamaz, dolayısıyla dinin sağlıklı olabilmesi için tam bir akla sahip olunması gerekmektedir (Maverdi, 2018: 253-254). Bu bakış açısıyla akıl önceliğini savunmaktadır. Aklın önemini vurgulaması ilk eğitimini Mutezile ekolünde almasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İnsanda doğuştan verilen ve insanı hayvandan ayıran tabii akıl ile bilgi sonucu kazanılan ve geliştirilen müktesep akıl olmak üzere iki tür akıl olduğunu belirtmektedir. Müktesep akıl, siyasetin sağlığı için ihmal edilemeyecek kadar önemlidir (Maverdi, 2018: 31-32). Maverdi için Allah tarafından bir lütuf olarak verilmiş olan akıl, iyi ve kötüyü ayırt etmede bir rehber işlevi görmektedir (Maverdi, 2018: 242).

Maverdi'nin Allah tarafından başlangıçta yazılmış olan “Levh-i Mahfuz” üzerinde her türlü rızık ve faydanın taksim edildiğine inandığına değinmektedir. Bu bağlamda her şeyin kaderle belirlendiği ve insanın bu kaderi kabul etmesi gerektiğini belirtmektedir (Maverdi, 2018: 241). Bu düşünceleri, insan doğasına kötümser bir bakış açısını yansıtmaktadır (Maverdi, 2018: 254). Allah, insanı zayıf ve yardıma muhtaç

olarak yaratmıştır bu yüzden insan yardımlaşmayı gerektiren bir varlık olarak tanımlanmaktadır (Maverdi, 2018: 238-240). Maverdi toplumda huzuru ve düzeni sağlamanın yolunu güçlü bir dini otoritede bulmaktadır (Maverdi, 2013: 11).

Din ve ahlak, insanlık için vazgeçilmezdir ve toplumsal düzenin sürdürülmesi için elzemdir. Maverdi bu konudaki düşüncelerini “*Edebü’l-Dünya ve’l-Din*” adlı eserinde detaylandırmıştır. Bu eserde belirlediği ilkelere göre güçlü bir yöneticinin varlığı, adalet, güvenlik, geçim sıkıntısının önlenmesi gibi unsurlar dünya düzeninin devamı için şarttır (Maverdi, 2018: 251-252). Bu ilkelere göre düzenin sürdürülmesinde din ve güçlü bir liderlik önemli roller üstlenmektedir. Dolayısıyla Maverdi için devlet, düzenin sağlanmasında kilit bir kurumdur (Maverdi, 2013: 46-53).

2.6. Batıda Yönetim Biliminin Öncüleri

Platon ve Aristo, devlet yönetimi üzerine detaylı çalışmaları ilk başlatan filozoflardır ve bu çalışmalarıyla İslam düşünürlerini ve onların Siyasetnamelerini etkilemişlerdir. Bu iki filozofun düşünceleri Batı Medeniyetinin temelini oluşturur ve bu nedenle onlardan önce Batı’da bu konuda belirgin eserler bulunmamaktadır. Bu çalışma Platon ve Aristo’nun yanı sıra diğer ilgili filozofları da inceleyerek Batı Medeniyetinde yönetim bilimi düşüncesinin nasıl şekillendiğini ve bu düşüncenin oluşumuna katkıda bulunanları ortaya koymaktadır.

2.6.1. Platon

Platon, M.Ö. 427-347 yıllarında yaşamış ve yönetim konusunda öncü bir düşünür olarak görülmüştür. “Devlet” isimli kitabında tüm insanlar için örnek olabilecek mükemmel bir yönetim sistemi ve bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda ilkeler sunmaktadır. Bu teorik devlet yönetim sistemi, adalet ve erdem üzerine inşa edilmiş ve bireysel çıkarlardan ziyade toplumun bütününe çıkarlarını göz önünde bulunduran ilkelerle desteklenmiştir. Eserde, eğitimin öncelikli bir yönlendirici işlevi olduğu vurgulanmaktadır. Bu tür bir devlette, bilim ve bilim insanlarına değer verilir ve hatta ideal bir yönetim ve devletin ancak yöneticilerin filozof ve filozofların hükümdar olması durumunda gerçekleşebileceği savunulmaktadır (Göze, 1989:27).

Platon’un görüşlerine göre toplumda yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere iki ana sınıf vardır. Bilgiye, adalet anlayışına ve erdeme sahip olanlar yönetimde aktif rol almalı veya yöneticilere destek olmalıdırlar. Ayrıca seçkin kişiler, yönetilenlerin rehberi olur ve onları aşırı davranışlardan korur ve taşkınlıkları kontrol altına alırlar. Bilgi kaliteli

bir eğitimle kazanılır. Adalet, emanete sadık kalmak ve kişinin kendine hâkim olması anlamına gelir. Erdem, ruhun sağlığı ve güzelliği olarak tanımlanırken, kötülük ruhun hastalığı ve çirkinliği olarak kabul edilir (Eyüboğlu ve Cingöz, 2018: 54).

Yönetici kendi çıkarlarını değil, yönettiği toplumun çıkarlarını ön planda tutmalı ve toplumun ihtiyaçlarına uygun eylemlerde bulunmalıdır. “Çoban, sürüsünü besler. Hükümdar ise halkını korur ve idare eder.” (Göze, 1989:27) Tıpkı bir sürünün çobanı olduğu gibi insanların da bir hükümdarı vardır. Yönetme ve hüküm sürme yetkisi hükümdara aittir. Ancak halkın onayladığı bir hükümet ile kötü bir yönetim arasındaki farkı belirginleştirmek önemlidir.

Monarşi, tek bir kişinin yönetimini ifade ederken Aristokrasi ise birden fazla kişinin yönetimini temsil eder ve Platon’a göre bu iki yönetim biçimi birlikte en iyi yönetim şeklini oluşturur. Monarşinin bozulması, en kötü yönetim şekli olan “Tiranlık”ı doğurur. Aristokrasinin çöküşü ise Oligarşi ve Demokrasi’ye yol açar. Oligarşi, kendi çıkarlarını önceleyen belirli grupların veya zengin tüccarların hâkimiyeti altında bir yönetim biçimidir. Demokrasi ise, “Avam” olarak adlandırılan halkın yönetimidir (Göze, 1989:28-29).

Platon, yönetimin bir güç sanatı olduğunu ve Demokrasi rejimine uygun olmadığını savunur. Ona göre bu sanat, sadece en bilge ve erdemli kişiler tarafından icra edilmelidir. Bu kişiler devletin çıkarları için kanunları esnetebilir veya değiştirebilirler. Çünkü Platon’a göre kanunlar ideal bir yönetim kurulamadığı zamanlarda ortaya çıkar. Kanunların amacı; hükümdarın keyfine göre hareket etmesini önlemek ve toplumun geleneklerini korumaktır. Platon, antik çağın en önemli filozoflarından biridir ve yönetim felsefesini “Devlet” adlı eserinde detaylı bir şekilde anlatır (Eyüboğlu ve Cimcoz, 1971:27). Platon’un düşünce ve felsefesi üç ana bölüme ayrılabilir. Bunlar;

- İdealar teorisi ve ontoloji,
- Ruhun ölümsüzlüğü kavramı,
- Devlet ve Yönetim hâkimiyeti düşünceleri.

Platon devleti, bir arada yaşayan insanların topluluğu olarak değil bir organizma gibi ele alır. Bireyler yaşadıkları yönetim biçiminin özelliklerini taşırlar. Mükemmel yönetimler mükemmel bireyler yetiştirirken, adil olmayan ve mükemmeliyetten uzak devletler eksik ve kötü bireyler yetiştirirler. Örneğin onurlu yaşamayı öncelikli hedef olarak belirleyen bir yönetim altındaki birey, şan ve şerefi en yüksek erdem olarak görür.

Baskıcı bir yönetim altındaki bireyler ise, köle ruhuna sahip olurlar (Cranston, 1995:11-21).

Platon, tüm yönetim biçimlerinin kusurlarını ortaya koyduktan sonra kendi mükemmel devlet modelini sunar. Her konuda en mükemmel olanı arayan bu düşünür, devlet yönetimi konusunda da aynı ilkeyi benimser ve görevlerinin bilincinde olan bireyleri yetiştirecek olan ideal devlet modelini şu şekilde ifade etmektedir (Cranston, 1995:11-21);

- Emekçi Sınıfı, yaşamın sürekliliği için gerekli olan görevleri yerine getiren bireylerden oluşur. Fiziksel emek gerektiren bu kategori; tarım işçileri, işçiler ve sanatkârları içerir.
- Savaşçılar ve Koruyucular, devleti dış tehditlere karşı savunur. İç güvenliği ve düzeni sağlarlar. Bu kritik görevleri yerine getirebilmek için yönetim yapısını derinlemesine anlamaları gereklidir.
- Yönetici Kadrosu, savaşçılar ve koruyucular arasından belirli bir seçim süreci sonucunda belirlenen bireylerden oluşur. Devletin en üst düzeyinde yer alan bu grup, devletin birliğini ve gücünü koruma amacıyla mutlak bir otoriteye sahip olmalıdır. Bu grup sadece savaşçılar arasından seçilmiş olmakla kalmaz aynı zamanda bir filozofun niteliklerine de sahip olmaları gerektiğini belirtir. Platon’a göre sadece felsefe eğitimi almış filozofların yönetici olduğu bir durumda ideal devlet/yönetim gerçekleşebilir. Devlet tek bir kişi tarafında değil, bir yönetici yönetecektir. Savaşçılara benzer şekilde grubun da servetleri, mülkleri ve kişisel aileleri olmayacaktır (Göze, 1989:17-37).

Sonuç olarak, Platon’un ideal yönetim modelinde üç ana grup vardır;

- Emekçi sınıfının erdemi, çalışkanlık ve itaattir.
- Savaşçıların erdemi, cesarettir.
- Yöneticilerin erdemi ise yönetme yeteneğidir.

Platon’un ideal devlet tasarımı gerçekliğin çok ötesinde bir hayal ürünüdür. Bu hayal, daha sonraki yazarlar tarafından “Ütopya” olarak adlandırılan bir türdür. Platon, hayatının son dönemlerinde “Kanunlar” adlı eserini kaleme alarak ideal devlet anlayışını gözden geçirmiştir. Bu eserde daha gerçekçi bir devlet modeli ortaya koymuş, “İlkel sosyalist devlet” fikrinden vazgeçmiş ve “savaşçı ve yöneticilerin aile ve mülk sahibi olmamaları” fikrinin insan doğasına aykırı olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca devletin

filozoflar tarafından değil kanunlar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuştur. İdeal devlet projesindeki bilim ve ideal sistem kavramları din kavramının gerisinde kalmıştır. Din, toplumsal düzenin sağlanmasında en önemli faktördür. Platon, Akademia’da yaptığı çalışmalarla felsefe tarihine damga vurmuştur.

2.6.2. Aristo

Aristo, batı felsefesinin temel taşlarından biridir. Platon’un öğrencisi olarak, onunla birlikte çok sayıda felsefi konuyu araştırmış ve tartışmıştır (Göze, 1989:38). Aristo’nun yazdığı pek çok eser vardır, ancak bizim açımızdan en ilgi çekici olanı “*Politika*” isimli kitabıdır. Bu kitapta Yunan polislerinin neden çöktüğünü ve bu çöküşü nasıl önleyebileceğimizi anlatmaktadır. Aristo polisleri mükemmel bir devlet biçimi olarak görür ve bu biçimin devam etmesi için her şeyi yapmamız gerektiğini savunur.

Aristo, insanların doğuştan sosyal yaratıklar olduğunu savunur. Ona göre insanlar ancak polis adını verdiği ideal toplum düzeninde mutlu ve erdemli olabilirler. Polis, aile, kabile ve köy gibi önceki toplumsal birimlerin gelişmesiyle ortaya çıkan en yüksek medeniyet seviyesidir. Polis, kendi kendini yönetebilen, özgür ve eşit bireylerden oluşan mükemmel bir toplumdur. Polis sadece bu bireylerin bir araya gelmesiyle değil, onların birbirleriyle uyumlu bir şekilde yaşamasıyla meydana gelir. Bu nedenle Aristo’ya göre, “*Bütünün varlığı parçaların varlığından önce gelir.*” (Göze, 1989:39). Aristo’nun ideal vatandaşı hem yönetici hem de yönetilen olabilen ve aynı zamanda hem hâkim hem de mahkûm olabilen kişidir. Bu da demektir ki, poliste herkes hem yönetir hem de yönetilir çünkü herkes özgürdür ve özgürlüğünü korumak için de yönetme ve yönetilme bilgisine sahip olmalıdır.

Aristo, hocasının iddialarının aksine tek bir yönetim şeklinin evrensel olarak geçerli olamayacağını ifade eder. Çeşitli ve farklı yönetim biçimlerini tahmin eder ve bunları detaylı bir şekilde analiz eder. Ona göre yönetim biçimlerini ayırt etmeye yardımcı olan özelliklerden biri Nicelik Kriteridir. Devleti yönetme yetkisi bir kişiye, bir azınlığa veya bir çoğunluğa ait olabilir. Fakat Nicelik Kriterine ek olarak, ikinci bir kriterin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu ikinci ölçüt yönetim biçiminin karakteri ile ilintilidir. Topluluğun tüm bireylerinin refahını amaçlayan yönetimler, adil veya etkin yönetimler olarak tanımlanır.

Yönetim tek bir bireyin bir grup azınlığın ya da çoğunluğun kontrolünde olabilir. Tek bir kişi, bir azınlık ya da çoğunluk, devleti yönetirken ortak bir hedefe odaklanırlar

ve bu hedef genellikle toplumun genel iyiliğidir. Bu tür yönetimler adil ve etkili olarak kabul edilir. Tek bir kişinin toplumun genel iyiliği için yönettiği durumlar Monarşi olarak adlandırılır; erdemli ve ahlaki değerlere sahip bir azınlık grubunun yönettiği durumlar Aristokrasi olarak bilinir ve çoğunluğun toplumun genel iyiliği için yönettiği durumlar ise Politeia olarak tanımlanır (Tuncay, 1971:81-82).

İyi yönetimlerden ayrılanlar, Tiranlık, Oligarşi ve Demagoji gibi yönetimler doğurur. Tiranlık, toplumu kendi menfaatine göre yöneten bir kişinin yönetimidir. Oligarşi, toplumu kendi çıkarları için kullanan zengin bir azınlığın yönetimidir. Demagoji, yoksulların menfaatine çalışan bir yönetimdir. Aristo, her devletin farklı unsurlardan meydana geldiğini, bu yüzden de farklı yönetimlerin ortaya çıktığını söyler. Devleti kuran insanlar genelde orta, fakir ve zengin diye ayrılır. Bu gruplardan bazen hepsi iktidara ortak olur, bazen de iktidar bir grup ayrıcalığı olur. Bu durum, farklı yönetimleri doğurur;

- Monarşi, yani krallık yönetimi, bir kişinin yasalar çerçevesinde hükmettiği bir yönetim biçimidir.
- Aristokrasi, erdem üzerine kuruludur. En yetenekli, en mükemmel, en dengeli ve en uyumlu kişilerin yönettiği bir sistemdir.
- Cumhuriyet ya da Politeia, oligarşi ve demokrasinin en iyi özelliklerini birleştiren bir yönetim şeklidir.
- Tirani veya Zorba yönetimi, monarşiye benzer şekilde tek bir kişi tarafından yönetilir. Ancak tiran veya zorba, toplumu kendi çıkarları doğrultusunda ve yasalara uymadan yönetir.
- Oligarşi, servetin belirleyici olduğu bir yönetim biçimidir. Bu yönetim, birden fazla kişi tarafından yönetilir ve yönetici kadrosu genellikle birkaç kişiden oluşur.
- Demokrasi, özgür ve varlıklı olmayanların çoğunluğunun yönetimini ele geçirdiği bir yönetim şeklidir (Tuncay, 1971:97-125).

Aristo, yönetimlerin sona ermesinin ardında, kişisel ve genel olarak kazanç ve itibar hırsı, korku ve iktidarın kötüye kullanılması gibi çeşitli nedenlerin olabileceğini belirtmiştir. İktidardaki birey veya bireyler toplum üyelerine karşı acımasız bir tutum sergilerler, gereksiz yere baskı uygularlar ve aşırı kazanç elde etme dışında başka bir tutkuları yoksa genellikle bu durum toplumu devrimlere doğru sürükler (Tuncay, 1971:143-144).

Aristoteles'e göre, "kendileri hor görülürken başkalarına onur payesi verilenler çabucak devrimci olurlar" (Tuncay, 1971:143-144). Bu, şeref ve itibarın hak edilenden farklı bir şekilde dağıtılması durumunda devrime neden olabileceği anlamına gelir. Korku hem yönetenler hem de yönetilenler için bir gerçekliktir. Kendilerini güvende hissetmeyen ve iktidarı ne pahasına olursa olsun korumak isteyen yöneticiler, şiddete başvurmaktan çekinmezler. Hükümetten hesap sormaktan veya cezalandırılmaktan korkan yönetilenler de iktidarı devirmeye girişebilirler (Tuncay, 1971:144-147).

İnsanların aşağılanması devrimlere ve iç savaşırlara yol açabilir. Yönetim değişiklikleri, şiddet kullanılmadan da meydana gelebilir. Kulis hareketleri, entrikalar veya bazı insanların pasifliği değişimlere sebep olabilir. Örneğin en çok kapı kapı dolaşıp propaganda yapanların en başarılı adaylar olduğu görülmüş ve bu nedenle seçimler yerine ad çekme sistemi uygulanmıştır. Çoğunlukla yeterli derecede dikkatli olunmadığı için yönetim karşıtları toplumun kritik noktalarına geçiş yapabilmiş ve yönetimlerin çöküşüne yol açmışlardır.

Bir devletin coğrafi konumu ülkenin bütünlüğünü tehlikeye atabilir ve parçalanmasına neden olabilir. Aristo, devrimlerin büyük ve önemli olaylar olduğunu fakat küçük nedenlerin devrimlere yol açabileceğini söylemiştir. Aristo, devletle ilgili düşüncelerini tamamen gözleme dayandırır ve devleti oluşturan insan gruplarını iki kategoriye ayırır. Özgür vatandaşlar ve vatandaşlık hakkından yoksun köleler olarak iki tür insan vardır. Aristo'ya göre, kölelik doğal ve toplumsal bir olgudur. İnsanlar doğarken ya köle ya da özgür vatandaş olarak doğarlar. Köleler, bedenlen kuvvetli ve zor işlere elverişli olsalar da kendilerini idare etme yeteneğinden yoksundurlar. Onları akıl bakımından kendilerinden üstün olanlar yönetir (Tuncay, 1971:147-150).

2.6.3. Sokrates

Sokrates, M.Ö. 4-5 yüzyıllar arasında yaşamış ve Sofistlerin polis otoritesini sarsmasına karşı çıkan bir filozoftur. Sokrates'in kendi yazılı eserleri olmamasına rağmen düşünceleri Platon'un diyalogları, Ksenophon'un yazıları ve Sokrates'in fikirlerini toplayan diğer eserler aracılığıyla bilinmektedir. Platon, kendi düşüncelerini sıklıkla Sokrates'in sözleriyle ifade ettiği için, Sokrates'in gerçek düşüncelerini Platon'un düşüncelerinden ayırt etmek zor olabilir. Ancak, Platon'un hangi diyaloglarının Sokrates'in düşüncelerini doğrudan yansıttığı artık bilimsel yöntemlerle belirlenebilmektedir (Şenel, 1968:150-152). Sokrates, dünyadan çok insan ve toplum

sorunlarına odaklanmıştır. Sokrates, “*Hiçbir şey bilmediğimi biliyorum.*” (Şenel, 1968:160) diyerek değer yargılarını sorgulamış ve erdemin insanlara doğuştan verilmediğini, öğretilip öğrenilebilecek bir yetenek olduğunu Sofistlere göstermiştir. Sokrates’in görüşüne göre erdem, iyi ile kötüyü ve doğru ile yanlış ayırt edebilme yeteneğidir. Bu yeteneği elde etmek için iyi ve kötünün ne demek olduğunu anlamak gerekir yani erdem, akıllılıktır. Bu yüzden iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın neye denk geldiği ve neye denk gelmediği öğretildiğinde ve öğrenildiğinde herkes erdem sahibi olabilir. Erdem mutluluğun bilimidir. Bazıları doğuştan daha yetenekli olsa da erdem kısmen kalıtsal bir niteliktir ve eğitim ve öğrenme sayesinde her insan kendini kabul ettirecek bir duruma ulaşabilir.

Sokrates, yasaları iki kategoriye ayırmıştır. Bunlar yazılı ve yazılı olmayan yasalar. Yazılı yasalar, toplumun yöneticileri tarafından oluşturulan ve uygulanan kurallardır. Yazılı olmayan yasalar ise genel ahlaki değerler ve ilkeler tarafından belirlenen kurallardır. Bireylerin her iki tür yasaya da uymaları gerekmektedir. Yasaların genel ahlaki ilkelerle çelişmesi durumunda bile yasalara uyulmalıdır. İyi bir vatandaşın, çevresine olumsuz bir etki yapmamak ve kötü niyetlilere yasaları ihlal etme cesareti vermemek için tüm yasalara saygı göstermesi beklenir. Ancak bu yasaların yöneticiler tarafından da aynı derecede uygulanması gerekmektedir.

2.6.4. Saint Aurellus Augustinus

Saint Aurellus Augustinus, daha yaygın olarak Hippolu Augustinus olarak bilinen, Batı felsefesi ve Hristiyan teolojisinin gelişiminde etkili bir figürdür. Başyapıtı Tanrı Devletinde, Hristiyanlık bağlamında devlet doğasını araştırmış ve dünyevi şehri ile göksel şehri karşılaştırmıştır. Augustinus, bu eserinde özellikle devletin kavramsal yapısını inanç üzerinden şekillendirirken, dünyevi işlerin ilahi düzene nasıl entegre edilebileceği üzerinde durmaktadır. Augustinus, devlet ve hükümetin sadece dünyevi işlerle sınırlı olmadığını aynı zamanda Tanrı’nın düzenine hizmet etmesi gerektiğini savunmaktadır. İlahi adaletin yeryüzünde tezahür etmesi gerektiğine inanır ve bu düşünceyi Tanrı ve insan arasındaki ilişkilerin bir yansıması olarak ele almaktadır. Tanrı Devleti, insanların hem dünyevi hem de ilahi yargıları nasıl algılaması ve yorumlaması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Onun siyasi felsefesi, devletin yalnızca dünyevi bir kurum olarak değil aynı zamanda ilahi bir amaca hizmet eden bir yapı olarak kurgulanması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Augustinus için ideal devlet hem

dünyevi adaleti sağlamak hem de ilahi iradeye hizmet etmek zorundadır (Kurnaz, 2023: 22 – 35).

2.6.5. Aqino’lu Saint Thomas

Aqino’lu Saint Thomas, Orta Çağ düşünce tarihinin en etkili figürlerinden biridir ve onun yönetim bilimi üzerine düşünceleri özellikle etik ve ahlaki normlar açısından önem taşımaktadır. Thomas, Aristoteles’in etik anlayışını Hristiyan teolojisi ile bütünleştirmiş böylece yönetim ve politika teorilerine katkıda bulunmuştur. Onun “*Summa Theologica*” eserinde yer alan yönetim teorisi, yöneticilerin ahlaki sorumlulukları ve adaletli yönetim anlayışı üzerine derinlemesine incelemeler içermektedir. Thomas’a göre yöneticiler yalnızca dünyevi işlerde değil aynı zamanda ahlaki ve ruhani liderlikte de örnek olmalıdır. Bu bağlamda Thomas’ın yönetim anlayışı, yöneticilerin halka hizmet etme görevini vurgulamaktadır ve halkın yararını gözetme ilkesini öne çıkarmaktadır (Kaya, 1994: 33- 60- 90- 112- 135- 170).

2.7. Modern Devlet

Modern devlet kavramı, sosyal bilimlerde farklı tanımlara ve yorumlara sahip bir kavramdır. Modern devletin ne olduğu ve nasıl oluştuğu sorularına verilen cevaplar, felsefi akımların ve tarihsel süreçlerin etkisi altındadır. Bu yüzden modern devletin anlamını ve özelliklerini anlamak için onu etkileyen felsefi düşünceleri ve tarihsel gelişmeleri bilmek gerekmektedir.

2.7.1. Kent Devletlerinden Ulus Devlete

Türk dilinde “devlet” kelimesi, Arapça “devle” kökünden türetilmiş bir mastardır. Sürekli olarak değişme, ardışık gelme, dönüş yapma ve zaman veya şansın değişimini ifade eden bu kelime, iktidarın el değiştirmesi anlamını taşımaktadır (Wher, 1976: 302). İngilizce’de “state” olarak ifade edilen kelime ise Latince “status” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime de duran, sabit kalan, değişmeyen anlamlarına gelmektedir (The American Heritage Dictionary, 2000: 2048). Bu durum aynı kavramın farklı dillerdeki karşılıklarının birinin hareketliliğe diğerinin ise durağanlığa işaret ettiğini göstermektedir. Genel kabul gören tanımlamalardan biri olarak Georg Jellinek tarafından yapılan devlet tanımı, belirli bir toprak üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir örgütlenme şeklinde yapılmaktadır (Jellinek, 1911: 296).

Tarihsel süreçte bir devlet belirli bir dönemde monarşi ile yönetilirken başka bir dönemde oligarşi, teokrasi veya cumhuriyet gibi farklı bir yönetim biçimini

benimseyebilir. Hukuk metinleri de bu süreçte değişkenlik gösterebilir. Devlet tanımının gerektirdiği toprak, millet ve egemenlik unsurlarının bir arada bulunması esas alınırken geçmiş dönemlere bakıldığında bu unsurların tam ve kesin olarak yer almadığı görülmektedir. Örneğin Romalılar şehir devleti anlamında “civitas” kelimesini kullanmışlardır. Civitas, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip vatandaşlar topluluğunu ifade etmektedir (Jellinek, 1911: 222). Antik Yunan’da ise “polis” kelimesi kullanılmış olup bu kelime şehir yani site anlamına gelmektedir (Jellinek, 1911: 221). Orta Çağ dönemlerinde ortaya çıkan imparatorluklar ve krallıklar genellikle egemenliğe vurgu yapmış ancak modern devlet tanımlamasındaki toprak ve millet unsurlarını içermemiştir.

2.7.2. Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı

Mezopotamya, Fırat ve Dicle nehirleri arasında konumlanmış olup sulama yöntemlerini bilen tarım toplulukları sayesinde kurak şartları ekime uygun hale getirmiş ve böylece ilk devlet yapılarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bölge dünya üzerindeki ilk kentlerin ve devletlerin doğuşuna ev sahipliği yapmıştır. Geliştirilen sulama teknikleri toplumsal yapıları daha düzenli ve karmaşık bir hale getirmekte ve bu da kent merkezli devletlerin diğer uygarlık bölgelerinde de belirmesine olanak tanımaktadır. Mezopotamya’daki kent devletleri hem göçebe toplulukların saldırılarına maruz kalmış hem de su ve toprak kaynakları üzerinden sık sık birbirleriyle çatışmıştır. Kent devletlerinin sınırları belirsiz ve çoğu zaman geçişken niteliktedir. Bu durum, modern ulus devletlerinden farklı bir yapı sergilemektedir. Mezopotamya kent-devletlerinde üretilen fazla ürün, nüfusun küçük bir kesimi tarafından kontrol edilmekte, iç pazarın büyümesini engellemekte ve ekonomik yapıda servetin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Böylece bu kent-devletleri sınırlı bir toplumsal ve ekonomik altyapıya sahip olmaktadır. Bu devletler aynı nehre bağımlı ve benzer bir kültüre sahip olsalar da siyasi özerkliklerini korumuş ve sınırlarla ilgili sürekli anlaşmazlıklar nedeniyle savaş halinde bulunmuşlardır. Bu sebeple kent-devletlerinde merkezileşme oldukça sınırlı kalmış ve büyük başkentlerin ortaya çıkması engellenmiştir (Huot vd. 2000:37).

2.7.3. Feodal Devlet Yapısının Ortaya Çıkışı

Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle birlikte merkezi otoritenin güç kaybetmesi, politik istikrarsızlıkların artması, ekonomik zayıflıklar ve istilalara karşı güvenlik sorunlarının ortaya çıkması gibi faktörler yeni arayışların başlamasına neden olmuştur.

Merkezi otorite, sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kalmakta, bu dönemde zengin insanlar varlıklarını koruma yolları ararken diğer çalışan ve üreten insanlar da güvenliklerini sağlama ve hayatlarını sürdürebilme yollarını aramaktadırlar. Tarım işçilerinin geçimlerini sağlama endişeleri ve toprak sahiplerinin az maliyetle tarımsal üretimi sürdürme çabaları karşılıklı yardımlaşmaya dayalı bir ilişki türünün oluşmasına neden olmuştur. Bu karşılıklı yardımlaşma, feodal sistemin temellerini atmaktadır. Bu mali ilişki sınıflı ve hiyerarşik bir toplumsal düzeni ima etmektedir. Başka bir ifadeyle feodal düzenin mali ve sosyal yapısının temelleri atılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından ortaya çıkan politik boşluk, feodal yapının siyasi ve askeri temellerinin atılmasına neden olmuştur.

Feodalizm, ticaret ve piyasa etkileşimlerinin bozulması, para sisteminin gerilemesi ve kentsel yaşamın sona ermesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu özel durumda feodalizm, köy örgütlenmesi olarak bilinen bir ekonomik yapı tarafından desteklenmektedir. Bu örgütlenmenin temelini oluşturan köy sadece bir köy değildir ancak esasen bir köy olarak işlev görür. Benzersiz bir şekilde yapılandırılmış olan bu topluluğun başında köy lordu olarak bilinen bir soylu bulunur. Lord, köylü hanelerinin kendi küçük işletmeleri aracılığıyla ürettikleri ürünlerden ve köy arazisinin arazi alanında gerçekleştirilen ücretsiz emekten pay alır (Berktaş, 1983: 268). Orta Çağ boyunca, feodal sistem içindeki ve farklı bölümler arasındaki ilişkiler, toprağın edinilmesi ve ondan üretilen fazlalık yoluyla kurulur. Feodal düzen, yerel yönetim sistemini içerir. Sonuç olarak, Kral'ın feodalizm üzerindeki etkisi sınırlıdır, ancak feodal yönetim Kral üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Teschke, 1998: 326).

2.7.4. Zümre Devleti

Zümre devletleri kavramı, ilk defa Almanca “Standestaat” terimi ile ifade edilmiştir ve İngilizce karşılığı “polity of estate” şeklindedir. Bu devletler feodalizmin sona erdiği 13. yüzyıldan sonra özellikle girişimci ve başarılı kralların toplumun farklı katmanlarıyla yeni siyasi ilişkiler kurması sonucunda geniş toprak parçaları üzerinde ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiler üzerine kurulan yeni düzenlemeler, birkaç farklı yönde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu düzenlemelerden birinde krallar, feodal bir üst makam olarak değil kutsal törenlerle verilen daha görkemli bir unvanın koruyuculuğu altında tüzel imtiyazların sahibi olarak konumlanmışlardır. Krallar iktidarlarının meşruiyetini tanrıya dayandırmaya başlamışlardır. Bir başka düzenleme ise, hükümdar ile zümreler arasındaki ilişkilerin kurulmasıdır. Feodal dönemdeki kişisel kont-senyör ilişkileri

kaldırılmış böylece muhalefet bireyler yerine oluşturulan çeşitli gruplar tarafından temsil edilmeye başlanmıştır (Poggi, 2009: 56-58).

Zümre devletin temel özelliği hükümdarın iktidarını zümrelerle paylaşma durumunda bulunmasıdır. Bu durum, vatan ve ülke kavramlarının oluşumunda kritik bir rol oynamıştır. Zira zümreler kendilerini ülkeyi temsil eden birimler olarak gördükleri iddiasıyla hükümdarın sadece özel görevlere destek olmak ve ülke çıkarlarına hizmet etmek gibi sınırlı haklara sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ülke çıkarlarından kasıt, zümrelerin ve bu zümreler tarafından temsil edilen bireylerin çıkarlarıdır. Dolayısıyla hükümdar bir karar alırken zümre çıkarlarına gönderme yapmak durumundadır. Bu nedenle zümre devleti modern devletin oluşum sürecinde önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Poggi, 2009: 56).

2.7.5. Mutlak Devletin Ortaya Çıkışı

Kardinal Richelieu, 1629 yılında XIII. Louis'e sunduğu bir yazıda kraliyet politikalarının nasıl şekillendirilmesi gerektiğini detaylandırmaktadır. Richelieu'nun yazısında ülkenin iyiliğine aykırı davranışlarda bulunan güç gruplarının sayısının azaltılması ve yetkilerinin sınırlandırılması gerektiği önerilmektedir (Poggi, 2009: 81). Ayrıca otoritelerine herkesin kesinlikle uyması sağlanmalıdır (Church, 1969: 30). Ticaretin genişlemesi, kapalı ekonomiden merkantilist ekonomiye geçişi hızlandırmaktadır ve bu durumda lortların ekonomik durumlarını olumsuz etkilemektedir. Özellikle altın ve gümüşün fazlalığı para değerinin düşmesine dolayısıyla toprak aristokrasisinin maddi gelirlerinde büyük azalmalara neden olmaktadır. Feodal beylerin hem kral hem de burjuvazi karşısında güç kaybetmelerine yol açmaktadır. Bu, soyluların krallığa daha bağımlı hale gelmelerine sebep olmaktadır. Diğer yandan feodal lortlar askeri ve siyasi önemlerini yitirmektedirler. Askeri faaliyetlerinin kaba kuvvet üzerine kurulu olması ve savaş tekniklerinin basitliği, uluslararası ilişkilerde ve savaş teknolojilerindeki yeniliklere uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum profesyonel bir ordu ihtiyacını ve bu ordunun finansmanının hükümdar tarafından karşılanmasını zorunlu kılmaktadır. Soyluların siyasi manevra kabiliyetlerini koruyamamaları yerel yönetimlerin ve zümrelerin siyasi gücünün azalmasına, tüm gücün imparatorun denetimine geçmesine neden olmaktadır (Poggi, 2009: 81-87). Bu süreç mutlak devlet yapısının oluşmasını sağlamakta, mutlakliyetin başlamasına işaret etmektedir.

2.7.6. Ulus Devletlerin Ortaya Çıkışı

15. yüzyılın bitimine doğru ortaya çıkan ve 16. yüzyılda ivme kazanan Rönesans, Orta Çağ'ın düşünce yapılarından sıyrılarak antik Yunan ve Roma fikirlerine yönelmiştir. Bu dönemde olaylar Hristiyanlık doktrinlerinin süzgecinden geçirilmeksizin doğrudan değerlendirilmiştir. Rönesans sürecinde sanat, bilim, ekonomi ve üretim alanlarında ciddi ilerlemeler kaydedilmiş, kentler genişlemiş ve nüfus artışı yaşanmıştır. Sanat ve uluslararası ticaret, toplumsal refahın belirgin göstergeleri haline gelmiştir (Duverger, 1996:119).

Kentlerdeki orta sınıf zenginlik ve statü kazanarak soyluların yükselen ihtiyaçlarının temel destekçisi olmuştur. Tüccarlar, zanaatkârlar ve ilk özgür işçiler, yönetim şekillerinde ve hükümet biçimlerinde reform yapılmasını sürekli olarak talep etmişlerdir. Bu topluluklar düşünce ve hareket özgürlüğüne, demokratik ve bireysel haklara saygı gösterilmesini, insan haklarına dayalı eşit siyasi haklar ve bağımsızlık mücadelesi başlatılmasını talep etmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan eğilimler, ulusal birliğin oluşumunu ve anlaşılmasını hızlandırmıştır. Artan ticaret, ulusal bir pazarın oluşumunu ve siyasi, toplumsal kurumlara eleştirel bir bakış açısının benimsenmesini teşvik etmiştir. Bu da ulusal devlet kavramını güçlendirmiştir. Ulusal birliğe yönelik ilk belirgin adımlar Fransa'nın papalığa karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinde görülmüştür. İtalya'da da ulusal birlik arzuları güçlenmiştir. Siyasi açıdan parçalanmış, Fransız, İspanyol ve Alman ordularının müdahaleleriyle yıpranmış ülke ulusal birlik ihtiyacı duymaktadır. Ülkenin bir kısmı papalığın denetiminde bulunmakta, bu durum daha geniş çaplı bölünmelere ve siyasi çatışmalara yol açmaktadır. İtalya'daki ulusal birlik mücadelesi hem papalığa hem de yabancı sömürge güçlerine karşı yürütülmektedir (Duverger, 1996: 119).

2.7.7. Modern Devletin Felsefi Kökenleri

Modern kelimesi, günümüzde geniş bir kullanıma sahip olup kökenini Latince “*modo*” kelimesinden alır. Bu kelimenin de buradan türediği varsayılır. Modern kavramı, “düşüncenin açıklığı, özgürlük, otoritelere bağımsızlık ve en yeni ve son ifade edilen düşünceler üzerine bilgi” anlamında bir sıfat olarak kullanılır. Hem “Skolastik felsefe ve bilimine karşı çıkan, Bacon ve Descartes'in öncülük ettiği yeni felsefe akımını, Galileo'nun başlattığı yeni bilim anlayışını” hem de “Akıl yoluyla elde edilen rasyonel bilim görüşü ve yönteminin her alanda kullanılmasını savunan Aydınlanma düşüncesini”

anlatır. Modern devlet kavramının temelini oluşturan fikirlerin tartışılmaya başlandığı ve kabul görmeye başladığı dönem genellikle 15. ve 16. yüzyıllar olarak belirlenir. Bu dönemden önce devletin ve genel olarak toplumun iktidarının tanrısal bir kaynağı olduğuna inanılırdı. Bu nedenle devletin iktidarının meşruiyeti dini, mitolojik ve geleneksel idi. Ancak Jean Bodin, Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes'un teorileri ile devletin iktidarının ve meşruiyetinin kaynağı artık dünyevi olarak araştırılmaya başlandı. Bu üç düşünür, modern devletin felsefi temellerini oluşturdu. Machiavelli, tanrısal olmayan bir politik iktidar anlayışı geliştirdi. Bodin, egemenliğin kaynağı ve niteliği üzerine tartıştı. Hobbes, toplum sözleşmesinin gerekliliği ve sonuçları hakkında yazdı. Bu yüzden, modern devletin nasıl ortaya çıktığını ve işlediğini anlamak isteyenler bu fikirleri dikkatle incelemelidir (Cevizci, 1999: 598).

2.7.7.1. Niccolo Machiavelli: Dünyevi İktidar

İktidar ve devlet, Machiavelli'ye dek metafizik, kültür, din ve ahlakla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Fakat Machiavelli, bu etkenleri göz ardı ederek iktidar ve devleti yeryüzüne dayandıran ilk düşünürdür.

Machiavelli, dünya işlerinin yazgı ve Tanrı tarafından idare edildiği, insan aklının bu durumu değiştiremeyeceği ve bu nedenle çaba sarf etmenin yersiz olduğuna inanan birçok insanın varlığından haberdar olduğunu belirtmektedir (Machiavelli, 2017: 93). Kendisi de zaman zaman bu düşüncede olduğunu kabul eden Machiavelli, dünya işlerinde yazgının etkisinin yarısının olduğunu, geri kalan kısmın ise insanın özgür iradesine bırakıldığını düşünmektedir. Yazgının kontrol edilemez bir sel gibi her şeyi yıkıp geçen, ağaçları devirip evleri yıkan bir ırmak gibi olduğunu ifade eder. Bu yüzden insanın suyun durgun olduğu zamanlarda önlem alması gerektiğini böylece selin zararını azaltacak bentler ve barajlar inşa etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Machiavelli 2017: 94). Machiavelli'ye göre yazgı yani "fortuna" karşısında duracak erdem yani "virtu" bulunmayan yerlerde gücünü göstermektedir. Eğer erdem yoksa yazgı oraya yönelir çünkü orada onu engelleyecek yapıların olmadığını bilmektedir (Machiavelli 2017: 94). Machiavelli, erdemleriyle ve yetenekleriyle başarılı olmuş kişiler olarak Hz. Musa, Pers Kralı Kyros, Romalıların ilk kralı Romulus, Helenlerin kahramanı Theseus gibi isimleri örnek olarak göstermektedir. Bunların hayatlarına bakıldığında, yazgının bu kişilere de etki ettiği onlara fırsatlar sunduğu bu fırsatları işleyerek büyük başarılar elde ettiği görülmektedir (Machiavelli, 2017: 21).

Machiavelli'nin yaşadığı dönemde, İtalya'da siyasi birlik henüz oluşturulamamıştı. Bu durum Machiavelli'nin ana motivasyonunu oluşturmuş ve İtalya'da siyasi birliğin tekrar kurulması için çaba göstermiştir. Bu düşüncelerini “*Prens*” adlı eserinde ifade etmiştir. Ona göre, dağılmış siyasi birliği yeniden bir araya getirmek için güçlü bir prensin varlığı gereklidir. Bu prensin herhangi bir dini veya ahlaki kurala bağlı olmaması gerekmektedir (Çetin, 2007: 129).

Machiavelli, siyasetin ahlakla ilişkisini farklı bir bakış açısıyla ele alır. Ona göre siyasetin kendine özgü bir ahlakı vardır ve bu ahlak toplumun genel ahlakından bağımsızdır. Siyasetçinin görevi, devletin çıkarlarını korumak ve güçlendirmektir. Bu görevi yerine getirirken toplumun ahlaki değerlerini göz ardı edebilir. Çünkü siyasetin amacı, iyi bir insan olmak değil iyi bir devlet yönetmek ve iktidarı elinde tutmaktır. Bu nedenle siyasetçi, iktidarını sağlamlaştırmak için gerekli olan her türlü aracı kullanabilir. Bu araçlar yalan, hile, entrika, cinayet gibi toplumun ahlaki yargılarına aykırı olan eylemler olabilir. Ancak Machiavelli'ye göre bu eylemler siyasi ahlak açısından erdemli sayılır. Çünkü siyasi ahlakın ölçütü, sonuçtur. Eğer bir eylem devletin güvenliğini ve refahını sağlıyorsa o eylem iyi ve doğrudur. Eğer bir eylem devletin zararına oluyorsa o eylem kötü ve yanlıştır (Çetin, 2007: 129-130; Ebenstein, 2001: 169). Machiavelli'nin siyaset anlayışı toplumun ahlaki normlarıyla çatışan bir anlayıştır. Ancak bu anlayışın temelinde devletin varlığını ve sürekliliğini sağlama amacı yatar.

Machiavelli, devleti modern anlamıyla ilk tanımlayan düşünürdür. “*Prens*” isimli kitabında Machiavelli, stato sözcüğünü “*kendi topraklarında egemen olan, güçlü bir yapı ve diğer devletlerle ilişkilerinde bilinçli bir yükseliş stratejisi izleyen siyasi kurum*” şeklinde açıklamıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 172).

Modern devletin kökeni, dini otoritelerin siyasi güçten uzaklaştırılmasıyla ilgilidir. Bu, siyasetin dinden bağımsızlaşması ve modern devletin doğuşu arasında yakın bir bağlantı olduğunu gösterir. Machiavelli bu değişimin öncülerinden biridir. Onun modern devlet felsefesine yaptığı en büyük katkı, siyaseti din, ahlak ve metafizikten koparmaya çalışmasıdır. Fakat Machiavelli bir teorisyen değildir ve bu nedenle devletin veya iktidarın nasıl meşru ve sürekli olacağına dair bir teori geliştirememiştir (Arslanel ve Eryücel, 2001: 5).

2.7.7.2. Jean Bodin: Devletin Sürekliliği ve Meşruiyeti

Machiavelli, modern devletin temel ilkelerini belirlerken, egemenlik ve devlet yönetimi konularında önemli teoriler ortaya koymuştur. Ancak bu teorilerin kökenini derinlemesine incelemek yerine iktidarın nasıl kazanılacağı ve korunacağı üzerine yoğunlaşmıştır (Aydınlı ve Ayhan, 2004: 74). Öte yandan egemenlik kavramını tanımlayan ve devletin devamlılığı prensibini savunan kişi Bodin'dir (Arslanel ve Eryücel, 2001: 7).

Bodin aileyi devletin yapı taşı olarak kabul etmiştir. Aile içindeki baba figürünün otoritesini, devletin otoritesiyle paralel bir şekilde değerlendirmiştir. Bodin'e göre devletin temelinde güç kullanımı yatar. Ancak bu devletin zorba bir yönetim olduğu anlamına gelmez. Bodin, devletin zorbalıktan ayrılmasını, adaletli olması ve toplumun ortak çıkarına hizmet etmesiyle sağlar. Bu durum devletin meşruiyetini sağlar (Çetin, 2002: 3-4).

Bodin, devlet kavramını egemenlik perspektifinden ele alarak modern devlet anlayışına önemli bir katkı sağlamıştır. “*Devlet Üzerine Altı Kitap*” adlı eserinde, egemenliği “vatandaşların üzerindeki en yüksek, en kesin ve en kalıcı güç” olarak ifade etmiştir (Arslanel ve Eryücel, 2011: 6). Bodin'e göre egemenliğin en belirgin niteliği mutlaklığıdır. Egemenlik, başka bir güç tarafından kısıtlanamaz. O, en üst düzeydeki emir-verme ve yönetme yeteneğidir. Bu özellik onu her şeyin üzerinde konumlandırır (Saygılı, 2010: 79).

Bodin'in egemenlik anlayışının ikinci temel unsuru sürekliliktir. Bu, Bodin'in modern devlet kavramına yaptığı en önemli katkılardan biridir. Bodin'e göre eğer bir iktidarın süresi belirlenmişse veya geri alınabilirse bu bir iktidar değil sadece bir yetkidir. Bu yetkiyi kullanan kişi de bir egemen değil bir yöneticidir (Hakyemez, 2004: 30). Dolayısıyla egemenlik sürekli bir durumdur. Bir prens, egemenliğini ömrü boyunca kullanır ve onu tacıyla birlikte varisi olan kişiye bırakır. Fransa'da kullanılan “kral öldü, yaşasın kral” ifadesi bu durumu yansıtır. Burada ölen kralın fiziksel bedeni olup, egemenliğin sembolü olan siyasi bedenler asla ölmezler (Saygılı, 2010: 79-80). Böylece krallar egemenliği sadece geçici olarak elinde tutan ve simgeleyen kişilerdir. Devletin egemenliği ise sürekli bir durumdur ve kişilere bağlı değildir.

Bodin'in görüşlerine göre egemenliğin üçüncü niteliği, onun bölünemez ve devredilemez oluşudur. Egemen, egemenliğin sembolüdür fakat bu yetkiyi başka bir

bireye veya kuruma aktaramaz. Egemenin yetki alanını, egemenlik belirler. Bu nedenle tek bir devlet içerisinde birden fazla egemen bulunamaz (Saygılı, 2010: 80).

Jean Bodin, modern devlet teorisine önemli katkıları olan ikinci büyük düşünür olarak Machiavelli'nin izinden gitmektedir. Bodin'in devlet teorisine en büyük katkısı, egemenlik kavramını temel alarak devletin sürekliliğini vurgulamasıdır. Ayrıca Bodin'in egemenliğin mutlaklığı ve devletin meşruiyetini araştırması, modern devlet anlayışının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bodin'den sonra modern devlet teorisinin temelini güçlendiren bir diğer önemli düşünür Thomas Hobbes olmuştur.

2.7.7.3. Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi

Thomas Hobbes, modern devlet teorisinin kurucularından biridir. Hobbes, devletin neden ve nasıl ortaya çıktığını açıklamak için, “doğa durumu” adını verdiği bir kavram geliştirmiştir. Doğa durumu, devletin var olmadığı bir hayali durumdur. Hobbes, bu durumda insanların korku, şiddet ve savaş içinde yaşayacağını, herkesin herkesle çatışacağını ve hiçbir güvenlik ve adalet olmayacağını savunmuştur. Bu nedenle, insanların doğa durumundan kurtulmak için akıllarını kullanarak bir sözleşme yapmaları ve bir devlet kurmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Hobbes'un devlet teorisi, devletin oluşumunu rasyonel bir temele dayandırmış ve devletin işlevini ve yetkisini açıklamıştır (Saygılı, 2010: 81).

Leviathan adlı eserinde Hobbes, devletin sözleşmesel bir anlaşmayla oluşturulmuş yapay bir varlık olarak kesin bir tanımını sunar. Egemenlik ile devleti canlandıran ve yöneten yapay bir ruh arasında bir paralellik kurar. Ayrıca Hobbes, yargıçlar ve diğer yargısal/yürütme makamları gibi kamu görevlilerini devletin işleyişini kolaylaştıran yapay uzantılar olarak nitelendirir. Hobbes, eserinde teşvikler ve cezalar ile canlı bir organizmadaki sinir sistemi arasında bir paralellik kurar. Kamu görevlilerini bu çerçevede belirli bir amaca hizmet eden yapay sınırlara benzetir (Hobbes, 2017:17).

Thomas Hobbes, insanların doğal hallerinde birbirleriyle temelde eşit olduklarını düşünür. Ona göre, doğa herkesi fiziksel ve zihinsel kapasiteler bakımından benzer düzeylerde yaratmıştır. Bazı bireyler diğerlerine göre daha güçlü veya zeki olabilir, ancak bu üstünlük, diğerlerine karşı belirgin bir avantaj sağlamak için yeterli değildir. Çünkü Hobbes'a göre, en zayıf kişi bile diğerlerinin yardımıyla en güçlüyü yenme potansiyeline sahiptir (Hobbes, 2007: 41).

Bu eşitlikten kaynaklanan bir belirsizlik ve güvensizlik vardır. Hobbes, eğer iki kişi aynı şeyi istiyorsa ve bu şey aynı anda sadece birine ait olabilirse, aralarında düşmanlık doğacağını ve bu düşmanlığın onları ya birbirlerini yok etmeye ya da birbirlerini kontrol altına almaya iteceğini savunur. Bu, insanlar arasında güven eksikliğine yol açar.

Thomas Hobbes’a göre, insanların çatışmaya girmesinin üç temel sebebi vardır: maddi kazanç, güvenlik ve itibar. Bu sebepler, insanları sürekli bir çatışma durumuna iter. Hobbes, bir hükümet veya egemen güç yoksa insanların kaçınılmaz olarak “herkesin herkese karşı” bir savaş içinde olacağını öne sürer.

Bu nedenle, Hobbes’un doğal durum olarak betimlediği yaşam, zorluklarla doludur. İnsanlar arasındaki sürekli güvensizlik ve düşmanlık, onların başlıca uğraşısının birbirlerini alt etmek olduğu bir ortam yaratır. Bu, insanların yaşamlarını tehlikeli ve üretkenlikten uzak bir hale getirir. Hobbes’a göre, bu kararsız ve tehlikeli durum, güçlü bir devletin kurulmasını ve insanların bu otoriteye boyun eğmesini zorunlu kılar (Hobbes, 2007: 92-94).

“Hobbes, insanların doğal durumda birbirleriyle savaş halinde olduklarını ve bu durumun insanlığın sonunu getirebileceğini savunur. Bu yüzden, insanların bir araya gelerek bir sözleşme yapmaları ve bu sözleşmeyle birlikte bir egemen güç oluşturmaları gerektiğini ileri sürer. Bu egemen güç, devlettir. Devlet, insanların kendi iradelerini bırakarak oluşturdukları yapay bir varlıktır. Ancak, devletin yapay olması, onun tanrısal özelliklere sahip olmadığı anlamına gelmez. Hobbes’a göre, devlet, “ölümlü tanrıdır.” Devlet, insanların barış ve güvenliği sağlamak için yarattıkları bir araçtır. Ancak, devletin kendisi sözleşmeye bağlı değildir. Devletin yaptığı her şey, insanların kendi iradelerinin sonucudur. Bu nedenle devletin eylemlerini eleştirmek veya karşı çıkmak mümkün değildir (Göze, 2007: 137-139; Güriz, 1955: 306; Hobbes, 2007: 130; Çetin, 2002: 4-5; Ebenstein, 2001: 205).

Hobbes’un modern devlet teorisinin temel önermesi, devletin yapay bir varlık olduğudur. Hobbes, devleti insanların kendi iradeleriyle yarattıkları ve kendilerini onun otoritesine bağladıkları bir kurum olarak görür. Bu kurumun amacı, insanların doğa durumunda yaşadıkları korku ve belirsizlikten kurtulmalarını sağlamaktır. Hobbes’a göre, doğa durumu insanların herkesle savaştığı bir durumdur. Bu durumda insanlar hayatta kalmak için her şeyi yapabilirler. Bu nedenle, insanlar güvenliklerini sağlamak

için bir toplum sözleşmesi yaparlar. Bu sözleşmeyle insanlar bireysel haklarını ve özgürlüklerini devlete devrederler. Devlet de bunun karşılığında insanlara barış ve düzen sunar. Hobbes'un bu görüşü, devletin meşruiyetinin Tanrı'dan değil, toplumdan geldiğini savunur (Arslanel ve Eryücel, 2011: 10). Hobbes'un bu teorisini geliştiren ve eleştiren bir başka düşünür de John Locke'tur. Locke, Hobbes'tan farklı olarak, doğa durumunu tamamen kötü bir durum olarak görmeyip insanların doğal haklara sahip olduğunu ileri sürer.

2.7.7.4. John Locke

Doğa durumu ve toplum sözleşmesi kavramları, egemenlik ve devlet kuramının temelini oluşturur. John Locke, bu kavramları Hobbes gibi ele almış, ancak farklı sonuçlara ulaşmıştır. Locke'a göre, doğa durumunda insanlar özgür, eşit ve akıllıdır. Bu nedenle, doğal haklarını korumak için rızalarıyla bir toplum sözleşmesi yaparlar. Hobbes ise, doğa durumunda insanların savaş halinde olduğunu ve hayatta kalmak için güçlü bir egemenliğe ihtiyaç duyduklarını savunur. Locke'un toplum sözleşmesi, bireylerin haklarını koruyan sınırlı bir devlet öngörürken Hobbes'unki ise mutlak bir devlet yaratır.

Locke'un doğa durumunda insanların eşit ve özgür olduğunu savunur. Bu, herkesin başkasının üzerinde egemenlik kuramadığı anlamına gelir (Bulut, 2002: 25). Fakat bu doğa durumunun kargaşa ve anarşi içinde olduğu anlamına gelmez. Locke'a göre, doğa durumunda insanların yaşam, mülkiyet ve özgürlük gibi doğuştan gelen hakları vardır. Herkes istediği gibi davranma hakkına sahip olsa da bu hakkın belli sınırları vardır. Örneğin, doğa durumunda yaşayan biri, başkasının yaşam hakkını elinden alamaz. Ya da mülküne sahip çıkan biri mülkünü başkasının mülküne zarar vermek veya onu gasp etmek için kullanamaz. Dolayısıyla, Locke'un doğa durumu görüşünde, herkes doğal haklarını başkasının doğal hakkına tecavüz etmeden kullanabilir. Fakat bu doğal yasalar, insanların başkasının hakkına saldırmasını tamamen önleyemez. Bu yasaları çiğneyecek insanlar her zaman olabilir. Doğa durumunda hakkı çiğnemenen kişi, hakkını çiğneyen kişiye karşı yargılama ve cezalandırma yetkisine sahiptir. Ancak bu cezanın suçla orantılı ve adil olması gerekir. Eğer bireyler kendi cezalandırmalarını kendileri yapmış olsaydı, bu pek mümkün olmayabilirdi. Çünkü intikam, kin ve bencillik gibi faktörler cezanın aşırı olmasına yol açabilmektedir. Bu durum Hobbes'un belirttiği savaş durumuna benzer bir kargaşa ve düzensizliğe neden olabilmektedir (Göze, 2007: 155-156). Ancak, Locke'a göre doğa durumu, savaş durumu anlamına gelmemektedir. Sonuç olarak doğa durumunda bireyler, aklın ilkelerini takip etmektedirler. Savaş durumunda

ise bir kişi diğerinin haklarını ihlal etmektedir. Locke'un felsefesi Hobbes'tan bu ihlalleri cezalandıracak bir üst otoritenin olmaması noktasında ayrılmaktadır (Arslanel ve Eryücel, 2011: 11-12). Devlet düzenine geçişin tam yeri burasıdır. İnsanlar, bu hakların ihlali sonucu ortaya çıkan savaş durumunu ortadan kaldırmak için devlet düzenine geçme arayışına girmişlerdir (Bulut, 2002: 26).

Locke'un toplum sözleşmesi modelinde bireyler tüm haklarını hükümete bırakmazlar. Yalnızca cezalandırma yetkisini devrederler. Bu durum Locke'un düzeninde devletin, can güvenliği, mülkiyet ve özgürlüklerin koruyucusu rolünü üstlendiği anlamına gelir. Öte yandan devlet yalnızca bu çerçeve ile sınırlıdır ve insanlar tarafından oluşturulan yapay bir varlık olduğu için bu çerçevenin dışına çıkan hükümetlere karşı direnme ve yönetimi değiştirme haklarına sahiptirler (Arslanel ve Eryücel, 2011: 12).

Hobbes'un doğa durumunu insanların korku ve şiddet içinde yaşadığı bir kargaşa olarak tanımlamasına karşın John Locke bu durumu daha ılımlı bir şekilde yorumlamıştır. Ona göre doğa durumunda insanlar özgür ve eşit olmakla birlikte doğal haklarını korumak için bir toplum sözleşmesi yapmaları gerekir. Bu sözleşme devletin kuruluşunu sağlar ve devlete insanların haklarını koruma görevi verir. John Locke'un bu fikirleri modern devlet anlayışının temelini atmış ve insan haklarına dayalı bir toplum düzeni için mücadele eden düşünürleri etkilemiştir. Örneğin Fransız Devrimi'nin mimarı Jean Jacques Rousseau, John Locke'un eserlerinden büyük ölçüde yararlanmış ve onun izinden giderek devletin insanların iradesine dayanması gerektiğini savunmuştur.

2.7.7.5. Jean Jacques Rousseau

Rousseau, doğa durumu ve toplum sözleşmesi gibi kavramları kullanarak devlet teorisi geliştirmiş bir filozoftur. Hobbes ve Locke'un aksine Rousseau doğa durumunda insanların mutlu ve özgür yaşadığını savunur. Doğa durumunda insanlar arasında ahlaki bir bağlantı ya da yükümlölük yoktur; sadece fiziksel gereksinimlerini gidermeye çalışırlar. İnsanlar birbirlerine karşı nötrdür ne iyilik ne de kötölük yaparlar. Sadece merhamet ve şefkat duyarlar (Göze, 2007: 194). Bu yüzden doğa durumunda insanlar arasında bir çekişme ya da savaş olmaz. İstekleri azdır ve bu isteklerini rahatça yerine getirebilirler. Ayrıca merhamet ve şefkatle davrandıkları için savaşacak bir sebep de yoktur (Arslanel ve Eryücel, 2011: 13).

Rousseau, insanların doğa durumunda mutlu ve özgür yaşadıklarını, ancak uygarlıkla birlikte bu mutluluk ve özgürlüğün kaybolduğunu savunur. Ona göre

uygarlığın başlangıcı olan mülkiyet, insanları birtakım kötü duygulara itmiştir. Bu duygular, insanların doğal eşitliğini bozmuş ve toplumsal sınıfların oluşmasına neden olmuştur. Bu da toplumda adaletsizlik ve çatışma yaratmıştır. Rousseau, bu sorunları çözmek için toplum sözleşmesi fikrini ortaya atar. Toplum sözleşmesi her bireyin tüm haklarını ve varlığını genel irade adı verilen ortak bir akla teslim etmesidir. Genel irade, toplumun yararına olan iradedir. Rousseau'ya göre genel iradeye uyan herkes özgürdür. Genel iradeyi belirleyen de halktır. Bu yüzden Rousseau'nun siyaset felsefesinin temeli “halk egemenliğidir” (Arslanel ve Eryücel, 2011: 14).

Rousseau, devletin doğuşunu Hobbes ve Locke gibi doğa durumu ve toplum sözleşmesi kavramlarına dayandırmıştır. Ancak Rousseau'nun Hobbes ve Locke'dan ayrıldığı nokta doğa durumunu eşitlik ve barış içinde bir durum olarak tasvir etmesi ve bu durumun bozulmasının mülkiyet kavramının ortaya çıkması ve sonrasında uygar toplumun kurulmasıyla gerçekleştiğini belirtmesidir. Öte yandan Rousseau'nun modern devlet anlayışına yaptığı en önemli ve özgün katkı toplum sözleşmesinde vatandaşlara verdiği değerle birlikte “*halk egemenliği*” kavramını ortaya çıkarmasıdır.

2.7.8. Modern Devlet Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Siyasi Gelişmeler

Modern devlet kavramının evriminde düşünsel ve siyasi faktörlerin ayrılmaz bir bütün olduğunu kabul etmek gereklidir. Önceki bölümde ele alınan düşünürlerin fikirleri, bu bölümde incelenecek olan siyasi olaylarla hem zaman hem de düşünce açısından paralellik gösterir. Bu nedenle modern devlet anlayışının doğuşu ve gelişimi, bu iki faktörün eşit derecede önemli olduğunu gösterir. Modern devletin oluşumunda iki önemli evre vardır. Birincisi, 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkan egemenlik ve meşruiyet kavramlarıyla tanımlanan devletlerdir. Bu devletler kilise ve feodal yapıların etkisinden kurtularak tek, mutlak ve bölünmez bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu evre, modern devlet anlayışının tarihsel süreçteki ilk aşamasıdır (Çetin, 2002: 2). İkincisi, 1789'daki Fransız Devrimi'yle başlayan ve günümüze kadar devam eden devletlerdir. Bu devletler egemenliği kraldan alıp halka vererek demokratik bir nitelik kazanmışlardır. Ayrıca egemenlik sınırsız olmaktan çıkıp sınırlı bir hale gelmiştir (Arslanel ve Eryücel, 2011: 2). Bu evre, modern devlet anlayışının tarihsel süreçteki ikinci aşamasıdır (Hakyemez, 2004: 14). Modern devlet denildiğinde bugün genel olarak ulus devlet yapısı akla gelmektedir. Ulus devletlerin ve modern devletin ortaya çıkışının başlangıcı ise genellikle Vestfalya Barışı olarak görülmektedir.

2.7.8.1. Vestfalya Barışı

Modern devletin temel özelliği egemenliktir. Egemenlik, bir devletin kendi içinde ve dışında bağımsız olduğu anlamına gelir. Egemenlik kavramının modern anlamda ortaya çıkışı, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barışı ile gerçekleşmiştir. Bu barış Avrupa’da uzun süren Otuz Yıl Savaşları’nı bitirmiştir. Bu savaşlar, Protestan ve Katolik topluluklar arasındaki dini çekişmelerden kaynaklanmıştır. Savaşın başlangıcı 1618 yılında Almanya’da Protestanların Kutsal Roma İmparatorluğu’na karşı ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmaya diğer devletler de müdahil olmuştur. Protestanlar Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerden destek alırken, Katolik Alman devletleri Kutsal Roma İmparatorluğu ile ittifak kurmuştur. Savaş, başlangıçta dini bir nitelik taşısa da sonradan Almanya’da bir iç savaş haline gelmiştir. Ayrıca Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamaları savaşı daha da karmaşıktır. Savaşın sonunda Protestanlar galip gelmiş ve Vestfalya Barışı imzalanmıştır (Alganer ve Yılmaz, 2016: 98-99). Vestfalya Barışı ile uluslararası sistemde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde egemen devletlerin oluşturduğu bir sistem vardır. Bu sistem, Hristiyanlığın evrensel toplum anlayışından kopuşu ifade eder. Vestfalya modeli ile Hristiyan birliği fikri zayıflarken egemen devletlerin çeşitliliği ön plana çıkar (Kiraz, 2012: 94).

Vestfalya Barışı sonrasında devletlerin egemenliği üzerinde hiçbir gücün olmadığı bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır (Kegley ve Raymond, 2002: 131). Bu düzen devletlere kendi toprakları içinde mutlak bir otorite sağlamıştır. Böylece devletler kendi iç işlerine karışılmadan yönetme hakkına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte devletlerin egemenliğinin sınırsız olması onları neredeyse tanrısal bir statüye yükseltmiştir. Modern devlet kavramının temelinde yatan bazı fikirler aslında sekülerleşmiş dini fikirler olarak görülebilir (Bacık, 2006: 59). Egemenlik, tanrının elinden alınıp insanların eline verilmiştir, ancak hala kutsal bir nitelik taşımaktadır. Vestfalya Barışı, devletlerin uluslararası ilişkilerde egemen güçler olarak kabul edilmesini sağlayan bir anlaşmadır. Bu anlaşma, devletlerin kendi iç işlerine karışılmaması ilkesini de getirmiştir. Fakat egemenlik sadece dışa değil içe de yönelik bir kavramdır. Devletlerin kendi topraklarında nasıl yönetim kurdukları, halklarına nasıl haklar tanıdıkları ve yönetimlerinin kaynağını nereden aldıkları gibi sorular da egemenliğin iç boyutunu oluşturur. Vestfalya Barışı’ndan sonra, egemenlik kavramı üzerine yeni tartışmalar başlamıştır. Özellikle, egemenliğin toplumun iradesine dayanması gerektiği fikri ortaya atılmıştır. Ancak, bu

fikir henüz yaygınlaşmamıştır. Bu yüzden devletler uluslararası alanda özgür davranabilse de ulus devlet olma aşamasına gelmemişlerdir. Bu aşamaya gelmelerinde en önemli etken Fransız Devrimi olmuştur.

2.7.8.2. Fransız Devrimi

Batı Avrupa’da feodalizmin çöküşü merkezi otoriteye sahip devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Vestfalya Antlaşması, devletlerin egemenliğini ve başka bir güce bağlı olmadığını tanımıştır. Bu da devletlerde ulusal kimliğin gelişmesine imkân vermiştir. Ulus devletlerin kurulmasında, Fransız Devrimi önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu devrimden önce de Rönesans ve Reform hareketleri, din savaşları, iç karışıklıklar, Aydınlanma Çağı gibi pek çok etken, ulusal bilincin oluşumuna katkıda bulunmuştur (Saklı, 2012: 7). Bu faktörler Fransız Devrimi’nin patlak vermesine ve ulusal bilincin yayılmasına neden olmuştur.

Fransız Devrimi, burjuva sınıfının soylularla olan çatışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu çatışma sırasında burjuva sınıfının halkın desteğini kazanması önemli bir dönüm noktasıdır. “*Temsili Sistem*”, “*eşitlik*” ve “*Özgürlük*” gibi değerlerle donanmış burjuva sınıfı ve halk, 1789 yılında soylulara karşı zafer elde etmiştir. Zaferin hemen ardından Ulusal Meclis kurulmuş ve İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ilan edilmiştir. Devrimin etkisi, Fransa’nın ötesine geçerek aynı dönemde benzer sorunlarla mücadele eden diğer ülkelere de yayılmıştır. Devrimin modern devlet anlayışı üzerindeki etkisi, egemenliğin ulusa ait olduğu düşüncesinin kabul görmesiyle belirginleşmiştir. Artık egemenliğin kaynağı olarak kral değil, ulus kabul edilmeye başlanmıştır. Bu durum, “ulusal egemenlik” kavramının ortaya çıkmasını sağlamış ve modern devletin ulus devletle özdeşleşmesine yol açmıştır.

Egemenlik kavramı, modern devlet düşüncesinin çekirdeğini oluşturur. Bu kavram, Machiavelli’nin düşünceleriyle başlayarak, ilahi bir nitelikten sıyrılıp, dünyevi bir boyuta taşınmıştır. Bu evrim, Fransız Devrimi’ne kadar devam etmiştir ve bu dönem boyunca yaşanan politik olaylarla iç içe geçmiştir. Avrupa’daki büyük dönüşümlerin kökeni genellikle Martin Luther King’in 1517 yılında Wittenberg kalesinin kilise kapısına 95 tezini çaktığı olaya dayandırılır. Bu reform hareketleri dini anlaşmazlıkların kıvılcımını çaktığı Otuz Yıl Savaşları’nın patlak vermesinde ve nihayetinde Vestfalya Barışı’nın imzalanmasında kritik bir etkiye sahip olmuştur. Machiavelli’nin “*Prens*” adlı eserinde egemenlik üzerine düşüncelerini ortaya koyduğu bilinir ve bu eser 1513’te yazılmış, 1532’de yayınlanmıştır. Jean Bodin, “*Devletin Altı Kitabı*” adlı eserinde

devletin meşruiyeti ve sürekliliği üzerine düşünürken egemenlik kavramını ele almıştır ve bu eser ilk kez 1576'da basılmıştır. Thomas Hobbes'un "Leviathan" adlı eseri, doğa durumunu tasvir ederek devletin zorunluluğuna ulaşan bir sonuç sunar ve bu eser Vestfalya Barışı'ndan sadece üç yıl sonra, 1651'de yayınlanmıştır. Dolayısıyla modern ulus-devletin doğuşundaki politik evrim, genellikle Vestfalya Barışı ile başlatılırken bu döneme kadar yaşanan politik ve entelektüel gelişmelerin etkisi göz ardı edilemez. Politik olaylar düşünsel ilerlemeyi, düşünsel ilerlemeler de politik olayları şekillendirmiştir. Vestfalya Barışı'ndan sonra Fransız Devrimi'ne kadar olan süreçte ve devrimin ardından, Jean Bodin ve onun izinden giden Jean Jacques Rousseau gibi düşünürlerin etkisi belirgindir. Sonuç itibarıyla ulus anlayışının ve modern ulus-devletlerin şekillenmesinde bu düşünürlerin ve politik olayların katkısı eşit ölçüde önem taşır ve birbirine paralel bir şekilde ilerler. Machiavelli ile başlayıp Vestfalya Barışı ile devletlerin egemenliğinin dünyevi bir boyuta indirgenmesi süreci, Fransız Devrimi ve sonrasında etkin olan düşünürler ve politik olaylarla birlikte ulus elementi modern devletlerin çekirdeğine oturmuştur (Saklı, 2012: 10).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZAM'ÜL MÜLK'ÜN YÖNETİM ANLAYIŞI

3.1. Nizamülmülk'ün Hayatı ve Siyasetname

Nizamülmülk, tam adıyla Ebu Ali Kıvamüddin Hasan bin Ali bin İshak El Tûsî, 10 Nisan 1018 tarihinde Horasan'ın Tus şehrine bağlı Nûkan kasabasında dünyaya gelmiştir (Köymen, 1990). Babası köy ağası olan Nukhan Dihkan varlıklı bir şahsiyet olup oğlunun eğitimi için büyük özen göstermiştir. Nizamülmülk, Ebu'l Kasım Abdullah gibi zamanının önde gelen âlimlerinden ilim öğrenmiştir. On bir yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve genç yaşta fıkıh âlimleri arasında saygınlık kazanmıştır. Ayrıca edebiyat alanında da kendini geliştirerek döneminin öne çıkan şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Babasıyla birlikte Gazneliler Devleti'nin Horasan valisi Ebu'l-Fazl Sûri'nin yanında görev almıştır. Dandanakan Savaşı sonrasında Horasan'ın Selçuklu Devleti'ne geçmesi üzerine bu devletin hizmetine katılmıştır. Bir süre Belh'de Alp Arslan'ın valisi Ebu Ali Sadan'ın emrinde kâtip olarak çalışmıştır. Daha sonra Çağrı Bey'in veziri olarak görev yapmış, Çağrı Bey'in vefatı üzerine Tuğrul Bey'in ardından tahta geçen Alp Arslan'ın veziri olmuştur. Alp Arslan'ın 1064 Nisan'ında resmi olarak Selçuklu Sultanı ilan edilmesiyle birlikte sultanın emriyle devletin baş veziri olarak atanmıştır. Bu dönemde dönemin halifesi Kâim Biemrillah tarafından kendisine “Nizamülmülk”, “Kıvamü'd-devle ve'd-din” gibi unvanlar verilmiştir. Bunlar arasından sadece “Nizamülmülk” unvanıyla tanınmış ve bu adla ün kazanmıştır (Parmaksızoğlu, 1977: 299).

Alp Arslan'ın vefatının ardından Melikşah'ın tahta geçişinde önemli bir rol oynamıştır. Melikşah ile Kavurd arasındaki taht mücadelesinde Melikşah, Nizamülmülk'ün desteğiyle zafer kazanmış ve Kavurd yakalanarak hapsedilmiştir. Bu başarıdan ötürü Melikşah, Nizamülmülk'ü ödüllendirmiş ve ona Tus şehri dâhil birçok yerin iktasını vermiştir. Ayrıca ona Ata-beylik unvanını layık görmüştür (Köymen, 1990: 78 – 81).

Nizamülmülk, tebaasının refahını gözeterek zulüm, şiddet ve huzursuzluk unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik çabalar göstermiştir. Tebaasına adil ve insaflı muameleler yapılması konusunda titizlikle hareket etmiş, devlet işlerini doğru bir şekilde yönetmiştir. İdari yapılanma içerisinde divanlar en iyi şekilde düzenlenmiş, ülke genelinde adalet ve insaf prensipleri hâkim kılınmıştır. Melikşah döneminde bu yönetim

anlayışı sayesinde Selçuklu Devleti'nin itibarı artmıştır. Maverâünnahir'e yapılan seferler sırasında ortaya çıkan tehlikeli durumlar ve ayaklanmalar karşısında Nizamülmülk'ün yetenekleri öne çıkmıştır. Bu başarılar Nizamülmülk'ün olgun yeteneği ve devletin sağlam temeller üzerine kurulmuş olmasının yanı sıra döneminin şartları sayesinde gerçekleşmiştir (Köymen, 2002: 266 – 267).

Uzun yıllar boyunca Selçuklu Devleti'nde vezirlik görevini sürdüren Nizamülmülk, Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un oyunlarına maruz kalmıştır. Terken Hatun, oğlu Mahmut'un veliaht olarak belirlenmesi ve Melikşah ile Nizamülmülk arasındaki ilişkileri bozmak amacıyla Nizamülmülk ve çocuklarının devlet içinde ayrı bir güç olduklarını ve halkın bu durumdan rahatsızlık duyduğunu Sultan'a ileterek vezirin görevden alınmasını istemiştir. Nizamülmülk bu tehdit karşısında görevden alınması durumunda sultanın tahtının ve devletin zarar göreceğini belirtmiştir. Bu olayın ardından Sultan Melikşah, Nizamülmülk'e karşı herhangi bir eylemde bulunmaktan kaçınmıştır. Ancak kısa bir süre sonra, Nizamülmülk, Isfahan'dan Bağdat'a seyahat ederken, Ebu Tahir-i Errari adlı gizemli bir katil tarafından öldürüldü. Merhumun kalıntıları Isfahan'a gömülmüştür. Nizamülmülk'ün öldürülmesi, hem halkın hem de askerlerin öfkesini ve heyecanını uyandırmıştır. Ancak Melikşah, kampı ziyaret etme ve askerleri bizzat yatıştırma inisiyatifini almıştır (Özaydın, 2007: 195).

Nizamülmülk'ün vefatı Selçuklu Devleti'nin karışıklıklara sürüklenmesine ve gerileme dönemine girmesine neden olmuştur. Ancak onun etkileri sonraki yüzyıllarda da hissedilmiştir. Nizamülmülk'ün oğulları ve torunları, Selçuklu veya halifelikte vezirlik ve devlet adamı olarak görev yapmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Nizamülmülk'ün düşünceleri Türk-İslam devlet geleneğine önemli katkılarda bulunmuştur (Kafesoğlu, 1988: 333).

Nizamülmülk tarafından yazılan “Siyasetnâme” ya da diğer adıyla “Siyerü'l Mülük”, Sultan Melikşah'ın hükümdarlığının son dönemlerinde devlet ve bilim adamlarının ülkenin durumu ve geleceği hakkında düşüncelerini bir araya getirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Sultan Melikşah, 1077 yılında yöneticilere ülkedeki sorunları düşünceleri ve çözüm önerilerini yazmalarını emretmiştir. Nizamülmülk bu görevi üstlenerek eserinde Melikşah'ın emirlerini ve kendisinin bu yönde gerçekleştirdiği çalışmaları aktarmıştır (Köymen, 1990: 13). Sultan'ın talimatı üzerine beş yıllık bir çalışmayla tamamlanan Siyasetnâme, elliden fazla bölümden oluşmaktadır. Her bölümde

farklı bir konu ele alınmış ve bu konulara açıklık getirmek için hadis, ayet, dini ve tarihi hikâyelerden örnekler sunulmuştur (Memiş, 2008: 72).

Nizamülmülk, “Siyasetnâme” adlı eserini tamamladıktan sonra 1092 yılında Bağdat’a gitmek üzere yola çıkmıştır. Gitmeden önce eserini saray kitapları yazıcısı Muhammed Nasih’a teslim etmiş ve kendisine bir zarar gelmesi halinde bu eseri Melikşah’a ulaştırmasını vasiyet etmiştir. Nizamülmülk’ün Bağdat seyahati esnasında gerçekleşen suikast sonucu Muhammed Nasih, eseri gizlemiş ve durum sakinleştikten sonra Melikşah’a teslim etmiştir (Ertuğrul, 2002: 271).

Eserde devrinin mevcut durumuna ve devletin içyapısına dair çok fazla ayrıntıya yer verilmemiş, bunun yerine hükümdarlık kaynaklarından, devlet teşkilat yapısından saray ve askeri teşkilata, resmi ve özel yaşama, memur atamalarından görevlerine ve önemli konuların danışılacağı kişilere kadar hükümdar ve devleti ilgilendiren pek çok konuda bilgi sunmuştur (Ertuğrul, 2002: 276).

“Siyasetnâme”, mevcut bir geleneğin devamı niteliğinde olmasına rağmen bazı yönleriyle bu gelenekten ayrılmaktadır. Eserde hükümdara yönelik öğütlerin yanı sıra yönetim sistemi üzerine önemli öneriler de bulunmaktadır. Bu teklifler, somut ve uygulanabilir çözümler içermektedir. Ayrıca yapıt dönemin devlet ve bürokrasi yapısını, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkileri ve muhalif görüşleri de yansıtmaktadır. Bu özellikleriyle eserin tarihsel bir değeri de bulunmaktadır (Canatan, 2014: 200 – 201).

“Siyasetnâme”, Farsça yazılmış ve başlangıçta otuz dokuz fasıldan oluşmuştur. Ancak yazar esere daha sonradan eklemeler yaparak toplamda elli bir fasıla ulaştırmıştır. Bu eklemelerin sebebi, batını tarikatı hakkında daha fazla bilgi vermek ve devlete karşı olan güçlere dair açıklamalarda bulunmak olarak belirtilmiştir (Kafesoğlu, 1981: 7 – 8).

Eserin iki önemli nüshası mevcuttur. Bunlardan birincisi, Schefer tarafından 1891 yılında Paris’te yayımlanmıştır. Diğer nüshası ise İran’da Seyyid Abdürrahim Halhali tarafından hazırlanmıştır. İstanbul’daki yazma nüshalara ilişkin olarak üç farklı nüsha olduğu bilinmektedir. Bu nüshalar, Molla Çelebi, Fatih kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesinde saklanmaktadır. Bu üç el yazması içinde asıl nüshaya en yakın olanının Molla Çelebi Külliyesi’nde bulunduğu belirtilmektedir (Kafesoğlu, 1981: 8).

Eser, “Siyasetnâme” olarak bilinmekte olup özellikle devlet adamları ve siyaset bilimciler için değerli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserde Selçuklu Devleti ve önceki dönemlere ait tarihi hikâyeler yer almaktadır. Nizamülmülk, bu hikâyeleri kendi

dönemiyle karşılaştırmalı bir şekilde incelemiş ve dönemi için en uygun ve faydalı olabilecek olayları eserine dâhil etmiştir (Menekşe, 2005: 198).

Eser toplamda elli bir fasıldan oluşmakta ve her fasıl, konuya özgü ve anlaşılır bir ifade tarzıyla yazılmıştır. Nizamülmülk, eserindeki başlıca tavsiyelerini her bölümün giriş kısmında vermiş ve ardından tezini destekleyecek çeşitli menkıbeleri sıralamıştır. Eserde, Peygamber kıssaları, halife ve sultanların hayatları, İslam öncesi ve sonrası dönemlere ait Orta Asya ve Çin tarihlerinden örnekler sunulmaktadır (Köymen, 1990:14; Kucur, 2002:42).

Siyasetnâme'deki fasıllar, tarihsel bir yöntemle kaleme alınmıştır. Nizamülmülk, her bir konu üzerinde görüşlerini belirttikten sonra bu görüşleri çeşitli uzunluklarda tarihi bilgiler ve hikâyelerle desteklemektedir. Böylece görüşlerini sadece kişisel deneyimlerine değil aynı zamanda tarihsel verilere de dayandırmış olmaktadır. Tarihsel tecrübeleri kullanarak genel ilkelere ulaşmayı hedefleyen bu yaklaşım, tümevarım yöntemine benzer bir süreç izlemektedir (Canatan, 2009: 202).

Siyasetnâme, Selçuklu Devleti'nin yönetimine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Akıcı bir dille yazılmış, devletin yönetim şekli, yönetimdeki aksaklıklar, alınması gereken önlemler ve yönetim ile halk arasındaki ilişkiler gibi konular üzerinde durulmaktadır. Ayrıca yönetime karşı olan yapıları da ele almaktadır (Canatan, 2009: 201). Siyasetnâme, Selçuklu dönemi için temel bir kaynak olmasına rağmen bugüne kadar bu eserden yeterince yararlanılmamıştır. Eser sadece tarihçiler için değil, aynı zamanda devletler hukuku ve sosyal tarih çalışmaları yapan hukukçular için de değerli bir referans kaynağıdır. Eser içerdiği bilgiler ve zengin içeriğiyle sadece dokuz yüz yıl önceki hükümdar ve devlet adamlarına değil günümüz devlet adamlarına da faydalı olabilecek niteliktedir (Köymen, 1990: 13).

3.2. Nizamülmülk Döneminde Selçuklu Devleti

Nizamülmülk'ün babası Fahrü'l-Mülk Belh yöneticisi Yâhur'un kâtipliğini yapmaktaydı (İbnü'l-Âdîm, 1982: 43). Genç yaşlarda Hasan, babasıyla birlikte başlangıçta Gaznelilerin Horasan valisi Ebu'l-Fazl Sûrî'nin yanında görev almıştır. Dandanakan Muharebesi sonrasında Tûs şehrinden Hurevcird'e ve oradan Gazne'ye seyahat etmiştir (Özaydın, 2007: 194).

Gazneliler döneminden sonra Nizamülmülk, Doğu İran'ın Merv şehrinde merkezlenen hükümdar Çağrı Bey'in hizmetine girmiştir. Alp Arslan'ın meliklik

döneminde Gazneliler'den Selçuklu hâkimiyetine geçen Belh valisi Ebû Ali Şâdan'ın emrinde bir süre kâtip olarak çalışmıştır (Hândmîr, ty: 150). Habibü's-Sîyer'in müellifi, Çağrı Bey'in Nizamülmülk'ü Alp Arslan'ın hizmetine verirken, “Ona güvenebilirsiniz” şeklinde tavsiyede bulunmuştur (Handmîr, ty, 495). Çağrı Bey'in 1060 yılında vefatından sonra divan üyelerinin tavsiyesiyle babasının vassalı olarak oğlu Alp Arslan'ın veziri olmuştur. Horasan'da vezir olarak büyük etkilerde bulunmuş, birçok âlim ve din adamına devlet hazinesinden maaş bağlamıştır (Köymen, 2002: 265).

Nizamülmülk'ün diğer Selçuklu veziri Âmidü'l-Mülk Kündürî ile olan sürekli rekabeti, onun ilk vezirlik dönemlerinden itibaren başlamıştır. Nizamülmülk'ün asıl etkisi Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden sonra başlayan taht mücadelelerinde gözlemlenmiştir. Alp Arslan'ın taht için amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış ile olan mücadelesinde Alp Arslan'ı desteklemiştir. Tuğrul Bey'in taht mücadelesindeki başarısının ardından 6 Aralık 1063'te vezirlik görevine getirilmiştir (Taneri, 1967: 87).

Selçuklu tahtına oturan Alp Arslan, Amidü'l-Mülk'ü azletmiş ve vezirlik görevini Nizamülmülk'e vermiştir (Lügal, 1999:30). Bu atama ile Nizamülmülk, Sultan Alp Arslan'ın baş veziri yani Vezirlerin Efendisi olarak anılmaya başlanmıştır (Ateş, 1999: 13).

Abbasî Halifesi Kâim Biemrillah, Nizamülmülk'e “Kıvâmu'd-devle ve'd-dîn” ve “Râzî Emîrû'l-mü'minîn” gibi unvanlar vermiş, ayrıca “Vezîr-i Kebîr”, “Tâcü'l-hazreteyn” ve “Atabekü'l-cüyûş” gibi lakaplarla onurlandırmıştır (Sevim, 1989: 36; Özaydın, 2007: 194). Nizamülmülk'ün alâmeti ise nimetlerinden ötürü Allah'a şükretmeyi ifade eden “Elhamdülillâhialâni'amihi” olmuştur (Burslan, 1999: 59).

Âmidü'l-Mülk'ün görevden alınıp hapse atılması Nizamülmülk'ün pozisyonunu güçlendirmiştir. El-Bundarî'nin ifadesiyle “kalemi yürümüş, sancağı yükselmiş, kılıcı keskinleşmiş ve siyaseti genişlemiştir.” Bu durum, Nizamülmülk'ün daha etkin bir şekilde hareket etmesine olanak sağlamıştır (Almas, 2011: 286).

Yönetimi tamamen kontrolü altına aldıktan sonra Nizamülmülk, devlet içindeki eski anlaşmazlıkları sonlandırmış, divanları yeniden düzenlemiş ve devletin temellerini sağlamlaştırmıştır (Sevim, 1989:40). Malazgirt Savaşı dışında tüm savaşlara Sultan Alp Arslan ile birlikte katılmıştır (Bosworth, 1995: 70). Vezir Nizamülmülk, Abbasî Halifesi Kâim Biemrillah'ın torunu Uddetüddîn'in Sultan Alp Arslan'ın kızı Seferriyye Hatun ile evlenmesi sırasında nikâh işlemlerini yürütme görevini üstlenmiştir. Bu durum

Nizamülmülk'ün sultan için sadece bir vezir değil aynı zamanda yakın ve güvenilir bir dost olduğunu göstermektedir (Sevim, 2011: 53).

Malazgirt Savaşı'nda yenilgi ihtimalini göz önünde bulunduran Sultan Alparslan, Nizamülmülk'e, oğlu Melikşah'a destek olmasını ve kendisinin vezirlik görevine devam etmesini vasiyet etmiştir. Sultan Alparslan oğlu Melikşah'ı veliaht olarak atadığını vezirine bu şekilde bildirmiştir (Turan, 1988: 26; Mîrhând, ty, 3162). Bu vasiyet, zaman zaman aralarında anlaşmazlık yaşanan ve yetki mücadelesine tutuşan vezire olan güvenin devam ettiğini ifade etmektedir. Nizamülmülk, bu vasiyetin gereğini yerine getirmiş ve 25 Kasım 1072'de Sultan Alp Arslan şehit edildiğinde oğlu Melikşah'ın tahta çıkmasını sağlamıştır (Ateş, 1999: 44 – 45).

Alparslan'ın vefatının ardından Melikşah tahta çıkmış fakat kardeşi Kavurd tarafından taht için bir isyan başlatılmıştır. Bu sırada Vezir Nizamülmülk, devletin önde gelen komutanları üzerindeki etkisini kullanarak isyanın bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Sultan, isyanın bastırılması konusunda ona geniş yetkiler vermiştir. Anadolu'dan Artuk Bey'i yardım amacıyla çağırması ve sonuçta Kavurd, 1073 Nisan'ında yenilgiye uğratılmıştır (Sevim, 2011: 53).

Kavurd'a karşı kazanılan savaş sonrası vasal devlet kuvvetlerinin yağma ve diğer talepleri reddedilince askerler arasında yeniden bir huzursuzluk baş göstermiştir. Nizamülmülk durumu sakinleştirmek için askerlere Sultan ile konuşup sonucu ertesi gün bildireceğini söylemiştir. Ancak hapisteki Kavurd, bir yayın kırıışı ile boğularak öldürülmüş ve Nizamülmülk askerlere Kavurd'un intihar ettiğini söyleyerek durumu yatıştırmıştır (Köymen, 1990: 67).

Nizamülmülk, Alp Arslan'ın ölümü sonrasında onun eşlerinden Gevher Hatun'un mallarını müsadere etmiş ve sultanın izniyle 1074 yılında onu tehlike oluşturabileceği gerekçesiyle öldürtmüştür. Böylece Melikşah'ın tahta çıkışında belirleyici bir rol oynamıştır. Melikşah bu durum üzerine devletin bütün işlerini Nizamülmülk'e havale etmiştir ve ona büyük bir güven ve yetki vermiştir (Sevim, 2005: 83).

Nizamülmülk'ün başarılı stratejileri sayesinde tahtında huzurlu bir dönem yaşayan Sultan Melikşah, vezirine büyük ihsanlarda bulunmuştur. Tûs başta olmak üzere birçok bölgenin idaresini ona vermiş ayrıca genç şehzadelerin eğitiminden sorumlu olan ve daha önce yalnızca Türk beylerine verilen Ata-Bey unvanını Nizamülmülk'e layık görmüştür (Köymen, 1990: 16).

Melikşah'ın bir amcası sultana karşı ayaklanmıştır. Sultanın ordusu, isyan eden amcanın ordusunu bozguna uğratmış ve bir asker Melikşah'a, çoğu askerin ve komutanın amcayı desteklediğine dair mektupların olduğu bir çanta getirmiştir. Melikşah çantayı Nizamülmülk'e okuması için vermiştir. Vezir ise çantayı açmadan doğrudan ateşe atmıştır. Bu olay sonrasında devlet adamları ve komutanlar rahatlamış, Melikşah'ın öfkesinden kurtulmuşlardır. Nizamülmülk'ün bu davranışı sultanın tahtta kalmasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda vezirin ileri görüşlülüğünün de bir göstergesi olmuştur (Çelebi, 1976: 369).

Melikşah'ın yanında durması ve hükümdar olmasında etkin roller üstlenmiş olan Nizamülmülk, Alp Arslan döneminden daha etkili bir şekilde görevini sürdürmüştür. Melikşah, vezirini hil'atlandırmış ve onunla birlikte ülkeye pek çok hizmette bulunmuştur (Burslan, 1999: 49).

Dîvânü'l-Resâil'in Kâtibi Ebû'r-Rıza Ebûl-Mehâsin, Sultan Melikşah'ın gözdesi olmuş, ona yakınlığı sebebiyle Nizamülmülk'ü kenara itmiştir. Kâtip, Nizamülmülk aleyhine konuşmaya başlamış ve bu durum Melikşah ile Nizamülmülk arasında gerginliğe neden olmuştur. Nizamülmülk, Sultan'a hizmetlerini, dedelerinden bu yana devlete olan sadakatini hatırlatarak bu gerginliği sonlandırmıştır (Sevim, 2005:83). Sultan, kâtibin hatası nedeniyle ondan 200 bin altın almış ve daha sonra Ebûl-Mehâsin'i Sâve'ye sürgüne göndermiştir. Nizamülmülk'ün bu durumu yönetmesi Sultan Melikşah'ın ona olan minnettarlığını artırmıştır (Çelebi, 1976: 369).

Vezir Nizamülmülk, devlet adamı, danışman ve sultanların yakın dostu olarak öne çıkmıştır. 1074-1075 yıllarında Sultan Melikşah hastalanıp Kirman'a tedavi için gittiğinde Nizamülmülk onu teselli etmiştir (Ebrû ve Hâfî, ty:24). Ancak zamanla Melikşah ile Nizamülmülk arasındaki ilişki bozulmuş ve derinleşmiştir. Sultan Melikşah, Nizamülmülk'ün devlet işlerindeki ağırlığını azaltmak ve devlette Türk karakterinin etkisini artırmak istemiş, vezire yönetimdeki bağımsız hareketlerinden ötürü eleştirilerde bulunmuştur (Göksu ve Güneş, 2010: 134). Vezir ise kendisinin taht ve taç ile doğrudan ilintili olduğunu belirtmiştir. Bu olaydan sonra vezirin itibarı sarsılmıştır (Şahin, 2007: 13). İkili arasındaki bu durum vezirin Tâcü'l-Mülk Ebu'l-Ganâim'in eline teslim edilmesine kadar varmıştır. Nizamülmülk'ün vezirlik görevi bu olaydan sonra da devam etmiş olsa da artık Tâcü'l-Mülk söz sahibi olmuş, Havâfî ise Nizamülmülk'ün tamamen görevden alındığını ve yerine Tâcü'l-Mülk'ün getirildiğini kaydetmiştir (Ferruh, t.y. 200).

3.3. Nizamülmülk'ün Düşünce Yapısı

3.3.1. Nizamülmülk'te Birey ve Toplum

Büyük Selçuklu Devleti'nde Oğuz boyları ve diğer göçebe topluluklar liderleri olan beylerin önderliğinde göçebe bir yaşam sürdürmekteydiler. Bu topluluklar, geçimlerini hayvancılık yaparak sağlamakta ve mevsimlere göre otlak arayarak yer değiştirmekteydiler. Devlet göçebe topluluklardan otlak kullanımı için vergi almaktaydı. Yerleşik nüfus ise tarım, zanaatkârlık ve ticaret ile meşgul olmaktaydı. Kentlerde esnaf ve tüccarlar mesleklerine göre loncalar şeklinde örgütlenmişlerdi. Devlet memurları ile düzenli orduya mensup askerler maaşlıydılar. Selçuklular döneminde sağlanan siyasi istikrar, ticari faaliyetlerin gelişmesine olanak tanımış, şehirlerde iç ticaretin genişlemesi ve ticaret yolları üzerindeki kontrol ile kervansarayların önemi artmış ve böylece ekonomik refah seviyesi yükselmiştir (Kafesoğlu, 1992: 100-101).

Büyük Selçuklu Devleti'nde sınıfların olmadığı bir toplumsal yapı hâkimdir. Avrupa'nın Orta çağ sınıf sistemi veya Hindistan'ın kast sisteminden ayrı bir yapıda bulunmaktadır. Toplum, Selçuklu hanedanı, askeri ve sivil devlet görevlileri ile sıradan vatandaşlardan oluşmaktadır. Hanedan ve devletin üst düzey yetkilileri geniş yetkilere sahipken şehir ve köylerde yaşayan halk, yasalar karşısında belirli hak ve sorumluluklara sahiptir. Herkes, şeriat hükümleri karşısında eşit haklara sahiptir. Köylüler özgürdür ve hükümetin koruması altında çalışarak vergilerini ödemektedirler. Topraklar miras yoluyla çocuklara geçmektedir. Selçuklulardaki aile yapısı, dönemin diğer topluluklarındakinden farklı daha sağlam bir yapıdadır. Bu yapı Türk töresi ve inançlarına dayanmaktadır. Kadınlar, diğer eski toplumlarda olduğu gibi hakları olmayan, hor görülen varlıklar değil ailenin temeli ve erkeğin en yakın destekçisi konumundadır (Işık, 1990: 25).

3.3.2. Nizamülmülk'te Devlet

Devletin var oluşu, kamu düzenini sağlamak, toplumun bir arada yaşamasını temin etmek ve varlığını devam ettirmek açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden devlet, insanlık tarihinden bugüne dek toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır. Başlangıçta zafer, güç veya egemenlik gibi anlamlarda kullanılan devlet kelimesi, zamanla sürekli bir hâkimiyeti ifade eden siyasi otorite anlamına bürünmüş ve modern anlamını kazanmıştır. Tarih boyunca birçok düşünür, devletin tanımı üzerine çeşitli fikirler öne sürmüştür (Önalp, 2016: 85).

Nizamülmülk, Siyasetnâme'sinde devleti tarihsel deneyimler sonucu şekillenmiş bir kurum olarak ele almıştır. Ona göre, devletin sürekliliğinin korunması bu deneyimlerden yararlanarak yöneticiler tarafından sağlanmalıdır. Nizamülmülk'e göre devlet Müslümanların refahını sağlamak ve İslam dinini korumak amacıyla var olması gereken zorunlu bir yapıdır. Eserinde hükümdarı idari işleri yönetmek ve adaleti temin etmek üzere Allah tarafından görevlendirilmiş bir kişi olarak tanımlamıştır. Ayrıca halkın bu atanmış lider ve devlete itaat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenlerle Nizamülmülk eserini hükümdarların devletin bekası ve düzeni için yönetimlerine rehberlik etmesi amacıyla kaleme almıştır (Önalp, 2016: 85).

3.3.2.1. Devletin Görevleri

Nizamülmülk, devletin ana görevlerini kamu düzenini korumak, adil yönetim sağlamak, kötülük ve kargaşaya engel olmak, güvenlik ve asayişini temin etmek olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda devletin her daim adil olması ve ayrımcılıktan kaçınması gerektiğini vurgulamıştır. Nizamülmülk'e göre yönetimde ve taşrada görev yapan devlet memurları liyakat esasına göre atanmalı, yalnızca liyakat sahibi olanlara görev ve unvan verilmeli, kayırmacılık ve rüşvet kesinlikle yasaklanmalıdır. Devlet memurlarının sıkı bir şekilde denetlenmesi gerektiğini ve yolsuzluklara yer verilmemesi gerektiğini öne sürmüştür (Toprakkaya, 2014: 65).

Nizamülmülk, iyi yönetimin temelinde hukukun üstünlüğünün yattığını, devletin kanun koyma ve bu kanunlara saygı gösterme zorunluluğunu savunmuştur. Ayrıca devletin tüm kurumlarının uyum içinde çalışması gerektiğini, her kurumun görev tanımının net bir şekilde yapılmış olması gerektiğini belirtmiştir. Eğer kurumların görev tanımları net olarak belirlenmezse bu durumun kurumların işlevselliğini ve halka hizmet etme kapasitesini olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Nizamülmülk Siyasetnâme'de devletin şu görevleri de üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Toprakkaya, 2014: 22);

- Köyleri ve tarım alanlarını geliştirmek,
- Ana yollar üzerine konaklar ve kervansaraylar kurmak,
- Yeni şehirler kurup, surlar inşa etmek,
- Eğitim kurumları ve medreseler açmak,
- Din âlimlerine saygı gösterip onları maddi olarak desteklemek,
- Yoksulların refah seviyesini yükseltmek,
- Ordunun gücünü sürekli kılmak ve ülkeyi dış tehlikelerden korumak.

3.3.2.2. Nizamülmülk'te Devlet Yönetimi

Nizamülmülk, devlet yönetimini şekillendirirken geleneksel Türk yönetim anlayışını benimsemiş ve mutlak monarşiyi devletin sürekliliği için vazgeçilmez bir prensip olarak kabul etmiştir. Bu yapıda kamu yetkileri, ulusal ve uluslararası politikalar ile tüm önemli kararlar merkezi organlarda veya en üst düzey otoritede toplanmıştır. Siyasetname'de Sultan hem milletin hem de mülkün mutlak sahibi olarak tanımlanmakta, yasama, yürütme ve yargı üzerinde tam yetki sahibi olup devlet işlerindeki karar verme gücüyle güçlerin birliğini temsil etmektedir. Sultanın yetkileri, din kuralları ve geleneklerle sınırlı olup bu sınırların ötesine geçmesi durumunda Allah tarafından cezalandırılacağına ve ahirette hesap vereceğine inanılmaktadır. Merkeziyetçi yapı ve ikta sistemiyle güçlenen devlet yönetiminde Sultan'a tam anlamıyla itaat edilmesi şart olan ikta sahipleri, topladıkları vergilerde yalnızca Sultan'ın belirlediği miktarla sınırlıdır ve kötüye kullanım durumunda Sultan'ın kararıyla görevden alınmaktadırlar. Devlet yönetiminde büyük önem taşıyan hiyerarşi, Sultan'ın tüm yetkileri elinde bulundurduğu en üst seviye, bürokratların yer aldığı orta seviye ve halkın bulunduğu en alt seviye şeklinde düzenlenmiştir. Yeni atanan bir memur veya askerin hızlı terfi etmesi, yönetim hatalarına yol açtığından atamalar tecrübe ve bilgiye dayalı olmalıdır. Niteliksiz kişilere memurluk verilmemeli, faziletli ve dindar kişiler devlet görevlerine atanmalıdır. Devlet yöneticileri, memurların sorunlarını dinleyip, işlerini takip etmeli, disiplini bozanlara ceza uygulanmalı, maddi durumları iyileştirilmeli ve bağımlılıklarından kurtarılmalrı sağlanmalıdır. Kamu yönetimi usulleri kanunlarla belirlenmeli ve memurların görev, yetki, hak ve yükümlülükleri yasalarla düzenlenmelidir. Üst düzey yöneticiler, yasalara gerekli özeni göstermezse, alt kademeler de aynı tutumu sergileyecektir (Özmen, 2014: 207).

3.3.2.3. Ordu

Nizamülmülk, Siyasetname'sinde orduya dair kapsamlı öğütler vermiş ve beş bölümü sadece askeri güç ve donanımlara ayırmıştır. Nizamülmülk'e göre devlet yöneticileri askeri kuvvetlere büyük bir önem atfetmelidir. Ordunun disiplini ve morali bozacak hiçbir olaya izin verilmemeli, içine kötü niyetli kişiler alınmamalıdır. Ordu, her an göreve hazır ve tetikte olmalıdır. Nizamülmülk'e göre ordu üç ana birlikten oluşmalıdır; birinci birlik, devlet başkanını ve ailesini korumakla görevlendirilmiş olup bu birlikteki askerler özenle seçilmeli ve etnik çeşitlilik sağlanmalıdır. Bu birlik, yüksek derecede önem taşıdığından askerler sürekli olarak denetlenmelidir (Ayar, 2009: 129).

İkinci birlik, ihtiyaç duyulduğunda hemen göreve hazır olacak yedek birlik olup Nizamülmülk bu birliğin sayısını 3.000 olarak belirlemiştir. Bu birlik, kötü durumlarla başa çıkabilmek ve olumsuzlukları gidermek için yedekte tutulmalı ve gerektiğinde harekete geçirilmelidir. Üçüncü birim, silahlı çatışmalara girmekten, iç huzuru sağlamaktan ve askeri yükümlülükleri yerine getirmekten sorumludur. Bu birimde kurallara ve düzenlemelere sıkı sıkıya bağlı kalmak çok önemlidir. Herhangi bir göreve başlamadan önce, sorumlulukları belirlemek ve tahsis etmek, tüm bireylerin kendi rollerinin farkında olmalarını sağlamak zorunludur. Askeri personelin, üstleri tarafından verilen emirlere uyması beklenir. Disiplinsizlik veya itaatsizlik gösteren askerlere ceza vermek zorunludur. Birim, işlevsel yeteneklere ve son derece etkili bir muharebe gücüne sahip olmalıdır. Askeri kuvvetler, devlet hazinesi tarafından finanse edilen en pahalı kuruluşlardan biridir. Bu, devlete ekonomik bir yük getirmekte ve halkın refahıyla ters orantılıdır. Büyük bir ordu ulusal refahı önemli ölçüde etkileyebilir. Bununla birlikte, Nizamülmülk, önemli bir askeri gücün sürdürülmesini etkili bir şekilde kolaylaştırırken aynı zamanda halkın refahını da artıran ikta sistemini tasarladı. Canatan'a (2009: 197) göre, bu yaklaşım, daha önce Türk kabilelerinden oluşan kabile temelli ordu hiyerarşisinin profesyonel ordular ve ücretli askerlerle değiştirilmesine yol açmıştır.

İkta, memurlar ve askerler için maaş almak yerine gelir kaynağı olarak hizmet eden bir toprak parçasıdır. Bu düzenleme, sivil personel ve askerlerin maaş ve masraflarının, devlet bütçesine herhangi bir ek mali baskı uygulamadan tarımsal üretimle finanse edilmesini sağlar. İkta sahiplerine eşlik eden askerlerin iki amacı vardır: Üretime katkıda bulunurlar ve konuşlandıkları bölgenin güvenliğini ve iç huzurunu korurlar. İkta sahipleri, paralarını, kontrolleri altındaki topraklarda çalışan köylülere ve çiftçilere uyguladıkları vergilerden elde ederler. Nizamülmülk, askerlerin maddi kaynaklarının etkili bir şekilde organize edilmesini önermiştir. İkta sahiplerinin haklarının korunmasının, paralı askerlerin çağdaş standartlara göre yeterli şekilde tazmin edilmesinin sağlanmasının ve çeşitli gereksinimlerinin derhal karşılanmasının önemini vurgulamıştır. Nizamülmülk, ordunun çeşitli milletlerden oluşmasının gerekliliğini belirtmiştir (Ayar, 2009: 143).

Bu politika, ordu içindeki çeşitliliği ve gücü artırmakta ve potansiyel iç çatışmaları önlemektedir. Ayrıca savaş durumlarında askerlerin morali, savaşın sonucunu belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Bu yüzden savaş sırasında ordunun moralini bozacak faktörlerden kaçınılmalıdır. Nizamülmülk'e göre zenginlik elde edilen savaşlar, Sultan'ın

meşruiyetini güçlendirir ve devletin refahını artırır. Ancak yeni fethedilen yerler isyan çıkarmamalı, huzursuzluk yaratmamalıdır. Sultan bu tür durumları önlemek için fethedilen bölgelerin yöneticilerinden bazı yakınlarını başkentte rehin olarak tutmalıdır (Ayar, 2009: 145).

Siyasetname ayrıca orduya lojistik yardım sağlanmasını önermiştir. Ordunun ihtiyaç duyduğunda köylülerin zarar görmemesini sağlamak için orduya ait erzakların konaklama yerlerinde ve güzergâhlarda depolanması gerekir. Bu kural, bir sefer boyunca ortaya çıkabilecek herhangi bir sorunu hafifletmek için uygulanır. Savaşta bir diğer önemli husus, düşmanın koşulları hakkında kapsamlı bir anlayışa sahip olmaktır. Bu bilgi, gizli casusluk ve istihbarat operasyonları yoluyla elde edilir. Nizamülmülk, iç huzuru sağlamada ve dış ilişkileri şekillendirmede zekânın önemini vurgulamıştır (Ayar, 2009: 264).

3.3.2.4. İstihbarat

İstihbarat terimi, Arapça istihbar kelimesinin çoğul formu olup haber alma veya yeni edinilen bilgiler anlamına gelmektedir. Bu faaliyet, çeşitli araç ve yöntemler kullanarak bilgi toplama, işleme, değerlendirme ve yorumlama süreçlerini kapsamakta ve insanın öğrenme merakından kaynaklanmaktadır (Avcı, 2004: 5). Casusluk ise tecessüs kelimesinden türemiş olup gizli bilgilere olan merakı ifade etmektedir. Dünya üzerindeki en eski mesleklerden biri olarak kabul edilen casusluk, toplumların varlıklarını sürdürebildikleri her ortamda yer almıştır. İstihbarat faaliyetleri, güvenlik, ticaret, ekonomi ve politika gibi alanlarda önemini korumuş ve teknolojik gelişmelerle birlikte daha da çekici hale gelmiştir. Kurumsal bir yapı olarak devletleşme süreciyle birlikte insanlık tarihinde yerini almış, hassasiyeti ve devlet güvenliği için zorunluluğu ile dikkat çekmektedir (Avcı, 2004: 5-6).

Nizamülmülk Siyasetname'sinde istihbaratçıları zalimlerin yasa dışı eylemlerini engelleyen, halkın huzurunu sağlayan ve dünyayı imar etmeye çalışan kişiler olarak tanımlamaktadır (Ayar, 2009: 85). Ayrıca bu habercilerin doğrudan sultana bağlı olmaları ve maaşlarının devlet hazinesinden ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. Sahip oldukları bilgilerin sadece sultan tarafından bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Eroğlu, 2003: 16).

Tarih boyunca devletler ve toplumlar kendi güvenlikleri ve ilerlemeleri için doğru ve hızlı bilgi alma ihtiyacı doğrultusunda istihbarata büyük önem vermişlerdir. Bu önem

kapsamında çeşitli araçlar, mekânlar ve görevliler oluşturulmuştur (Şimşir, 2015: 74). Nizamülmülk, bu konunun önemini Siyasetname’de sıkça işlemekte ve hükümdarın uyanık olması ve gerekli önlemleri alması gerektiğini vurgulamaktadır (Şimşir, 2015: 73). Ayrıca sultanın bilgi sahibi olmasının devlet yönetimindeki otoritesini güçlendirdiğini, doğru kararlar almasını sağladığını ve böylece devlet yönetiminde başarıya ulaşılmasını kolaylaştırdığını belirtmektedir (Ayar, 2009: 86).

Nizamülmülk Siyasetname’sinde ayrıca casusların dört bir yana yayılarak her türlü bilgiyi sultana ulaştırması gerektiğini, casusların çok çeşitli mesleklerden olabileceğini ve elçilerin de birer casus olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Ayar, 2009: 101, 134). Selçuklu Devleti’nde istihbarat teşkilatının başında “sahib-i berid” bulunmakta, bu kişi Sultan tarafından atanmakta ve yüksek maaşla ödüllendirilmekteydi. İstihbarat teşkilatına önem vermemiş olan Sultan Alparslan, casusların yanlış bilgilendirme yapabileceği endişesiyle teşkilatı kaldırmıştır (Ayar, 2009: 93). Buna karşın Sultan Melikşah döneminde devlet güçlü bir iç ve dış istihbarat ağına sahip olmuştur (Eroğlu, 2003: 17).

3.3.2.5. Adalet

Nizamülmülk adaleti bir devletin ömrü ile mukayese etmektedir. Bir Sultan’ın adaletli davranışları, onun hükümrancılığının süresini uzatmaktadır; zira devlete yönelik olumlu davranışlar, devletin gücünü artırmaktadır. Devlet yönetiminde adaletin sağlanması, toplumda huzur ve mutluluğu beraberinde getirmektedir. Siyasetname’de adalet ana tema olarak işlenmekte ve bir hükümdarın yönetimini meşru kılan ve sürdüren temel ölçüt olarak tanımlanmaktadır. Çünkü hükümdar, doğası ve yeteneği itibarıyla sıradan bir insan değildir (Ayar, 2009: 22).

Sultan’ın asla adaletten taviz vermemesi gerekmektedir. Nizamülmülk’ün adalet anlayışının kaynağı dini inançlardır. Sultan, Kuran-ı Kerim ve hadislerde belirtildiği üzere adaleti sağlamalıdır. Bunun yanı sıra Sultan ahiretini de güvence altına almalıdır. Ancak zamanın ihtiyaçlarına ve koşullarına göre Sultan kanunlar çıkarabilmektedir. Bu yetki adaletin tam anlamıyla sağlanması amacıyla verilmektedir. Siyasetname’de anlatılan birçok olay bu yetkinin sıklıkla gerekli olduğunu göstermektedir. Vatandaşlar, bir şikâyetlerini dile getirdikleri zaman hiyerarşiyi izlemeli; alt makamlardan başlayarak üst makamlara doğru bir süreç takip etmelidir. Ancak bu süreç takip edilmez ve şikâyet doğrudan devlet başkanlığına yapılırsa yönetim diğer devlet işlerine zaman

ayıramamaktadır. Adaletin sağlanması ve halk arasında adalet düşüncesinin yayılması amacıyla haftada iki gün mahkemelerde Sultan bulunmalıdır. Her bireyin şikâyetlerini dile getirme hakkı bulunmalıdır. İktâ sahipleri bu hakkı engelleyici davranışlar sergilerse kendilerine tahsis edilen topraklar geri alınmalıdır. Ayrıca halkın dilekçe verme hakkı bulunmalıdır ve bu dilekçeler incelenerek cevaplandırılmalıdır. Devlet yönetimi ve kurumları adaletin sağlanmasına destek vermelidir. Adalet kurumlarının itibarı korunmalı ve olumsuz davranışlardan kaçınılmalıdır. Taraflardan biri adaletin gerçekleştirilmesini engellerse zor kullanılarak mahkemeye getirilmelidir. Gerekli durumlarda melik ve vezirler, Sultan’a şikâyet edilebilmelidir. Kimse adaletin gerçekleştirileceğinden şüphe etmemelidir. Selçuklu devletinde yargı işlerine Sultan’ın atadığı kadılar bakmaktadır. Kadılar, şer’i ve örfi hukuku uygulayarak adalet ve doğruluk ilkesini gözeterek karar vermekte ve yanlış kararlar verildiğinde diğer kadılar tarafından bu kararlara itiraz edilmekte ve Sultan’a iletilmektedir (Ayar, 2009: 53).

Nizamülmülk’e göre kişinin konumu, unvanı veya şöhreti ne olursa olsun cezai işlem gerektiren bir durumda o kişiye layık olduğu ceza verilmelidir. Ayrıca bir kişinin cezalandırılabilmesi için akıl sağlığının yerinde olması gerekmektedir. Akıl sağlığı yerinde olmayan bir kişiye ceza verilmemelidir. Belli suçlar kesinlikle affedilmelidir ancak; devlete karşı işlenen suçlar, devlet sırlarının ifşa edilmesi ve devlete bağlı görünüp, devlet düşmanları ile iş birliği yapılması ve Sultan ve ailesine karşı işlenen suçlar affedilmemelidir (Ayar, 2009: 55).

3.3.3. Nizamülmülk’te Siyaset

Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserini tamamlayarak yapıtının son bölümüne önemli sözler eklemiştir. Eserdeki derin tarihi ve stratejik bilgilerle ün kazanmış fakat mezhepsel tutuculuğu sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Nizamülmülk, eserinde iktidarın elde edilişi değil elde edilmiş iktidarın yönetimi üzerine düşünceler sunmuş, toplumsal hiyerarşiyi piramit şeklinde tasarlamıştır. En üst sırada “Sultan”, onu takip eden “bürokrasi” ve en altta “halk” katmanları yer almaktadır. Siyasetname’nin ilk bölümünde devletin varlık nedeni ve padişahın rolleri üzerinde durulmuştur. Nizamülmülk’e göre Sultan, Allah tarafından halk arasından seçilmiş ve özel yeteneklerle donatılmış bir liderdir. Bu düşünce iktidarın ilahi bir meşruiyet kazanmasını sağlar ve tarih boyunca pek çok toplumda benimsenen bir anlayışla paralellik gösterir (Canatan, 2009: 203).

Sultanın toplum ve dış ilişkiler açısından saygın bir imajı bulunmalıdır. Nizamülmülk, Sultan'ın imajını güçlendirmek adına çeşitli önerilerde bulunmuştur (Canatan, 2009: 205);

- Sultan, cömert ve misafirperver olmalıdır; bu davranışlar onun kudretini pekiştirmektedir,
- Sultan, davranışlarında daima dengeyi korumalıdır,
- Saraydaki törenler, Sultan'ın ihtişamını ve gücünü yansıtmalıdır,
- Sultan, yüksek mevkidekilerle fazla zaman geçirmemeli, bu onun otoritesine zarar verebilir,
- Saray divanından çıkan fermanlar az ve öz olmalıdır; bu, halk nezdinde saygınlığı artıracaktır,
- Sultan, halk ve ileri gelenler tarafından sıkça ziyaret edilebilmelidir; bu durum, toplumsal ilişkileri güçlendirecektir.

3.3.4. Nizamülmülk'te Din

Nizamülmülk İslam'ın işlerini o kadar dikkatle yönetmiştir ki o yaşamdayken hiçbir fitneci faaliyette bulunamamıştır. Ancak onun vefatından sonra dini değerlere karşı olan ve bozuk düşüncelere sahip kişiler fitne çıkarmaya başlamışlardır (Öztürk, 2000:17). Nizamülmülk, İslam'ın yükselişinin ve güçlenmesinin hükümdar ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiş, dini ve hükümdarı birbirinin kardeşi olarak görmüştür. Onun görüşüne göre hükümdarın ülkesinde çıkan her türlü kargaşa dini de olumsuz etkiler, bu durumda ise bozguncular ve sapkınlar güç kazanır. Aynı şekilde dine karışan herhangi bir bozulma da toplumsal düzeni sarsar ve niyeti bozuk kişilerin güç kazanmasına yol açar (Ayar, 2009: 78).

Selçuklu hükümdarları yönettikleri halkın kişisel uğraşlarına ve dini inançlarına müdahale etmemişlerdir. İslam'ın yayılmasını teşvik etmekle birlikte insanların inanç özgürlüklerini de desteklemişlerdir. Aynı zamanda dindar kişilikleriyle bilinen Selçuklu hükümdarları dini vecibelerini yerine getirmek konusunda da titiz davranmışlardır. Örneğin Tuğrul Bey, köşk yapımı yanında bir cami inşa etmek istemiştir (Divitçioğlu, 2005: 103).

Nizamülmülk, namaz ibadetini son derece hassas ve önemli bir konu olarak ele almıştır. Cuma namazlarında imam olarak görev yapacak kişilerin dindar, Kur'an

okuması düzgün ve ilimlere vakıf bireyler arasından seçilmesini önermiştir. Çünkü Müslümanların namazının geçerliliği, imamların yetkinliğine bağlıdır (Ayar, 2009: 56).

Selçukluların, İslam'ı benimsemelerinin ardından dinin toplum tarafından içselleştirilmesi süreci göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçişle paralel olarak gerçekleşmiştir. Yerleşik hayata geçiş, ibadethanelerin ve bu yapıların etrafında gelişen mimari, dini pratiklerin işlev kazandığı bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Camiler ve medreseler, yeni toplumsal yapıya uygun olarak dini anlayışın yeniden şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır (Ersan ve Alican, 2012: 218).

3.4. Nizamülmülk'te İktidar Anlayışı ve Yönetim

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren hükümet yapısı sistemli bir düzene oturtulmuştur. Diğer Türk Devletleri'nde olduğu gibi devletin en yüksek temsilcisi hükümdar olarak belirlenmiştir (Sevim, 1995:497). Eski Türk geleneğinde hükümdarların Tanrı'nın lütfu olarak kabul edilen "Kut" kavramıyla halkı yönetme görevine sahip oldukları düşünülmektedir. Bu inanç, Selçuklular döneminde de hükümdarların gücünü Allah'tan aldığı ve O'nun adına dünya üzerinde egemenlik kurduğu şeklinde sürdürülmüştür (Köymen, 1979:69).

Nizamülmülk de eski Türk geleneğine uygun olarak hükümdarların gücünü doğrudan Allah'tan aldığını ve yeryüzünde O'nun adına hükmettiğini savunmaktadır (Sevim, 1995: 497). Siyasetnâme adlı eserinde Nizamülmülk Allah'ın her dönemde insanlar arasından seçtiği kişilere hükümdarlık nitelikleri bahşederek dünya işlerinden ve insanların refahından sorumlu kıldığını ifade etmektedir. Bu kişilerin huzursuzluğu ve fitneyi yok etme gücüne sahip olduğunu ve adaletleriyle insanlarda saygı uyandırdıklarını, bu sayede devletin istikrarını sağladıklarını belirtmektedir (Topkaya, 2014: 21).

Nizamülmülk, iktidarın kaynağını ve meşruiyetini bu şekilde tanımlamaktadır. Ona göre hükümdarlar, Allah tarafından doğrudan seçilen ve üstün niteliklere sahip kişiler arasından gelmektedir. Hükümdarlığın sadece Allah'ın iradesiyle mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım hükümdarın siyasi gücünü pekiştirmekte ve iktidarını kutsal bir temele oturtmaktadır. Ayrıca bu görüş, Eski Türk Devletleri'ndeki hükümdarın Tanrı'nın bir lütfu olarak halkı yönetme görevine sahip olduğu anlayışıyla da örtüşmektedir (Canatan, 2009: 203).

Nizamülmülk'e göre devlet hükümdar tarafından temsil edilmektedir. Neticede Nizamülmülk devlet ile hükümdar arasında güçlü bir ilişki kurmuştur. Böylece devlet kavramı somut bir kişi olan hükümdar ile özdeşleştirilmektedir. Nizamülmülk, hükümdarın adaletle yönetmediği durumlarda devlet yönetme yetkisinin elinden alınabileceğini belirterek bu yetkinin hak ve adalet üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir (Topkaya, 2014: 66).

Ayrıca Selçuklu hükümdarlarının yetkileri sınırsız ve sorumsuz olmadığı, töreye uygun hareket etmek zorunda oldukları belirtilmektedir (Avcı, 2004: 53). Nizamülmülk, hükümdarın keyfi davranamayacağını, İslâm'ın belirlediği ilahi hükümlere uygun hareket etmesi gerektiğini vurgulamakta ve hükümdarın adil olması için Allah'tan korkması gerektiğini söylemektedir (Topkaya, 2014: 27).

Nizamülmülk'ün yönetim anlayışında, toplumun huzur ve refahı için iki temel unsur vardır. Bunlar, nizam ve adalettir. Toplumun ileri gitmesi ve kalkınması, ancak toplumsal nizamın korunmasıyla mümkündür. Toplumsal nizamın temeli, halkın devlete ve idarecilere olan sadakatidir. Halkın devlete ve idarecilere olan sadakati ise, devletin halka gösterdiği ihsan ve adaletle pekişir. Zira onun görüşüne göre (2013: 8), “Allah'ın verdiği nimetlere şükretmek, padişahın, O'nun hoşnutluğunu kazanmasıdır. Allah'ın hoşnutluğu ise, halka yapılan ihsan, onlar arasında sağlanan adalet ile kazanılır. Halkın hayır duası devamlı olursa, o mülk ebedi olur ve her gün büyür”.

Nizamülmülk, adaletli bir yönetimin sadece düzen kurmakla değil, onu sürdürmekle de ilgili olduğunu savunmaktadır. Onun görüşüne göre (Nizamülmülk, 2013: 8), “zulümle mülk ayakta kalmaz”. Bu nedenle halkın, zalimlerin elinden kurtarılması ve savunulması şarttır. Nizamülmülk, zalimlik yapanlar olarak, devletin güç sahibi memurlarını işaret etmektedir. Çünkü zulüm, bir düşmanın değil, bir toplumun içindeki güçlülerin, kendi insanlarına yaptığı haksızlık, baskıdır. Bu durumda sorun, devlet görevlilerinin adaletsiz davranışlarının nasıl engelleneceğidir. Nizamülmülk bu konuda;

“Padişahın haftada iki gün Mezalim mahkemesine çıkması, haklı ile haksızı ayırması, adaleti sağlaması ve raiyyetin (halkın) sözünü, aracısız olarak, kendi kulaklarıyla duyması gerekir” (Nizamülmülk 2013: 10).

Nizamülmülk, devletin güçlü ve istikrarlı olması için halkın devlete sadakatini sağlamak gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle, halkın devlete bağlılığını pekiştirecek ve

devamlı hale getirecek tedbirleri önermektedir. Bu tedbirlerden bir tanesi de adaletli davranmak ve halkı devlet memurlarının haksız muamele ve zulmünden kurtarmaktır. Bu konuda iki önemli tavsiyede bulunmaktadır.

- Nizamülmülk, devlet yönetiminde adaleti sağlamak için bir dizi reform yapmıştır. Bunlardan biri de devlet memurlarının yolsuzluk, iltimas, suistimal ve halka baskı yapmalarını önlemek amacıyla, günümüzdeki “Danıştay”a benzer bir kurum kurması ve mezalim mahkemelerini yeniden canlandırmasıdır. Mezalim mahkemeleri, zulme uğrayanlara hakkını vermek, haklıyı haksızdan ayırmak, güçlüye karşı güçsüzü korumak, ülkede adalet ilkelerini hayata geçirmek için oluşturulmuş ve ilk olarak Emeviler döneminde (661- 750) kurumsal bir yapı kazanmış mahkemelerdir. Emeviler döneminde mezalim mahkemesi, halifenin başkanlığında haftada üç kez toplanır ve halife, kendi otoritesini de kullanarak devlet memurlarını, doğruyu söylemeye zorlardı. Mezalim mahkemeleri, Abbasiler döneminde de adalet dağıtmaya devam etmiştir. Bu nedenle Nizamülmülk, bu geleneklerden Mezalim Mahkemelerini alarak, toplumsal sorunların çözümü için başka kültürlerden de faydalanmaktan kaçınmamıştır.
- İkincisi, Nizamülmülk yöneticilerin halkla olan ilişkilerinin önemini vurgulamaktadır. Ona göre, yöneticiler halkın sorunlarını ve taleplerini memurlar aracılığıyla değil, doğrudan kendileri dinlemelidir. Çünkü memurlar, padişaha yanlış bilgi verebilir, halkı mağdur edebilir ve fitne çıkarabilirler. Bu yüzden padişah, haftada iki gün halkı kabul etmeli ve adalet dağıtmalıdır. Böylece halkın güvenini kazanacak, zalimleri korkutacak ve zulmü önleyecektir. Nizamülmülk, bu konuda şöyle demektedir;

“Nizamülmülk’ün ifadesine göre, ülkenin yöneticisi adalet arayan ve zulme uğramış kişilere haftada iki kez kendisine başvurma ve şikâyetlerini doğrudan dile getirme fırsatı tanıdığında, bu durum halk arasında hızla yayılır. Böyle bir uygulamanın varlığı, zalimleri korkutur ve onları geri adım atmaya zorlar. Zira herkes, adalet karşısında hesap verme korkusuyla zulüm yapmaktan ya da yağma girişiminde bulunmaktan kaçınır” (Nizamülmülk, 2013: 10).

Nizamülmülk, eserinin 18. faslında, hükümdarların kararlarını danışarak vermesi gerektiğini, danışmanlarının da farklı alanlarda uzmanlaşmış kişiler olması gerektiğini savunur. Çünkü ona göre, sadece kitaplardan öğrenenlerle, tecrübeyle öğrenenler arasında

büyük fark vardır. Örneğin, “ilaçların hepsinin adını ezberleyip bir hastalığın çaresini kitaptan arayan biriyle, ilaçların isimlerini bildiği gibi onları defalarca deneyerek hastaları iyileştiren biri aynı mıdır?” diye sorar. Bu yüzden danışmanlarının çeşitli kesimlerden seçilmesi, kararların daha doğru olmasını sağlayacaktır;

“Her karar, bilgili ve deneyimli kişilerle verilmelidir. Bazılarının zekâsı daha keskindir, durumları daha hızlı kavrayabilir. Bazıları ise daha yavaş anlar. Bilgeler (böyle) demişlerdir: Bir kişinin (verdiği) karar, bir kişinin gücü kadardır. İki kişinin verdiği karar, iki kişinin gücü kadardır: Her seferinde 10 kişinin gücü bir kişininkinden daha üstündür” (Nizamülmülk, 2013: 66).

Nizamülmülk, Peygamberimizin hayatı ve Kuran’daki ayetlerle kendi görüşlerini pekiştirmiştir;

“Peygamberimiz Muhammed Mustafa-salat ve selam üzerine olsun- bütün insanların en âlimidir. O, geçmiş ve geleceği, gökleri ve yeri, cenneti ve cehennemi, sahifeyi ve kalemi, (Allah’ın) tahtını ve kürsüsünü bilir; Cebrail- selam üzerinde olsun- ona sürekli vahiy getirir; olacakları ve olmayacakları haber verir. Fakat bütün bu ilim, fazilet ve mucizelerine rağmen, Allah Teâlâ ona şöyle buyurur: ‘İşlerde onlara danış’. ‘Ey Muhammed, bir iş yapmak istediğin veya bir işle karşılaştığın zaman dostlarınla istişare et’ [Ali İmran suresi;153. ayet]” (Nizamülmülk 2013: 66).

Nizamülmülk, elçilerle kurulacak ilişkilerin çok önemli olduğunu iki sebeple açıklamaktadır. Birincisi, elçilerin sadece haber ve mektup taşımakla kalmayıp, stratejik konularda doğru bilgi edinmekle de görevli olduklarını söylemektedir. Çünkü bir padişahın yenilmesinde onun ve ülkesinin zayıf yönlerinin düşman tarafından öğrenilmesinin büyük rolü olduğunu düşünmektedir. Bu konuda Alparslan’ın örneğini vererek, onun zaaflarının düşmanca değerlendirilerek şehit edildiğini belirtmiştir (Nizamülmülk, 2017: 134).

Nizamülmülk, elçilerin görevlerini yerine getirirken hangi bilgileri toplamaları gerektiğini şöyle açıklamıştır (Nizamü’l Mülk, 2017: 134);

- Ordunun hareket edebileceği yolları, geçitleri ve nehirleri öğrenmek,
- Atların otlayabileceği yerleri tespit etmek,

- İlgili bölgedeki memurların kim olduklarını tanımak,
- Asker sayısını, silah ve malzeme durumunu bilmek,
- Padişahın sofrasının ve meclisinin nasıl olduğunu, dergâhının nasıl kurulduğunu görmek,
- Padişahın spor ve av meraklısı mı yoksa değil mi, karakterinin nasıl olduğunu, adaletli mi zalim mi, genç mi yaşlı mı olduğunu anlamak,
- İllerinin gelişip gelişmediğini, ordusunun padişaha bağlılığını, halkının zengin mi fakir mi olduğunu, cimri mi cömert mi olduğunu kavramak,
- Padişahın işlerine dikkat edip etmediğini, vezirinin yetkinlik ve takva seviyesini, komutanlarının deneyimli ve savaşçı olup olmadığını anlamak,
- Padişahın arkadaşlarının iş bilirliklerini, hoş sohbetliklerini öğrenmek,
- Padişahın zayıf yönlerini, sevdiği ve sevmediği şeyleri, şarap içip içmediğini, eğlenceli ve konuşkan mı yoksa ciddi ve suskun mu olduğunu anlamak,
- Padişahın dinin emirlerine uyup uymadığını, merhametli ve ilgili mi yoksa acımasız ve ilgisiz mi olduğunu, akıllı mı aptal mı olduğunu, esprili mi resmi mi olduğunu, erkeklere mi yoksa kadınlara mı düşkün olduğunu bilmek (Nizamü'l Mülk, 2017: 134).

Nizamülmülk, elçilerin devletlerarası ilişkilerde önemli bir rol oynadığını ve bunların davranışlarının padişah ve ülke hakkında izlenimler bıraktığını belirtmiştir (Nizamü'l Mülk, 2017: 133);

“Yabancı ülkelerden gelen elçiler, saraya geldiklerinde kimse onlara ilgi göstermemekte; kimse gelip gitmelerinde onlara eşlik etmemekte ya da bunu yetkililere haber vermemektedir. Bu durum işlerimizi savsakladığımızı ve ciddiye almadığımızı gösterir.”

Bu nedenle Nizamülmülk, elçilerin ülkeye girişlerinden itibaren devletin gücünü ve zenginliğini göstermek, onların maksatlarını anlamak ve onları kontrol altında tutmak için bazı tedbirler alınmasını tavsiye etmektedir. Elçilerin yollarının güvenliğinin sağlanması, onlara refakat edecek kimselerin atanması ve onları ülkenin en gelişmiş şehirlerinden geçirerek saraya ulaştırılması gerektiğini belirtmektedir.

Nizamülmülk, elçilerin önemini vurgularken onların gönderildikleri devletin temsilcisi olduklarını ve onlara nasıl davranılırsa, o devletin de aynı şekilde muhatap

alınacağını belirtir (Nizamü'l Mülk, 2017: 133). Bu yüzden elçilerle kurulan ilişkilerde, onların geldikleri ülke ile olan siyasi duruma göre değil, onlara saygı ve nezaket göstererek yaklaşmak gerekir. Böylece ülkeler arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve başarılı bir şekilde yürütülmesi mümkün olur. Nizamülmülk, yönetimde akıl, bilgi ve hiyerarşiye önem vermektedir;

“Allah Teâlâ ona (kuluna) kudretine uygun bir makam bahşeder, ona akıl ve bilgi ihsan eder ki, o da bu akıl ve bilgi sayesinde astlarını kendi yerlerinde bulundurur, her birini gücüne göre makam ve rütbe sahibi kılar. Hizmetçileri ve liyakatli olanları insanlar içinden ayırır ve onlara mertebe ve makam verir; din ve dünya işlerini onlara havale eder. İtaat eden ve kendilerine bakan tebaayı sıkıntılardan kurtarır; öyle ki onun adaleti ile onlar huzur içinde yaşarlar” demiştir (Nizamü'l Mülk, 2013: 7).

Nizamülmülk, merkezi yönetimin güçlü olmasını savunmaktadır. Bu amaçla, hem saraydaki (kurum içi) kontrolü, hem de eyaletlerin kontrolü konularında yararlı olacağını düşündüğü ‘Nazırlık’ (Bakanlık) kurumunun önemini vurgulamaktadır. Nazırlık kurumunun hem iç (kurum içi) hem de dış (eyalet) örgütlenme şekillerini ve bunların nasıl gerçekleştirileceğini açıklamaktadır. İç örgütlenme şekli ve işlevleri hakkındaki görüşleri şöyledir;

“Nazırlık görevi tamamen güvenilir birine verilmelidir. Bu görevi alan kişi saraydaki olaylardan haberdar olmalı ve gerektiğinde veya kendisinden istendiğinde bildiklerini anlatmalıdır” (Nizamü'l Mülk, 2017: 83).

Nizamülmülk, eserinin 9. Faslında Nazırlık kurumunun yatay örgütlenmesinin naipler eliyle gerçekleştirileceğini ifade etmektedir. Naiplerin sistemin işleyişine nasıl katkıda bulunacaklarını şöyle anlatmaktadır;

“Nazır, vergi toplamak ve gelirleri denetlemek, olup bitenlerden haberdar olmak için nahiye ve şehirlere güvenilir ve dürüst bir naip (nazırın adına vekâlet edecek yardımcı) tayin etmelidir. Bu kişilerin emeklerinin karşılığı ve maaşları raiyeti sıkmayacak ve yeni meselelere yol açmayacak şekilde beytülmalinden (devlet hazinesi) ödensin. Böylece

Allah'ın yardımıyla onların bu hassas görevlerinden maddi olarak faydalı neticeler alınacaktır” (Nizamü'l Mülk, 2017: 83).

3.5. Devletlerin Yönetim Şekilleri

Nizamülmülk'ün Siyasetnâme eserinde belirttiği üzere yönetimlerin ancak sabit prensiplere dayanarak kusursuzlaşabileceği vurgulanmaktadır. Eserde devlet yönetiminde ahlaki ilkelerin önemli ve zorunlu olduğu tezini savunulmaktadır. Nizamülmülk'e göre ahlaki ilke, geçmişten geleceğe kadar devletler için geçerli olması gereken temel bir prensip olarak kabul edilmelidir. Her türlü yönetim şeklinde ahlaki değerlerin öncelikli tutulması gerektiği ifade edilmektedir. Eserde devletin dini ve ahlaki değerlerle bütünleştiği, bu iki unsurun devletin varlığının temeli olarak görüldüğü aktarılmaktadır. Bu iki önemli değer kaybolması durumunda devletin de yok olacağı belirtilmektedir. Nizamülmülk, sultanı devletin koruyucusu olarak tanımlamış ve onun görevini dinini ve devletini korumak olarak nitelendirmiştir. Ahlaka aykırı davranışlarda bulunmaması, aksi takdirde hem kişisel ahiret mutluluğunu hem de halk nezdindeki otoritesini riske atacağı belirtilmektedir. Nizamülmülk, devletin diğer kademelerinde görev yapan yöneticilere de aynı şekilde din ve ahlak kurallarına uymaları gerektiğini öğütlmektedir. Aksi halde yozlaşmanın ve siyasi çözülmenin başlangıcı olacağına dikkat çekilmektedir (Topkaya, 2014: 38).

3.6. Hükümdarın Sahip Olması Gereken Nitelikler

Sultan, ona verilen bu görevi gereği gibi icra etmelidir, toplum içinde dini bir uyumla hareket etmelidir. Yaptığı her işte ona bu görevi veren tarafından bir gün hesaba çekileceğini hatırdan çıkarmamalıdır (Ayar, 2009: 15).

Sultan, iyi huylu, cesur, sanatı anlayan, merhametli, sözünde duran, zulümden kaçman biri olmalıdır. Kesinlikle dindar olmalıdır. Zira din ile hükümdarlık birbirine bağlıdır. Sultan gücünü dinden almakta, dini korumakta ve gelecek kuşaklara aktarmaktadır, danışma ve fikir alışverişine önem vermelidir. Bilim insanlarıyla dost olmalı, zamanını onlarla geçirmeli ve onlara değer vermelidir. Devlet işlerinde acele karar vermekten kaçınmalıdır. İşlerin yürütülmesi konusunda geçmiş hükümdarların gelenek ve törelerini bilmeli ve bunları yol gösterici olarak benimsemelidir. Tutumlarında ve davranışlarında daima orta yolu izlemelidir (Canatan, 2009: 205-206).

3.7. Hükümdarın İtibarını Yükselten Davranışlar

Nizamülmülk, geleneksel devlet yapısı ve padişah figürü üzerine ideal bir görüntü çizmiştir. Bu profilde padişahın yalnızca halk nezdinde iyi bir izlenim bırakması yeterli değildir. Aynı zamanda halkın sorunlarına da ilgi göstermesi gerekmektedir. Ancak bu yolla halk arasında saygınlığını ve statüsünü muhafaza edebilir. Nizamülmülk, Sultan'ın halkla olan ilişkisine de büyük önem atfetmektedir. Halkın bir çocuğun babasına gösterdiği itaatin benzerini Sultan'a göstermesi beklenmektedir. Siyasi meselelerde halkın herhangi bir etkisi olmadığından egemenlik tamamen Sultan'da toplanmaktadır (Canatan, 2009: 207). Sultan, halkıyla belirlenen zamanlarda görüşmelidir, ancak bu görüşmelerde sosyal sınıflar arasındaki farklar gözetilmelidir. Halkın sultanla toplu halde görüşmesi önlenmeli, bu durum ülkede fesat çıkarmak isteyen kişilere karşı kullanılan güçlü bir yöntem olmaktadır (Koç, 2015: 499).

3.8. Devletin Kuruluşuna ve Bürokratik Örgütlenmeye İlişkin Görüşleri

Nizamülmülk, devlet yönetiminde bürokrasinin merkezi bir role sahip olduğunu vurgulamakta ve bu kurumun reforme edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bürokrasiyi kontrol altında tutulması gereken bir güç olarak gören Nizamülmülk bürokrasinin halk üzerindeki baskısını bir problem olarak ele almaktadır (Canatan, 2009: 209).

3.8.1. Güvenlik ve İstihbarat Birimi

Nizamülmülk Siyasetname eserinde bir devletin yönetiminde büyük öneme sahip olan kurumlardan biri olarak istihbarat örgütünü vurgulamaktadır. Bu kurumu devletin vazgeçilmez bir parçası olarak görmekte ve Selçuklu Devleti'nin bu yapıyı ihmal etmesinin yıkıma yol açacağını belirtmektedir (Ayar, 2009: 93). İstihbarat teşkilatı, sultanın devlete ve halka yönelik tehditleri erkenden fark etmesini sağlamak ve önlem almasına olanak tanımaktadır. Bu tehditler, yabancı devletlerin ihanet içeren planları kadar devlet içerisinde sultanın kendi yöneticileri ve memurlarının faaliyetlerini denetlemesi ve halka karşı tutumlarını değerlendirmesi açısından da kritik bilgiler sunmaktadır (Ayar, 2009: 101- 115).

Siyasetname'de adil bir yönetim için casusluğun zorunluluğunu detaylandırmakta ve casusların görevlendirilmesinde tayin edilen kişinin bilgisi dışında başka birinin gizlice denetlenmesi gerektiğini önermektedir (Brockelmann, 1992: 146; Avcıoğlu, 1990: 4). Ayrıca istihbarat personelinin keyfi şekilde seçilmediği, belirli ahlaki niteliklere sahip olmalarının şart olduğu, görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçmek için de

istihbarat elemanlarının diğ er personeller tarafından kontrol edilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Pehlivanlı, 2002: 279).

Nizamülmülk, Siyasetname’de casusların atanma amaçlarını ve görevleri hakkında şu düşünceleri dile getirmektedir; “Hiçbir durumun gizli kalmaması gerektiğini, ortaya çıkan herhangi bir olaya derhal müdahale edebilmek için casusların, çeşitli kılıklar altında, her tarafta bulunarak duydukları her şeyi padişaha iletmesi gerektiğini belirtmektedir” (Ayar, 2009: 101). Valiler, iftiler, memurlar ve emirlerin padişaha karşı kötü niyetler besleyebileceğini, isyan etme niyetinde olabileceklerini ve casusların bu tür kötü niyetleri hükümdara ilettiği, hükümdarın da zamanında önlem alarak bu kötü emellere engel olduğunu ifade etmektedir. Diğ er yandan casuslar padişaha halkın her türlü durumundan haber vermektedir. Padişah da aldığı bilgilere göre gereken önlemleri almakta ve gerektiğinde bu kişilere karşı   alınmaktadır (Ayar, 2009: 101).

Casuslar, yerel bölgelerde gerçekleşen her türlü olay hakkında Sultanı bilgilendirmekle görevlendirilmişlerdir (Gordlevski, 1988: 269). Ayrıca Selçuklu ordusunun seferlere çıktığı dönemlerde ordu hareket etmeden önce casuslar sefere gidilecek bölgenin durumunu ve düşman kuvvetlerinin bilgilerini komutanlığa iletmekle y k ml d rl r. Bu casuslar ordunun hareketinden önce bölgeye giderek gerekli bilgileri toplamaktadırlar (Gordlevski, 1988: 276). Ordunun bu bilgiler doğrultusunda gerekli tedbirleri alarak hareket etmesi sağlanmaktadır. Nizamülmülk Siyasetname’de, bir bölgede haksızlık sonucu perişan olmuş bir durum hakkında haber alındığında bu haberin doğruluğundan şüphe duyulursa hükümdarın özel adamlarından birinin haberi getiren memurların neden böyle bir bilgi verdiklerini açığa çıkarmak için o bölgeye gönderilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Ayar, 2009: 193).

Nizamülmülk, dış istihbarat ile askeri ve stratejik istihbarat görevlerinin elçilere verilmesinin önemini vurgulamaktadır. Elçilerin sadece haber iletmek veya mektup göndermekle kalmayıp çeşitli gizli görevleri de yerine getirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Elçiler, gittikleri yerlerde yolların, boğazların, suların ve otlakların durumlarını belirlemekle görevlidirler (Avcı, 2004:76; Pehlivanlı, 2002:284). Elde edilen bu bilgiler hedef ülke ve hükümdarına karşı alınacak tedbirlerde belirleyici rol oynamaktadır (Pehlivanlı, 2002: 284).

İstihbarat elemanları, şüphe çekmemek için çeşitli iş, sanat ve meslek erbabı kılıklarında görevlerini yerine getirmektedirler. Bu elemanlar, tüccar, sufi, satıcı, elçi gibi

farklı kimliklerle ülkenin dört bir yanına giderek yaşananları Sultan'a bildirmektedirler (Pehlivanlı, 2002: 283). Bu şekilde hiçbir baskıya maruz kalmadan ve kimseye fark ettirmeden görevlerini rahatlıkla yerine getirebilmektedirler. Tarih boyunca istihbarat teşkilatı insanlık var olduğu sürece mevcut olmuş ve zamanla gelişerek varlığını sürdürmüştür. Selçuklular döneminde diğer kurumlar gibi istihbarat teşkilatı da önceki Türk İslam devletlerinden örnek alınarak şekillenmiştir. Vezir Nizamülmülk ve diğer devlet adamları bu kuruma büyük önem vermişken, Sultan Alparslan bu kuruma sıcak bakmamıştır. Vezir Nizamülmülk'ün itirazlarına rağmen Alparslan bu teşkilatı kaldırmış, ancak sonrasında Nizamülmülk'ün çabalarıyla teşkilat yeniden faaliyete geçirilmiştir (Şulul, 2011: 171).

3.8.2. Posta Teşkilatı Kurulması

Nizamülmülk eserinde devlet yönetiminde haberleşme ağının önemini vurgulamakta ve işlek yollar üzerinde elli fersah aralıklarla habercilerin ve postacıların konumlandırılmasının zorunluluğunu belirtmektedir (Avcıoğlu, 1990: 1615; Yazıcı, 2002: 301). Siyasetname'de hızlı ve resmi haber iletimi sağlayan peykler ve perendelerden bahsedilmekte, aynı zamanda geniş coğrafyalara yayılmış bir imparatorlukta eyaletler ve vilayetler arasında iletişimi sağlayan kapsamlı bir posta ağı oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Kafesoğlu, 1973: 146).

Nizamülmülk, ordu ve halkın durumu hakkında sağlıklı haberleşmenin padişahlık görevleri arasında olduğunu kabul etmekte ve bu bilgilere dayanarak hareket edilmediği takdirde hükümdarın görevini ihmal etmiş sayılacağını ifade etmektedir. Eğer padişah olan bitenden haberdar olup da gereken önlemleri almazsa bu durum zulme rıza göstermek ve zalimlere destek olmak anlamına gelmektedir (Ayar, 2009: 85).

Gazneliler döneminde Sultan Mahmud'un yönetiminde her yerde casuslar görevlendirilmiş, en küçük haksızlıklar dahi sultanın bilgisine ulaşmıştır. Bu düzenlemeler, padişahların tahtlarını korumalarında etkili olmuştur. Nizamülmülk, Selçukluların bu önemli noktayı ihmal etmeleri halinde yıkıma uğrayacaklarını öne sürmektedir (Ayar, 2009: 93).

Önceki İslam devletlerinde ve Selçuklularda görülen posta teşkilatı, günümüzdeki posta teşkilatlarından farklı işlevler görmektedir. O dönemlerde posta teşkilatı görevlileri aynı zamanda sultan, halife ya da emirlerin özel casusları olarak görev yapmaktaydılar (Zeydan, 1974: 317). Selçuklular döneminde haberleşme teşkilatı haberleri çeşitli

yollarla ilgili yerlere aktarmakta ve bu iş için atlar, güvercinler, hatta develer kullanılmaktaydı. Bu haberleşme ağı, devlet kayıtlarına geçirilmekte ve düzenli olarak yürütülmekteydi (Zeydan, 1974: 322). Bu sistem sayesinde padişah bütün olaylardan haberdar olmakta ve saltanatını güvence altına almaktaydı (Ayar, 2009: 117).

Nizamülmülk, posta teşkilatının doğrudan padişaha karşı sorumlu olduğunu ve görevlilerin maaş ve aylıklarının devlet hazinesinden sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu düzenlemeler padişahın ülkede gerçekleşen olaylardan anında haberdar olmasını sağlamak ve böylece halkın padişaha olan itaatini pekiştirmekte, isyan girişimlerini engellemektedir (Ayar, 2009: 86).

3.8.3. Resmi Yazışma Kurallarının Oluşturulması

Resmi yazışmalar hem geçmişte hem de günümüzde bilgi ve emirlerin aktarımında kullanılan en önemli iletişim yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Orta Çağ'da iletişim, temel olarak sözlü ve yazılı olmak üzere iki biçimde gerçekleşmekteydi. Nizamülmülk, bireyler ve kurumlar arası ilişkilerde sözlü iletişim yerine yazılı iletişimin tercih edilmesini önermektedir. Sözlü iletişimin iki temel sebepten ötürü yanılığa sebebiyet verebileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, sözü söyleyen kişinin yanlış ifade kullanma ihtimalinin bulunmasıdır; ikincisi ise sözlü iletilen mesajın iletilen kişi tarafından doğru duyulmamış olma olasılığıdır. Ancak Nizamülmülk yazılı iletişimin de bazı sorunlarla karşılaşabileceğini belirtmektedir. Özellikle Siyasetname'nin 15. Bölümünde vilayetler, iktalar ve hediyeler hakkında divan ve hazine tarafından çıkarılan fermanların bazılarının sarhoşluk anında verilmiş olabileceğini dile getirmektedir. Bu türden önemli konular üzerinde son derece dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır (Olcaş, 2019: 127).

Nizamülmülk, gönderilen bilgi ve haberlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla görevlendirmelerin tek bir kişi tarafından yapılmasını ve bu kişinin bu görevlendirmeleri bizzat kendisinin gerçekleştirmesini önermektedir. Ayrıca tüm emirlerin ve görevlendirmelerin padişahın huzurunda onaylanmadan yürürlüğe konulmaması gerektiğini öne sürmektedir.

3.8.4. Saray Süvari ve Muhafız Alaylarının Kurulması

Büyük Selçuklu döneminde uygulanan toprak sistemi, ordunun sürdürülebilirliğini garantilemek amacıyla tasarlanmış olup bu sistem daha sonraki dönemlerde Türkiye Selçuklu ve Osmanlı yönetimlerine örnek teşkil etmiştir. Devletin

vergilendirme politikası ise toplumsal dengeye dayanmaktadır ve vergi toplayıcıların toplumsal iş bölümü ve denge unsurlarını gözetmeleri gerekmektedir (Siyasetname, 2003: 47).

Bir bölgedeki vergilerden sorumlu olan kişilerin halkla olan ilişkilerinde adil davranmaları esastır. Fazla vergi alınmaması ve halkın şikâyetlerinin engellenmemesi önemlidir. Nizamülmülk, Selçuklu dönemindeki mali ve bütçe sisteminin temelini iktâ sistemi üzerine kurulu anlatmaktadır. İmparatorluk, gelirler açısından büyük, orta ve küçük olmak üzere bölümlere ayrılmış, imar işlerine odaklanarak bu askeri iktâ yöntemi Nizamülmülk tarafından geliştirilmiş ve ilk kez onun döneminde uygulanmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 30).

Nizamülmülk ayrıca padişah sarayında farklı asker gruplarının bulunmasının ve iaşelerinin sağlanmasının önemine değinmektedir. Saray muhafızlarının sayısı 500'ün altına düşmemeli, bir yıl hizmet verdikten sonra memnuniyetleri sağlanarak toplumlarına zarar vermeden başka yerlere gönderilmelidir. Yiyecek eksikliği nedeniyle padişaha isyan edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Siyasetname, 2003: 116). Siyâsetname'de saray nöbetçileri ve muhafızlar için büyük titizlik gösterilmesi gerektiği, sorumlu tımar sahiplerinin bu kişileri iyi tanınması ve her birini hem gizli hem açık olarak kontrol etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu görevlilerin zayıf karakterli ve tamahkâr oldukları için kolayca kandırılabilirlerinden herhangi bir yabancı gördüklerinde hemen soruşturma başlatılması gerekmektedir (Siyasetname, 2003: 117).

3.8.5. Liyakat ve Adalet Sistemi Kurulması

Nizamülmülk eserinin ikinci bölümünde devlet başkanının adaleti her alanda egemen kılmakla sorumlu olduğunu, "*Mülk küfürle yaşar, zulümle yaşamaz.*" sözleriyle özetlemektedir (Köymen, 1999: 8). Üçüncü bölümde devlet başkanının şikâyetleri olan vatandaşları bizzat dinlemesi gerektiğini, adaletin hızlı bir şekilde tesisi için acele edilmesinin önemini vurgulamaktadır. "*Geç kalmış adalet, adalet değildir.*" sözüne atıfta bulunarak bu ilkenin önemine işaret etmektedir (Köymen, 1999: 10). Ayrıca devlet başkanının haftada iki gün Mezalim Divanı'na başkanlık etmesinin gerekliliğinden bahsetmekte, bu divanın görev ve yapısının modern Ombudsmanlık ve Kamu Denetçiliği kurumlarına benzediğini belirtmektedir. Altıncı bölümde Nizamülmülk, yargıda görev alacak kişilerin niteliklerini ve sahip olmaları gereken özlük hakları hakkında bilgi vermektedir. Yargıçların, adaleti sağlamak amacıyla gerektiğinde kolluk kuvvetlerinden

yardım alabileceğini, adaletin herkes için eşit olduğunu vurgulamaktadır (Köymen, 1999: 29).

Son bölümde ise adaletin devlet yönetimindeki önemine tekrar değinmekte, devlet başkanının yönetimi altındaki kişiler üzerinde adaleti egemen kılması gerektiğini, hukuki yolları adil bir şekilde kullanarak kamu vicdanını rahatlatması gerektiğini ifade etmektedir (Köymen, 1999: 155).

3.8.6. Devlet-Halk ilişkileri ve Hizmet İçi Eğitim

Nizamülmülk, eğitimin devlet yapısı ve işleyişi için temel bir unsur olarak ele alınmasının yanı sıra bu alanda derinlemesine yapılandırmalar gerçekleştirmiştir. Onun döneminde Türk-İslam eğitimi, devletin yönetim kademesinde önemli bir yer tutmuş ve kurumsallaşma bakımından büyük bir ivme kazanmıştır. Nizamülmülk'ün başlattığı eğitim reformları devletin hemen her kademesindeki yöneticilerin daha nitelikli hale gelmelerini sağlamış, bu sayede idari yapı daha işlevsel hale gelmiştir. Nizamülmülk tarafından kurulan Nizamiye medreseleri, bilginin yayılması ve araştırmaların teşvik edilmesi amacıyla önemli bir role sahiptir. 1063 yılında başlayan bu kurumlar, başta Bağdat, Herat, Basra, Merv, Amul, Belh, Rey, İsfahan, Musul ve Tûs gibi büyük şehirlerde faaliyet göstermiştir. Bu medreselerin kuruluşu, bilginin ve düşünce özgürlüğünün teşvik edilmesiyle devletin yönetiminde önemli bir rol oynamış, medrese eğitimi ile devlet yöneticilerinin daha bilgili ve yetkin olmaları sağlanmıştır.

Nizamiye medreselerinde verilen eğitim, dört yıl süreyle ve öğretimin yanı sıra üretim faaliyetlerine de odaklanarak gerçekleştirilmiştir. Bu kurumlar özellikle vakıflar tarafından desteklenmiş ve böylece eğitimin sürekliliği sağlanmıştır. Nizamülmülk, medreselerdeki eğitim sisteminin öğrencilere ve eğitimcilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılandırılmasını sağlamış, bu sayede herkesin eşit eğitim alma hakkının güvence altına alınmasını temin etmiştir. Bu eğitim kurumları zamanla üniversite niteliğindeki yapılarıyla tanınmış, çeşitli düşünce akımlarına ev sahipliği yaparak bilginin ve fikirlerin serbestçe tartışıldığı platformlar haline gelmiştir. Nizamülmülk'ün bu eğitim anlayışı, devlet yönetiminde bilginin ve adaletin temel taşlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu medreseler sadece eğitim vermekle kalmayıp aynı zamanda kamu vicdanını rahatlatan adil yönetim anlayışının da bir parçası olmuştur (Taşdemirci, 2001: 162).

3.8.7. Disiplin Anlayışı ve Denetim

Nizamülmülk, devletin sağlıklı işleyişi için yolsuzluğa karşı mücadeleye büyük önem atfetmiştir. Padişahın memurların faaliyetlerinden haberdar olması ve gerektiğinde denetlemesi gerekmektedir. Böylece bir memurun kanuna aykırı davranması veya raiyetten haksız yere bir şey alması durumunda bu memur görevden alınmalı, gerekirse cezalandırılmalıdır. Bu uygulamalar devletin refahı, padişahın uzun ömürlü olması, hazinenin doluluğu, diğer memurların zulüm yapmamaları ve ibret almaları için zorunludur (Kafesoğlu, 1993: 120).

Kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadelede merkezden maaşların ödenmesi gibi önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Memurların maaşlarını merkezden alması halktan ek taleplerde bulunmalarını engellemektedir. Bu uygulama yolsuzluğun önlenmesine yardımcı olmaktadır. Memurların belirli periyotlarla görevlendirilmesi ve yüksek standartlarda liyakat kriterlerine göre atanmaları yolsuzluğun önlenmesinde önemli bir yaklaşım sergilenmesine imkân tanımaktadır. Memurların durumları sürekli olarak gizli ve açık yöntemlerle denetlenmekte, bu da şikâyetlerin padişaha kadar ulaşabilmesini sağlamaktadır. İllerde, gelirler ve giderler kaydedilen defterler tutulmakta ve bu kayıtlar sayesinde yöneticilerin harcamaları şeffaf bir şekilde izlenebilmektedir. Nizamülmülk, memur seçiminde yüksek ahlaki değerlere, dürüstlüğe ve ilgili alanda yeterli bilgiye sahip kişilerin tercih edilmesini vurgulamıştır. Seçilen memurların görevlerini yerine getirirken de sürekli denetim altında tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Özellikle vergi toplayan memurların denetlenmesi ve bu görevi yerine getirenlerin dürüstlüklerinin sürekli kontrol edilmesi gerekmektedir. Şehir ve kasabalarda vergi toplama işlemlerinin denetimi için dürüst ve namuslu denetçiler atanmış ve bu denetçilerin maaşları merkezden ödenmiş, rüşvet ve hıyanetin önüne geçilmiştir (Kafesoğlu, 1993: 45).

3.8.8. Maliye Politikası ve İktâ Sistemi

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasının ardından Orta Asya'daki Oğuz Türkleri batıya doğru göç etmeye başlamış ve bu durum Selçuklu yönetimi için çeşitli zorluklara yol açmıştır. Göçebeler için yerleşim alanları bulmak, güvenlik sağlamak ve yerleşik çiftçileri korumak amacıyla bu topluluklar Anadolu'ya yönlendirilmiştir. Devlet, askeri hizmetler karşılığında bu kesime arazi tahsis etmiş ve bu arazilerden elde edilen vergiler ile reayanın kişisel vergileri, askerlere ödeme olarak bırakılmıştır (Atçeken, Bedirhan 2016: 145). Nizamülmülk, eski Türk askeri ve idari gelenekleri dönemin ihtiyaçlarına

uygun şekilde yeniden düzenleyerek devlet yapısını güçlendirmiştir (Atik 2018: 182). Ayrıca Nizamülmülk, daha önce uygulanmış olan ikta sistemini devletin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısına uygun olarak yeniden organize etmiştir. Üretimin yapılmadığı, gelirin toplanmadığı bölgelerdeki araziler askerlere ikta olarak dağıtılmış ve bu durum askerler için yeni bir gelir kaynağı oluşturmuştur (Göksu 2017: 38). İkta sistemi, Abbasiler ve Büveyhiler dönemlerinde de bulunmasına rağmen bu sistemin en karmaşık yapısına karşın Selçuklular döneminde büyük bir gelişme göstermiştir (Peacock 2016: 2). Selçuklu topraklarında bölgesel tarımsal gelişim bu sistem sayesinde önemli ölçüde ilerlemiştir (Ersan ve Alican 2014: 205).

Nizamülmülk, Siyasetname eserinin beşinci bölümünde ikta sahiplerinin halka nasıl davranmaları gerektiğini belirtmiştir. İkta sahiplerinin kendilerinden istenen vergiler dışında reayadan ek bir şey talep etmeye haklarının olmadığını vurgulamıştır. Böyle bir uygulama, reayanın malını, ailesini ve arazisini koruma altına almaktadır (Nizamü'l-Mülk 2017: 41). Nizamülmülk, ikta sahiplerinin yalnızca belirlenen vergileri toplamaları gerektiğini, bu sayede halkın mali ve manevi bütünlüğünün korunacağını ifade etmiştir. Eğer reaya, şikâyetlerini dile getirmek üzere divana başvurmak isterse bu durumdan alıkonulmamalıdır. Aksini yapan ikta sahiplerinin görevlerine son verilmesi ve topraklarına el konulması gerekmektedir (Nizamü'l-Mülk 2017: 41). Nizamülmülk, ikta sahiplerinin yerlerinde sabit kalmamalarını, erişilmez durumda olmamalarını ve halka rahatsızlık vermemelerini istemiştir. Bu yaklaşım halkın memnuniyetini ve devletin iç huzurunu artırmak amacıyla ikta memurlarının iki yılda bir değiştirilmesini öngörmektedir (Nizamü'l-Mülk 2017: 51).

İkta dağıtımları genellikle sultanların tahta çıkışları veya zaferlerle sonuçlanan dönemlerde gerçekleştirilmekteydi (Atçeken, Bedirhan 2016: 145). Büyük Selçuklu Devleti'nde 1073 yılında ilk kez karşılaşılan ikta sistemi, yirmi yıl içinde ülke geneline yayılmış ve sistem farklı halklar tarafından kabul edilmiştir. İktaların bu kadar çabuk benimsenmesi aslında sistemin daha önceden var olduğu düşüncesine dayandırılmaktadır. İktaların merkezi otoriteden uzaklaşması ve halka yayılması, devlet ile halk arasında köprü görevi görmektedir. İkta sahipleri çiftçilik yaparak ve asker besleyerek devlete ekonomik katkı sağlamakta ve bu sayede devlet daha şeffaf ve hesap verilebilir bir yapı kazanmaktadır. Büyük Selçuklu döneminden önce yüksek mevkilerdeki kişilere geniş topraklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır ancak vezir Nizamülmülk tarafından yapılan yeni düzenlemelerle topraklar küçük parçalara bölünerek memurlara ve askerlere maaş

karşılığında verilmiştir. Bu düzenlemeler devlet harcamalarının azalmasına ve devletin daha düzenli hale gelmesine katkıda bulunmuştur (Atik, 2018: 179).

Askerî ikta sistemi, tarımın Selçuklu ekonomisinde önemli bir rol oynamasına ve ticaretin gelişimine katkıda bulunmakta ve bu durum yerleşim alanlarının büyümesine ve nüfusun artmasına yol açmaktadır (Ersan ve Alican, 2014: 205). İkta sisteminin bu denli sistemleştirilmesi, dönemin Selçuklularında öne çıkan özelliklerle tanımlanmaktadır. İkta topraklarında sultana ait olan mülkiyet hakları, reayanın herhangi bir tasarruf hakkına sahip olmamasını gerektirmekte ve ikta gelirleri önceden belirlenerek düzenli bir şekilde kaydedilmektedir. İkta sahipleri, toprakları başkasına devredemez ve askerlerin ölümü ya da ayrılığı hakkında bilgi vermek zorundadırlar. Herhangi bir şikâyet durumunda ikta toprakları denetlenmektedir (Göksu, 2017: 40).

3.8.9. Din Kurumu

Selçukluların egemenlik kurduğu alanlarda çoğunlukla üç semavi dinin takipçileri birlikte yaşamaktadır. Devlet çapında Müslümanlar baskın olmakla beraber bazı bölgelerde gayrimüslim nüfusu önemli bir yere sahiptir. Gayrimüslimler arasında Hristiyanlar öncelikli sırayı almaktadır (Karadaş, 2003: 96). Selçuklu ailesinin İslam dinine ilk temasları ve bu dini kabul etmeleri, Selçuk ve ailesinin, Kınık boyundan bir grup Oğuz ile birlikte Cend'e göç ettikleri süreçte gerçekleşmektedir. Ancak bazı rivayetlere göre Cend'e göç etmeden önce Müslüman olmuşlardır. Ayrıca ailenin ata figürleri arasındaki anlaşmazlıkların Selçukluların Müslüman olmalarıyla ilişkilendirildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır (Ersan ve Alican, 2012: 211).

Selçukluların İslam'ı kabul etme sebepleri çok fazladır, ancak bunlar içinde en önemlisi İslam'ın temel prensipleri ile Oğuzların Gök Tanrı inancı prensipleri arasında bir örtüşme olmasıdır. Oğuzların inandığı Tanrı ile İslam'daki Allah inancı arasında özellik açısından büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sebeple Selçuklular Müslüman olduklarında inandıkları mutlak güce yeni bir isim vererek, ona artık Tanrı değil, Allah olarak hitap etmeye başlamışlardır (Atçeken ve Yaşar, 2016: 113). Selçuk Bey, Cend'e vardığında İslam dininin üstünlüğünü görmüş ve yoldaşlarıyla danışarak Müslüman olmaları halinde karşılarna çıkacak imkânları tartışmıştır. Bu görüşmeler, İslamiyet ile Türklerin ilahi inancının yakınlığı, Müslüman tacir ve mutasavvıfların bu yeni dini yayma çabaları ve Oğuz Yabgusu ile girişilen mücadelelerin de etkisiyle Müslüman olmaya karar verilmesine neden olmuştur (Ersan ve Alican, 2012: 26 – 27). Selçuklu sultanları

İslam'ı kabul ettikten sonra bu dini yayma konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir. Örneğin Sultan Melikşah, döneminde İslam'ı geniş alanlara yayarak dini güçlendirmiş ve altın çağını yaşatmıştır. O dönemde puthaneler yerine medrese ve mescitler inşa edilmiştir. Selçuklu Sultanlarının kurduğu bu muazzam düzen sayesinde hatta Rum kayserleri bile Müslüman olmuştur (Ateş, 1957: 129). Nizamülmülk, döneminde Müslümanların işlerini tedbirle yürütmüş, fitne çıkarmak isteyenler bunu başaramamıştır. Onun ölümünden sonra dini ve fikirsel olarak sapkın olanlar, fitne çıkarmaya başlamışlardır (Turan, 1965:158). Nizamülmülk, İslam dininin yükselişinin ve güçlenmesinin hükümdar ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiş, dini ve hükümdarı birbirinin kardeşi gibi görmüştür. Ona göre hükümdarın ülkesinde herhangi bir kargaşa çıkarsa din de bundan zarar görmekte, böyle bir durumda niyeti bozuk olanlar güç kazanarak padişahın itibarını sarsmaktadır (Ayar, 2009: 78).

Selçuklu hükümdarları yönettikleri halkın kişisel çabalarına, dinî inanışlarına ve geleneklerine müdahale etmemekteydiler. İslam dininin yayılmasına gösterdikleri çabanın yanı sıra insanların dinî inançlarına serbestçe bağlı kalma ve bu inançlar doğrultusunda yaşama haklarını da tanımışlardır (Gordlevski, 1988: 308). Ayrıca Selçuklu hükümdarları da dindar kişiler olarak tanınmış, dini vecibelerini titizlikle yerine getirmeye çalışmışlardır (Divitçioğlu, 2005: 103).

Selçuklular, İslam'ı kabul etmelerinin ardından dinin toplum tarafından benimsenmesi süreci, konar-göçer hayattan yerleşik düzene geçiş süreci ile paralel olarak gelişmiştir. Yerleşik hayata geçişle birlikte camiler ve medreseler etrafında gelişen mimari ve dinsel pratikler, yerleşik bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Cami ve medreselerde din anlayışı, yeni sosyal yapıya uygun olarak yeniden şekillenmiştir. Selçuklularda sosyal hayatın temel unsuru olan dini değerler, sultanların teşviki ve halkın benimsemesiyle güçlenmiştir. Ayrıca Selçuklu Sultanları, siyasi güçlerinin simgesi olan saraylar yapmanın yanı sıra bilim ve ibadetin merkezi olan camilerin inşasına da büyük önem vermişlerdir (Biçer, 2000: 510). Bu şekilde Müslümanlara güvenlik ve istikrar sağlamışlar ve Sünni İslam inancını pekiştirerek karşıt görüşlü bozguncuları etkisiz hale getirmişlerdir (Kahveci, 1996: 173).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MACHIAVELLİ’NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

4.1. Machiavelli’nin Hayatı ve Prens

Niccolö Machiavelli, 3 Mayıs 1469’da Floransa’da dünyaya geldi. Ailesinin soyadı Mali Clavelli, “kötü çiviler” anlamına gelir ve soylu bir kökeni işaret eder (Adabağ 2009: 7). Babası bir hukukçu olmasına rağmen, borçları yüzünden mesleğini yapamaz ve gizlice avukatlık yapar. Babasının ailesi ise zaman zaman önemli devlet görevlerinde bulunmuş ve şehrin ileri gelenleri arasında saygı görmüştür (Pekcan, 2018: 7). Babası ölmeden önce oğluna “*Mutlu olun ve az harcayın*” diye vasiyet etmiştir. Bu sözleri söyleyen adam bir hukuk bilgini ve eski yazarların hayranıydı. Machiavelli de kendisinin fakir bir ailede doğduğunu; başta zorlandığını, ama sonra rahata kavuştuğunu anlatır (Adabağ, 2009: 7).

Biyografisinde çok az şey bilinen gençlik dönemi, kültürel zenginliklerle dolu bir ortamda geçmiştir. Hümanist bir eğitim görmüş, Latince öğrenmiş ve babasının kütüphanesindeki Latin ve Yunan klasiklerini okumuştur. Rönesans’ın merkezi olan Lorenzo dei Medici’nin Floransa’sında yaşadığı için, hümanist düşünceleri benimsemiştir. Bu yüzden, 1490’ların başında, Epikürcü felsefeyi anlatan Romalı şair Lucretius’un De Rerum Natura adlı eserini Latinceye çevirmiştir. 1494’te Fransa Kralı Charles VIII, İtalya’yı işgal etmiştir ve Medicileri iktidardan uzaklaştırmıştır. Cumhuriyetçi bir yönetim kurulmuş ve Dominikan rahip Savonarola, yeni siyasi kurumları oluşturmakla görevlendirilmiştir. Ancak Savonarola, Rönesans sanatına karşı çıkarak eserleri yaktırmış ve kiliseyi eleştirdiği için aforoz edilmiştir ve 1498’de idam edilmiştir (Pekcan, 2018: 7-8).

Machiavelli, 1498 yılında mart ayında Savonarola’nın izlediği politikayı sert bir şekilde yargılamıştı. Aynı yıl Floransa Cumhuriyeti’nin ikinci sekreteri olarak sarayda 28 yaşında çalışmaya başlar. Bu görev çok önemli olmasa da siyasete girmek için bir fırsat olduğu için onu çok heyecanlandırmıştır. O zamanlar kenti yöneten Soderini ailesi onun yeteneklerini fark etmişti. Gösterdiği tutum ve davranışlarla güvenilir bir kişi olduğunu kanıtladığı için yöneticiler onu dış ilişkilerden sorumlu kılmışlardır (Adabağ, 2009: 7).

Machiavelli’nin ilk diplomatik görevi, 1500 yılında Pisa kuşatmasına katılan Fransız askerlerin ayaklanması üzerine, Floransa’nın müttefiki olan Fransa kralı XII.

Louis ile görüşmek için yola çıkmak olur. Beş ay sonra Floransa'ya döndüğünde, Papa VI. Alexander'in oğlu Cesare Borgia'nın, İtalya'nın ortasında bir krallık kurma hayaliyle başlattığı fetihlerin cumhuriyeti tehdit ettiğini görür. Bu sırada, 1501 yılında Marietta di Corsini ile evlilik yapar ve altı çocuk sahibi olur (Pekcan, 2018: 8).

Cesare Borgia, Papa VI. Alexander'in çocuğu olarak, güçlü bir politik ve yayılmacı hırsı olan bir figürdü. Orta İtalya'daki hükümetini Floransa'ya kadar genişletme niyetindeydi. 1506 yılından itibaren, daha büyük sorumluluklar üstlenmeye başlamıştır. Bu dönemde hem Floransa'nın hem de genel olarak İtalya'nın sakin atmosferi bozuldu ve dengesi sarsılmıştır. Çünkü bu sefer, yeni bir papa, II. Giulius sahneye çıktı. O da Kilise'nin egemenliğini tüm İtalya'ya yayma konusunda büyük bir hırsa sahipti. Bunun yanında, Fransa Kralı XII. Louis, İtalya'yı işgal etme niyetindeydi.

Machiavelli, Piero Soderini'nin ömür boyu Cumhuriyet Sancaktarı olarak seçildiği İtalya'da, onunla yakın bir ilişki kurar ve halktan asker toplama fikrini ona benimsetir. Pisa'ya karşı yapılan savaşta paralı askerlerin yetersiz kalması sonucu 1505'te bu fikir hayata geçirilir ve Machiavelli, ordunun yeniden düzenlenmesi için kurulan Dokuzlar Kurulu'nun Sekreterliği'ne getirilir. Machiavelli hem eski görevlerine devam eder hem de asker toplama işlemlerini denetlemek için cumhuriyetin topraklarını gezer (Pekcan, 2018:9). Kutsal Birlik'in kurulmasından önce Fransa'ya bir ziyaret daha yapar. Kutsal Birlik, Fransa'ya karşı Papalık, İspanya ve Venedik'in oluşturduğu bir ittifaktır. Fransa, Papalık ve İspanya'nın İtalya'daki etkisini desteklemiş ancak bu iki güç Venedik'i de yanlarına alarak Fransa'nın İtalya'daki hâkimiyetine son vermişlerdir. Machiavelli, ülkesinin siyasi hayatında önemli bir rol oynamıştır (Adabağ, 2009: 8).

Machiavelli, Borgia'nın güçlü himayesinde, Floransa'da yeni oluşturulan askeri birlikleri yönetmek üzere görevlendirilmiştir. Fakat 1512'de Medici hanedanının yeniden iktidarı ele geçirmesiyle siyasi hayatı sona ermiştir. 1513'te Medici aleyhine bir komplonun parçası olduğu gerekçesiyle tutuklanıp işkenceye maruz kalmıştır. Daha sonra masumiyeti anlaşıncı serbest bırakılmış ve yoksul bir yaşama mahkûm edilmiştir. Bu süreçte Prens isimli meşhur kitabını yazmıştır. Bu kitabını Medici'ye sunarak onun gözüne girmeye çalışmıştır. Bu tarihten itibaren, Medici onu önce Floransa Üniversitesi'nde tarih dersleri vermeye, sonra da orduya katılmaya ikna etmiştir. Aynı yıl Papa 10. Leo için hazırladığı "Titus Livius'un İlk On Kitabına Dair Konuşma" isimli eserini de Medici'ye armağan etmiştir. Bu hizmetinin karşılığında papa onu ordusunun

başına geçirmiştir. Papa'nın ordusu Alman İmparatoru 5. Charles'a karşı savaşırken yenilgiye uğrayınca, Mediciler de itibarlarını kaybetmiştir (İşçi, 2016: 226).

Kardinal Giulio, yönetimde reform yapma arzusuyla, 1521'de Papa'nın vefatından sonra gücünü artırmıştır. Machiavelli de ona Dell'Arte della Guerra adlı kitabını ve Papa'ya sunmayı planladığı Söylevleri revize ederek sundu. Papa X. Leon'un yerine gelen Papa VI. Hadrianus da 1523'te öldüğünde, Giulio dei Medici VII. Clemens olarak Papa oldu. Machiavelli'de sekiz kitaptan oluşan Istorie Fiorentine adlı eserini politik bir üslupla yazarak yeni Papa'ya armağan etmiştir. 1525'te diplomatik görevlere geri dönen Machiavelli, 1526'da Papalık Naibi Francesco Guicciardini'nin yanında, Papa'nın Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Karl ile savaşan ordusuna katılmıştır. Ancak dış politikadaki başarısızlıklar sonucu imparatorun saldırısıyla Roma 1527'de yağmalandı ve Papa barış istemiştir. Halk ise bu duruma isyan ederek Medicileri şehirden attı ve Floransa'da cumhuriyeti yeniden ilan etmiştir. Machiavelli de Mediciler dönemindeki rolleri yüzünden görevlerinden alınmıştır ve güvenilmez bulunmuştur. Hayal kırıklığına uğrayan Machiavelli, 22 Haziran 1527'de ölmüş ve ertesi gün Santa Croce Kilisesi'ne defnedilmiştir (Pekcan, 2018: 11-12)

Machiavelli, klasikleri okuyarak kendini geliştirebileceğine inanan bir kişiydi. Floransa'da diplomat olarak çalıştığı dönemde, Mediciler cumhuriyeti yıkıp iktidarı ele geçirdiklerinde sürgüne gönderildi. Kırsal bölgede yaşamak zorunda kaldı ve köylülerle ilgilenmekten sıkılmıştır. Ama *“akşamları eve gelir, çalışma odama çekilirdim. Üzerimdeki kirli ve terli kıyafetleri kapının önünde bırakır, saraylarda giyilebilecek elbiselerimi giyerdim. Böylece saygın bir kıyafetle, eski çağların büyükleriyle buluşurdum. Onlarla dostça sohbet eder, yaptıkları işlerin nedenlerini sorardım. Onlar da bana insanca cevaplar verirlerdi. Dört saat boyunca dünyadan uzaklaşıp, hiçbir şeye kızamaz, fakirlikten korkmaz, ölümden dehşete kapılmazdım”* şeklinde hislerini anlatmıştır (Merriman, 2018: 88).

Machiavelli'nin ünlü eseri *“Prens”* tek kişilik yönetimde olan Lorenzo de Medici'ye ithaf edilmiş olup mutlak monarşi anlayışının bir savunusu ve meşrulaştırılması olarak kabul edilmektedir. Ancak *“Söylevler”* adlı eserinde cumhuriyetçi iki arkadaşına ithafen Roma örneği üzerinden cumhuriyetçi bir yönetim modelini desteklemektedir. Bu nedenle eserlerin ithaf edildiği kişilere bakıldığında yazarın bakış açısının önemli ölçüde farklılık gösterdiği görülmektedir (Strauss, 1958: 20). İthafatlar ayrıca adlarına ithaf edilen kişilere sembolik yükümlülükler yüklemektedir.

Machiavelli, *Prens*'te bir hükümdarın, *Söylevler*'de ise yurttaşların yapması gerekenleri açıklamaktadır (Fontana, 2013: 198). Siyasi rejim, yani devletin kim tarafından yönetildiği konusundaki bu ayrım, yönetim ilkeleri söz konusu olduğunda ortadan kalkmakta ve ortak bir zeminde buluşmaktadır. Yönetim şekli, monarşi ya da cumhuriyet olsun iktidarın tekil olması ve rakiplerini kabul etmemesi gerçeği değişmemektedir. Modern dönemle birlikte Aristoteles'in "*kaç kişi yönetiyor?*" sorusu ikincil bir mesele haline gelmiştir. Machiavelli, güçlü bir iktidar yapısının tek elden yönetilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla devlet ister mutlak monarşiyle ister cumhuriyetle yönetilsin güçlü ve tek bir iktidardan hareket eden aynı ilkeleri benimsemektedir (Özkan, 2019: 17). Burada hükümdarın kişiliğinden bağımsız olarak soyut bir devlet anlayışıyla karşı karşıya kalınmaktadır. İyi bir yönetici sadece kendi döneminde değil kendisinden sonra da devletin kurumsal selametini sağlayan kişi olmak zorundadır (Machiavelli, 2015: 110).

4.2. Machiavelli Döneminde İtalya

Machiavelli'nin fikirlerinin şekillendiği dönem birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan çok sayıda İtalyan kent devletinden oluşan bir coğrafyada geçmektedir. Bu sürekli rekabet, kent devletlerinin zayıflamasına ve İtalya dışından gelen yabancı hükümdarların bölgeyi ele geçirme riskini artırmaktadır. Machiavelli'nin eserlerini yazma amacı, İtalyan yarımadasını iç çekişmelerden ve dış tehditlerden arındırmaktır. Bu amaçla İtalyan birliğini sağlayabilecek güçlü bir liderin varlığını ulusal siyasi birliğin oluşması ve kent devletleri arasındaki çekişmelerin sonlandırılması için elzem olarak görmüştür. Bu liderin cesur, yetenekli ve virtù sahibi olması gerektiğine inanmaktadır. Bu bağlamda Machiavelli'nin siyasi vizyonu, merkezi bir yönetim tarafından idare edilen ve bu yönetimin sürdürülebilirliğini sağlayacak sistemlerin oluşturulmasıdır. İktidarın kurulması ve korunması açısından Virtù'nun vazgeçilmez bir öge olduğunu belirtmektedir (Karslı, 2015: 6 – 13). Ayrıca ulusal bir ordu kurulması ve bu ordunun reforme edilmesi durumunda bu ordunun liderine saygınlık ve itibar kazandıracağını vurgulamaktadır (Machiavelli, 2015:137).

İtalya'nın kurtuluşu için gerekli erdemler hakkında *Prens* eserinde Medicilere seslenirken, Medicilerin şu an başka bir kaynağa güvenmekten daha iyi bir durumda olmadıklarını, hanedanlarının şansları ve güçleriyle, Tanrı'nın ve şu anki prensleri olduğu Kilise'nin desteğiyle bu kurtuluşu sağlayabileceklerini ifade etmektedir (Machiavelli, 2015: 134). Machiavelli'ye göre mutlak yetki sahibi olan hükümdar hem yasayı hem de

kuralları belirlemektedir (Taşkın ve Becermen, 2013: 49). Öte yandan siyasi birlik kurulduktan sonra bu birliğin korunması ve devam ettirilmesi için güçlü bir ordunun oluşturulması gerekmektedir çünkü İtalya'nın coğrafi konumu ve refah seviyesi, onu daima askeri saldırılara açık bir hale getirmektedir. İtalya'nın gelişmesi için de ordunun varlığı şarttır. Genel bir kural olarak, bir ülke ancak güvenlik tehditleri sona erdiğinde diğer alanlarda ilerleme kaydedebilmektedir. O dönemde yaygın olarak kullanılan paralı askerlerle donatılmış bir ortamda, İtalya'nın korunması için ulusal bir ordunun kurulması en iyi çözüm olarak görünmektedir. Machiavelli, ülkesinin iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kaldığının farkında olmuş ve bu sorunların çözülmesi için gerekirse şiddet ve zor kullanarak yeni bir düzenin kurulabileceğine inanmıştır (Karşı, 2015:9). Machiavelli bu düşüncelerini Medicilerin İtalya'da gerçekleştirebileceği değişiklikleri öngörerek dile getirmekte ve bu zor zamanlarda İtalya'nın askeri becerilerinin kaybolmuş olmasının eski kurumların yetersizliğinden ve yenilikçi bir liderin yokluğundan kaynaklandığını vurgulamaktadır (Machiavelli, 2015: 135).

Machiavelli, halk desteğini kazanmayı hedefleyen bir hükümdar için ahlaki sınırlar koymaktadır. Bu sınırlamalar hükümdarın siyasi eylemlerinin bireylerin özel hayatlarındaki ahlaki normlarla aynı olmadığını belirten ahlakçı yurttaşlık hümanizmi geleneğinden kaynaklanan bir yaklaşım çerçevesinde yer almaktadır (Nauert, 2011: 107). Bloch, Machiavelli'nin politik yaklaşımını, ham güç kullanımı ile zarif bir müzik parçası yaratmak olarak tanımlamıştır (Bloch, 2010: 133). Bourdieu'ye göre Machiavelli, siyasetin ahlaki ve dini temellere dayanmadığını, bunun yerine tarih içerisinde kendine özgü bir temel üzerine oturtulduğunu ileri sürmüştür (Bourdieu, 2016: 397). Ayrıca devletin bireyler arası çatışmayı sona erdirmek ve aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla bir sözleşme sonucu ortaya çıktığını savunmuştur. Devletin kalitesi, sağladığı istikrar ile ölçülecektir, iyi bir devlet toplumdaki çatışmaları sonlandıran mutlak bir otoriteyi sağlarken, kötü bir devlet anarşiye ve bireysel çıkar çatışmalarına açık bir istikrarsızlık ortamı yaratmaktadır (Taşkın ve Becermen, 2013: 49).

“*Prens*” adlı eserinde, İtalya'nın bir kurtarıcı beklediğini belirten Machiavelli, bu kişinin Lombardiya'daki yağmalara son verecek, Napoli Krallığı ve Toscana'daki ağır vergilere müdahale edecek ve uzun süredir süregelen sorunları çözecek kişi olduğunu ifade etmektedir. İtalya, bu zorbalıklardan kurtulacak bir liderin peşinden gitmeye hazır ve istekli bir durumda beklemektedir (Machiavelli, 2015: 137). Burke'e göre “*Prens*” ve “*Söylevler*” eserlerinde sunulan fikirler, 1494'teki Fransız işgali sonrasında Floransa'da

yöneticilerin daha az mantığa ve daha fazla güce dayalı bir yaklaşım benimsemesiyle, dönemin siyasi ve bürokratik düşünce yapısı ile karşılaştırıldığında kuramsal düşüncenin pratik üzerindeki etkisini göstermektedir (Burke, 2016: 344). Satıcı'ya göre Machiavelli hem akıl hem de güç kullanımını vurgulamış, İtalya'da eksik olan şeyin bu olduğunu düşünmüştür (Satıcı, 2017: 117). “*Prens*” eserinde bir liderin akıllıca hareket ederek kaostan düzen yaratabileceğini, talihin önemli bir rol oynadığını ve tarih üzerine yapılan derinlemesine incelemelerin siyasi olayları kontrol altında tutma imkânı sunacağını belirtmiştir (Nauert, 2011: 108).

4.3. Machiavelli ve Rönesans

Machiavelli hem klasik tarihçilerden hem de hümanist yazarlardan etkilenerek Floransa'nın tarihine dair eserler yazmaktadır. Siyaset ve askeri stratejiler üzerine odaklanmaktadır. Eserlerinde kendi fikirlerini karakterleri aracılığıyla ifade etmektedir ve bu karakterler genellikle tiranlığı eleştirmekte ve özgürlüğü övmektedirler. Özellikle paralı askerlerin zararları ve papalığın İtalya'nın bölünmüşlüğüne sürdürmesine yönelik eleştirilerini belirtmektedir. Ayrıca Floransa'daki iç çekişmelerin yıkıcı etkilerine değinmekte ve bu çekişmeler olmasaydı Floransa'nın ulaşamayacağı yüksekliklerin olmadığını vurgulamaktadır. Medicilere yönelik eleştirileri de eserlerinde yer almaktadır. Floransalıların özgürlüklerini yitirdiğini ve Medicilerin bu özgürlüğü yok ettiğini kabul etmektedir (Nauert, 2011: 105).

Floransa Tarihi, üslubunun canlılığı, anlatımının akıcılığı ve siyasi yaşama dair gözlemlerin etkileyiciliği sayesinde tarih çalışmaları arasında öne çıkmaktadır. Ayrıca Machiavelli, olayların derinlerine inme ve ardında yatan nedenleri keşfetme arzusuyla dikkat çekmektedir. Diplomatik görevleri üzerine yazdığı mektuplar ve raporlar da bulunmaktadır ve bu yazılar dönemin siyasi yaşamı hakkında ve kendi fikirlerinin gelişimine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda önemli oyunlar ve hikâyeler yazmıştır. Rönesans tiyatro tarihinin ilk komedilerinden olan “*Mandragola*” ve “*Clizia*” ile düzyazı biçiminde yazılmış “*Belfagor*” eserleri bulunmaktadır (Hale, 1997: 195; Gilbert, 1998: 10).

Rönesans yazarı olarak hümanist ekolün retorik sanatının yani ikna edici konuşma ve yazma sanatının eserlerine yansıdığı açıktır (Rousseau, 2012: 39). Bunun yanı sıra Machiavelli'nin siyasi içerikli bazı soneleri de mevcuttur. Ayrıca Rönesans'ın biyografisi

eğilimini takip ederek “*Vita di Castruccio Castracani*” adında biyografik bir eser kaleme almıştır (Machiavelli, 2015: 17).

4.4. Makyavelizm

Makyavel, dört yüz elli yıl önce yaşamını yitirmiş olmasına rağmen siyasal alanda hala kurnazlık, ikiyüzlülük ve kötü niyetin bir simgesi olarak anılmaktadır (Skinner, 2002: 11). Çeşitli kesimlerden insanlar tarafından sürekli olarak eleştirilmiş, kimileri tarafından sevilmiş, kimileri ise nefret edilmiştir. Shakespeare onu “cani Makyavel” olarak tanımlamış, Edmund Burke, Fransız Devrimi’nde demokratik tiranlığın köklerinde Makyavelci politikaların iğrenç yönetimini görmüştür. Marx ve Engels ise Makyavelizm’i, demokratik enerjileri felç etmeyi amaçlayanlar olarak tanımlamışlardır (Skinner, 2002: 11).

Bu kişilere göre Makyavelizm, siyasal yaşamın ahlaki temeline yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Makyavel’in kötü şöhreti, birinin Makyavelist olarak suçlanması günümüzde bile ciddi bir itham olmasına neden olmaktadır (Skinner, 2002:11). Tarihte krallara ve siyasi iktidar sahiplerine yönelik yazılmış binlerce kitap olmasına rağmen sadece Hükümdar öne çıkmıştır (Zeybekoğlu, 2006:109-110). Makyavel’e göre ahlak, politikayı kontrol edebilecek bir referans noktası olmamaktadır. “*Politik alan, ahlakın belirlediği sınırlamaların dışındadır.*” (Strauss, 1958:43). Başka bir deyişle amaca giden her yol mubahtır. Makyavel, siyasal düşünceye özgün ve yenilikçi katkılarda bulunmuş, bu katkılarıyla modern siyaset kuramının ve siyaset biliminin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Kötülüğün öğretmeni, despotizmin destekleyicisi gibi sıfatların yanı sıra özgürlüğün savunucusu ve modern cumhuriyetçiliğin kurucusu olarak da nitelendirilmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 170). Makyavel’in eserleri başlangıçta ilgi görmese de 1550’lerden itibaren dinsizlik, ahlaksızlık ve zorbalığın övgüsü olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Kısa süre içinde yazarın soyadından türetilen Makyavelizm, iktidar uğruna her türlü ahlaksızlığın meşru sayıldığı bir kavram haline gelmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 170).

4.5. Virtue-Fortuna

Machiavelli’nin virtù’su sürekli bir teyakkuz hali olarak değerlendirilmektedir, bu yüzden Zelyut’a göre virtù erdemsizlik ve alçaklık değil, tembellik ve miskinlik olmaktadır (Zelyüt, 2018: 57). Skinner ise Machiavelli’nin virtù’nün bir hükümdarın talihle iş birliği yaparak şans ve şeref kazanmasını sağlayan özellikler bütünü olarak kabul

edildiği bir gelenekten bahsetmektedir (Skinner, 2002: 68). Machiavelli'nin düşüncesinde virtù'nün anlamı kesin sınırlarla belirlenmemiştir. Bu sebeple Özmakas, virtù'yu "bulut kavramı" olarak tanımlamış ve bu kavramın sınırlarının belirlenmesinin zor olduğunu ifade etmiştir. Cesaret, kurnazlık, beceri, mertlik veya kudret gibi niteliklerle benzetilebileceğini belirtmektedir (Özmakas, 2019: 54). Prens kitabında Machiavelli virtù'nün Fortuna'yı dengeleyebileceğini ve onu bir ölçüde değiştirebileceğini vurgulamaktadır. Machiavelli ve çağdaşları, Fortuna'nın insanların hayatlarındaki rolünü araştırmışlardır. Eğer bir hükümdar konumunu Talih'in müdahalesiyle kazanmışsa, ondan sakınması gerektiğini öğrenmesi gerekmektedir çünkü Fortuna öngörülemeyen bir güç olup bazen sıradan insanları yüceltip prens yaparken bazen de prenslerin yıkılmasına neden olmaktadır (Özmakas, 2019:54; Skinner, 2002:45). Machiavelli, Fortuna'nın insanları tamamen kontrol altına alamayacağını, insanlarda serbest iradenin güçlü bir unsuru olduğunu savunmaktadır. *"Talihin yaptıklarımızın yarısını yönettiğini ve diğer yarısını bizim yönettiğimizi düşünmekteyim"* demektedir (Machiavelli, 2016: 149). Buna göre Fortuna, insan ilişkilerinden bağımsız, keyfi hareket eden bir güç değil mantığa göre hareket eden ve insan ilişkilerinden etkilenen bir kuvvet olmaktadır. Lucchese'ye göre talih, virtù'nün ya gerçeğe uygun olarak kavradığı ve bu nedenle ona hâkim olabildiği ya da farkına varamadığı ve bu nedenle de elinden kaçmasına izin verdiği bir fırsat olmaktadır (Lucchese, 2016: 29). Bu iki kuvvet birbirinden üstün değildir, virtù, Fortuna'nın sunduğu fırsatı yakaladığında Fortuna anlamsızlaşmaktadır, Fortuna devreye girmediğinde ise virtù etkisiz kalmaktadır (Lucchese, 2016: 33). Machiavelli Fortuna'nın değişken olduğunu ve insanların eylemleri talihle uyumlu olduğunda başarı elde edeceklerini, aksi takdirde güçlerini kaybedeceklerini belirtmektedir. Bu nedenle aceleci ve temkinli olmanın yararlı olduğunu vurgulamaktadır (Machiavelli, 2015: 153). Machiavelli talihe daha az dayanan bir kişinin pozisyonunu daha iyi koruyacağı görüşündedir. Yetenekleriyle hükümdar olmuş kişilerin zorluklarla tahta çıktıklarını ancak tahtı kolaylıkla koruyacaklarını belirtmektedir. Diğer yandan talihle hükümdar olanların krallıkları kolayca elde edip zorlukla muhafaza ettiklerini ifade etmektedir. Çünkü talihle tahta geçenler yönetme becerisine sahip olmadıklarından hızla kurulan devletler ilk krizde çökmektedir. Talihle tahta geçenlerin iktidarlarını sürdürebilmeleri için şansı iyi değerlendirebilmeleri ve önceki hükümdarların temelleri üzerine inşa edebilecek kadar becerikli olmaları gerekmektedir (Machiavelli, 2015: 43). Ayrıca Söylevler'de Fortuna-virtù ikiliğine değinmekte, Büyük İmparatorlukları Fethetme başlıklı bölümde bu iki kuvvetin rolünü tartışmaktadır. Birçok

yazar özellikle Plutarkhos, Roma İmparatorluğu'nun genişlemesinin daha çok talihle ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yazarlara göre Romalılar talih tanrıcısı Fortuna'ya diğer tanrılardan daha fazla tapınak inşa etmişlerdir (Machiavelli, 2017: 217). Ancak Machiavelli bu görüşe katılmamakta, Roma'nın başarılarını sadece talihle açıklamanın yanıltıcı olduğunu belirtmektedir (Machiavelli, 2017b: 218-220).

Machiavelli, Fortuna'yı açıklamak için “ırmak” ve “kadın” metaforlarını kullanmaktadır. Irmak metaforu doğanın gücüyle ilişkilendirilmekte, kadın ise insanın değişkenliğiyle özdeşleştirilmektedir. Fortuna'nın yıkıcı etkilerine “ırmak” metaforuyla değinen Machiavelli, İtalya'nın içinde bulunduğu durumdan hazırlıksız hükümdarları sorumlu tutmaktadır. Hükümdarların Fortuna'nın yapısını iyi anlamaları ve gerektiğinde ona karşı koymaları gerektiğini savunmaktadır (Özmkas, 2019: 11). “*Fortuna, taşkın nehirler gibi, ovaları kaplar, ağaçları ve yapıları yıkar, bazı yerlerde toprak parçalarını yerinden koparıp başka yerlere sürükler; hiç kimse onun şiddetine karşı koyamaz. Ancak, nehirlerin doğasının bu şekilde olması, insanların taşkınları kontrol altına almak için bentler ve kanallar inşa ederek önlem almalarını engellemez*” (Machiavelli, 2016: 149). Diğer metafor olan kadın metaforunda ise Fortuna'nın itaatkâr olması için zor kullanılması gerektiğini bu durumda daha atak olanlara daha fazla itaat ettiğini anlatmaktadır (Machiavelli, 2016: 153). Özmkas, ırmak metaforunu evrensel olanla, kadın metaforunu ise bireysel olanla ilişkilendirerek Fortuna'nın hükümdarın kişisel ve ulusal düzeyde farklı stratejiler gerektirdiğini ifade etmektedir. Machiavelli'ye göre virtù, savaşta gösterilen yiğitlik kadar adaletli olmayı da içermekte, Fortuna ise hem yıkıcı bir ırmak hem de yola getirilmesi gereken bir kadın olarak betimlenmektedir (Özmkas, 2019: 52- 55)

4.6. Machiavelli'nin Düşünce Yapısı

4.6.1. Machiavelli'de Birey ve Toplum

Machiavelli'nin hükümrânlığın ve gücün paylaşımı konularında odaklanmış olduğu halkla ilgili görüşleri, özellikle halkı aldatmanın ve onlara zulüm uygulamanın bazı durumlar için kabul edilebilir olduğunu öne sürmektedir. Bu durumun insan doğasındaki kötülükten kaynaklandığını belirtmektedir ve Prenslerin zaman zaman verdikleri sözleri tutmamalarıyla ilişkilendirmektedir (Karşlı, 2015: 10). Eğer bir Prens hükümrânlığını halka borçluysa, halkla olan dostluğunu onlara zulüm yapmamak suretiyle sürdürmelidir. Ancak iktidara, halka karşı soyluların desteğiyle gelmişse halkın

güvenini kazanmak için adımlar atmalıdır. Burada Machiavelli, insanların kendilerine kötülük yapacak kişilere karşı iyi davrandıklarında bu kişilere olan güvenlerinin artacağına dair bir tez geliştirmektedir. Bu tez halka yaklaşan bir Prens'in halk desteğini sağlamak için gereken hamleyi yapmasını sağlamaktadır (Machiavelli, 2017: 50).

Machiavelli, halk desteği olmayan tiranlaşmış yönetimlerin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunun bilincinde olup halk üzerinde kurulacak baskıyla hem halk desteğini sağlamayı hem de Prens'e karşı oluşacak kitlesel tepkilerin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Öte yandan seçkinlerin dürüst yollardan memnun edilememesine ve onların halk üzerindeki baskıcı tutumlarına karşın halkın en büyük beklentisinin baskı görmemek olduğunu iyi bir şekilde analiz etmektedir (Öztürk, 2004: 11). Uzun süre iktidarda kalmayı amaçlayan bir hükümdarın gücünü sadece ordudan alamayacağını, bunun yanı sıra halk desteğine de ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir (Machiavelli, 2017: 54). Soylu ve zenginlerin özgürlüklerini ön planda tutmalarına karşı, halkın genel özgürlüğü savunmaktadır. Machiavelli, soylu ve sıradan vatandaş arasındaki özgürlük anlayışındaki bu farklılığı Cumhuriyetçi yasaları uygulayarak çözüme kavuşturabileceğine inanmaktadır. Eşitsizliklerin insanları monarşiye sürüklediğini belirterek bu tür hoşnutsuzluklardan kurtulmanın yolunun erdem anlayışı çerçevesinde kurulan halk yönetimi olan Cumhuriyet ile sağlanabileceğini vurgulamaktadır (Satıcı, 2015: 124).

Machiavelli, "*Prens*" eserinin on beşinci bölümünde bir hükümdarın asıl amacının devletin birliğini korumak olduğunu ve iktidarını sürdürmek için gerekli olan ahlaki ve vicdani değerleri nasıl kullanması gerektiğini ele almaktadır. İnsani değerlerin adalet, cömertlik, sadakat ve erdemlilik gibi yönlerin halk nezdinde teşvik edilmesi gerektiğini vurgulayan Machiavelli, devletin devamlılığı için gelen eleştirilere rağmen bir hükümdarın bu değerlerin zıttı olan davranışları sergileyebileceğini ifade etmektedir (Machiavelli, 1994: 100).

Machiavelli'nin liderlik anlayışında yöneticilerin kökeninin sülale içinden gelen miras, seçkin bir zümreden veya nadiren olsa halk arasından gelebileceğini belirtmektedir. Bilinçli tercihler yaparak hareket eden ve özgürlüklerinin temelini kendi varlıklarına atfeden seçkinleri üstün insanlar olarak nitelendirmektedir. Bencilliklerini ön plana çıkarmaktan çekinmeyen bu kişiler, amaçlarını seçerken bilinçli bir şekilde hareket etmektedirler. Halktan olan kişiler ise güvenliklerini sağlamak için öncelikli amaçlarını belirlemekte ve sahip olduklarını korumak amacıyla kısa vadeli isteklere sahip

olabilmektedirler. Halk, başlarında her kim olursa olsun bir yöneticiye ihtiyaç duymaktadır. Yönetme isteği seçkinlerde, yönetilme eğilimi ise halk arasında gerçekleşmektedir. Machiavelli, halkın kendini yönetme yetisine sahip olmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmekte ve bu durumun halk arasında yönetme eğiliminin olmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Tiranların, halkın bu eksikliğini iyi bildiklerini ve onların mülklerini ve önyargılarını güvende tutarak üstünlük sağladıklarını belirtmektedir (Tannenbaum, 2011: 175). Machiavelli'nin öğretileri, prensin iktidarını koruması ve devletin ömrünü uzatması için hem halkın hem de seçkinlerin desteğine olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Her iki grubun doğasını ve karakteristiklerini iyi bir şekilde analiz eden Machiavelli, halkın alışageldiği geleneksel değerlere saygı göstermekle beraber seçkinlerin yönetimde etkin olma arzularını destekleyerek bu dengeyi sağlamıştır.

4.6.2. Machiavelli'de Devlet

4.6.2.1. Devlet Yönetimi

Machiavelli'nin “*Söylevler*” adlı eserinde devlet yapısına dair yazılmış metinleri ele alırken bazı yazarların prenslik, aristokrasi ve demokrasi olmak üzere üç farklı yönetim şekline bahsettiklerini belirtirken daha öngörülü olan diğer düşünürlerin ise, bu üç yönetim biçiminin temelde iyi olduğunu ancak zamanla bozulabileceğini ve sonuçta ilk üç kadar yıkıcı olabilecek altı farklı devlet şekli tanımladıklarını ifade etmektedir. Bu altı şekil arasında iyi olarak nitelendirilenler yine prenslik, aristokrasi ve demokrasi iken, kötü olanlar ise bu yönetim biçimlerinin bozulmuş halleridir. Prenslik tiranlığa, aristokrasi oligarşiye ve demokrasi de anarşiye dönüşebilmektedir (Machiavelli 2016: 30-31). Machiavelli'nin ideal bir devlet biçimi belirleme çabası bulunmamaktadır. O, olması gerekeni değil mevcut olanı, özellikle de İtalya'yı incelemiştir. Bu nedenle devlet yapılarını analiz ederken önceki ve çağdaşı olan düşünürlerden farklı olarak ahlaki bir perspektiften ziyade gözlemlediği siyasi gerçeklikleri ele almaktadır. İdeal devletleri tanımlama amacı olmadığını sıkça vurgulamaktadır (Kızılçelik 2016: 29).

Machiavelli, devlet yönetimi üzerine olan fikirlerini *Prens* veya diğer adıyla *Hükümdar* ve *Discorsi* yani *Konuşmalar* isimli eserlerde ele almaktadır. *Prens* adlı eserde esas olarak monarşiye odaklanırken, *Discorsi*'de cumhuriyetçi yönetim biçimleri üzerinde durmaktadır. Şenel'e göre Machiavelli *Prens* eserinde monarşik yapıları derinlemesine incelemekte; *Söylevler* ise onun cumhuriyetçilikle ilgili düşüncelerini ve

genel siyasi teorilerini aktarmaktadır. *Prens* Machiavelli'nin İtalya'nın birleşmesi sürecine dair özel tezlerini sunarken, *Söylevler* daha geniş bir perspektiften siyasi fikirlerini yansıtmaktadır (Şenel 2017: 336).

4.6.2.1.1. Monarşi

Machiavelli'nin “*Il Principe*” adlı eseri, Türkçeye “Hükümdar” veya “Prens” olarak çevrilmiştir ve otuzdan fazla Türkçe baskısı yapılmıştır. Bazı baskılarda eser “Prens”, bazılarında ise “Hükümdar” adıyla yayımlanmıştır (Akal, 2018: 164-165). “Prens” sadece bir devlet teorisini değil aynı zamanda parçalanmış ve işgal altındaki İtalya'nın siyasi bütünlüğünü yeniden kazanması için çözümler sunmaktadır. Adabağ'a göre bu eser bir yazarın İtalya'nın bağımsızlığını bir an önce geri kazanmasını umduğu, eyaletlerini yöneten hükümdarlardan birinin cesaretle tüm ülkeyi ele geçirmesini ve yabancı işgalden kurtarmasını istediği hayalin bir ifadesidir (Adabağ, 2017: 13).

Machiavelli, *Prens*'te hükümdarlıkların nasıl yönetilmesi ve sürdürülmesi gerektiği tartışılmaktadır (Machiavelli, 2016: 4). Eser 15. yüzyıl İtalya'sındaki hükümdarlıkların nasıl kazanıldığını, nasıl korunduğunu ve nasıl kaybedildiğini tarihi ve çağdaş olaylara dayanarak açıklamaktadır (Russell, 2017: 32).

“Prens” eserinde devletin var oluşunu ve sürekliliğini sağlamak, iktidarını artırabilmek için hangi yöntemlere başvurulması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Machiavelli'nin eserinin prensler ve prenslikler üzerine odaklanarak okunması gerektiği vurgulanmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 185). Machiavelli, eserinde prenslikleri; eski prenslikler, karma prenslikler, dinsel prenslikler ve yeni prenslikler olmak üzere dört farklı kategoriye ayırmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013:186).

Machiavelli, yeni kurulan prensliklerin önemine vurgu yapmaktadır. Bir prenslik zaten var olan bir yapıdan türememişse o zaman gerçekte o prenslik eski sayılmaktadır. İster uzun yıllardır süregelen bir soyluluk aracılığıyla isterse de bir prens tarafından devletine eklenmiş yeni bir toprak parçasıyla karma özellikler taşıyan bir yapıda olsun, isterse dini liderlerin yönetimindeki teokratik bir yapıda olsun, bu tür prenslikler yeni politikalar geliştirme yeteneğinden, yani “virtü”den mahrum bozulmuş yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılar Max Weber'in belirttiği “geleneksel otorite” ile donatılmış olduğu için yönetilmeleri daha kolay devletlerdir (Ağaoğulları ve Köker, 2013:186).

Machiavelli'ye göre yeni kurulan hükümdarlıklarla karşılaştırıldığında, soyluluk yoluyla geçen ve hükümdarın aile içi yönetimine alışkın olan hükümdarlıkların

sürdürülmesi çok daha kolaydır. Çünkü bu durumda sadece ataların oluşturduğu düzeni korumak ve beklenmedik durumlar karşısında zaman kazanmak yeterlidir. Eğer hükümdar olağanüstü yeteneklere sahipse ancak sıra dışı ve güçlü bir kuvvet tarafından tahtından indirilmediği sürece egemenliğini korumakta bir zorlukla karşılaşmaz; egemenliğini kaybetse bile yerine geçen hükümdarın en küçük bir hatasında hemen iktidarı yeniden ele geçirebilmektedir (Machiavelli, 2016: 4).

Dini liderlik altındaki prensliklerin ya da diğer adıyla ruhban sınıfı prensliklerinin muhafazası, bu devletlerdeki “geleneksel otoritenin” din ve dini ideoloji ile harmanlanmış olmasından dolayı çok daha kolaydır. Bu tür devletlerde dini liderler iktidarlarını sürdürmek için neredeyse hiç çaba sarf etmek zorunda değildirler (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 187).

Machiavelli, dinsel prensliklerin iktidara gelme süreçlerinin zorluklarına değinmektedir. Bu tür hükümdarlıklar ya yeteneklerin ya da kaderin yardımıyla kazanılır ve her iki durumda da korunmaktadırlar. Çünkü bu hükümdarlıklar dinin köklü kurumları tarafından desteklenmekte olup hükümdarın yönetim biçimi ne olursa olsun yönettiği devletin başında kalmaktadır. Bu tür hükümdarlıkların savunmadıkları devletleri ve yönetmedikleri halkları bulunmaktadır. Buna rağmen devletleri elden çıkmamış, halkları hükümdarlarından kopmamıştır, böyle bir düşünceye dahi kapılmamışlardır. Bu hükümdarlıklar daima güvenli ve sabit kalmaktadır (Machiavelli, 2016: 43). Prenslikler arasında hükümdarlık kurulması ve sürdürülmesi en zor olanlar, prensin hâkimiyet kurduğu topraklardaki insanları ya silah zoruyla ya da baskı uygulayarak kontrol altına almaya çalıştığı karma prensliklerdir (Machiavelli, 2016: 5). Machiavelli, karma prensliklerde iktidarın korunmasının zorluklarına rağmen başarılı olmanın yollarını açıklamaktadır. İşgal edilen bir toprak parçası, işgalci hükümdarın eski topraklarına eklendiğinde, bu yeni topraklarda yaşayanlar genellikle aynı dil ve kültürü paylaşmaktadırlar. Bu durumda hükümdarlık kurmak daha kolaydır. Eğer bu toprakların insanları özgürlük kavramını bilmiyorlarsa, yönetim daha da kolaylaşmaktadır. Ancak etkili bir şekilde hâkimiyet kurabilmek için önceki hükümdarın ailesini ortadan kaldırmak gerekmektedir (Machiavelli, 2016: 7). Dil farklılıklarına rağmen yaşam tarzlarının benzer olması, aralarında uyumlu ilişkilerin oluşmasını sağlamaktadır. Bir yeri işgal eden ve kaybetmek istemeyen bir hükümdar için eski hükümdarın ailesini ortadan kaldırmak ve yasaları ile vergileri değiştirmemek iki temel kuraldır. Hükümdar bu kurallara uyduğu sürece yeni topraklar eski topraklarla bütünleşmektedir (Machiavelli, 2016: 7).

Machiavelli, bir ülkeye yeni gelen güçlü bir yabancıyı, zayıfların ona hemen bağlanıp birleşmesinin insan doğasında yer aldığını belirtmektedir. Bununla birlikte bu kişilerin aşırı güç ve otorite kazanmamasına özen gösterilmesi gerektiğini ifade eder; çünkü hükümdar, kendi gücünü ve onların desteğini kullanarak ülkedeki güçlü kişilerin egemenliğini kırabilir ve tüm toprakların tek sahibi haline gelebilir (Machiavelli, 2016: 9). Ancak bir kişinin güçlenmesine destek olan başka bir kişi aslında kendi sonunu hazırlamaktadır. Çünkü bu güç ya hile ile ya da zor kullanılarak elde edilmiştir. Bu nedenle güç kazanan kişi bu iki yola şüpheyle bakmalıdır (Machiavelli, 2016: 15). Machiavelli, yeni ele geçirilmiş bir devletin yönetiminin iki farklı yöntemle gerçekleştirildiğini açıklamaktadır. İlk yöntem hükümdarın gösterdiği lütuflar ve verdiği izinlerle seçtiği sadık yöneticilerle idare ettiği yönetimlerdir. İkinci yöntem ise hükümdarın atalarından gelen unvanı kalıtsal olarak alan derebeyleriyle birlikte yönettiği yönetimlerdir (Machiavelli, 2016: 15).

Machiavelli, kendi yasalarına ve özgürlüğe alışmış devletlerin fethedildiklerinde tutulabilmesi için üç yöntem önermektedir. Bunlardan ilki bu tür devletleri tamamen ortadan kaldırmaktır; ikincisi, fethedilen bölgeye yerleşmektir; üçüncüsü ise fethedilen devletin vergilendirilmesi ve yerel halktan seçilecek az sayıda kişiyle kurulacak bir yönetimle kendi yasaları altında yaşamalarına izin vermektir (Machiavelli, 2016: 18). Özgürce yaşamaya alışkın bir kente veya krallığa sahip olunabilmesi için Machiavelli bu yerlerin yakılıp yıkılmasını zorunlu bulmaktadır. Aksi takdirde işgalci gücün kendisinin yıkıma uğramasını beklemesi gerekecektir. Çünkü özgürlük ve eski yaşam tarzları, zaman geçse de ve ne kadar iyi davranılırsa davranılsın halk tarafından unutulmamaktadır (Machiavelli, 2016: 19). Eğer bir kent veya ülke uzun süre bir hükümdarın emri altında yaşamışsa ve bu hükümdarın soyu sona ererse, halk kendi aralarından bir hükümdar seçmemekte ve özgürce yaşamayı bilmemekte olduğu için silaha başvurmakta tereddüt etmektedir. Bu durum herhangi bir hükümdarın bu halkı kolaylıkla ele geçirmesini ve güvence altına almasını sağlamaktadır (Machiavelli, 2016: 20).

Machiavelli'nin Prens adlı eserinde yeni prenslikler Rönesans döneminin öne çıkardığı yeni insan anlayışıyla uyum içinde şekillenmiştir. Bireyin kendi beceri ve kuvvetiyle (virtu) harekete geçmesi ve yazgısını (fortuna) ustaca kullanarak iktidar elde etmesi yeni bir devletin kurulmasını sağlamaktadır. Bu süreçte prens, yeni monarşide en yüksek emir verme yetkisine sahip olmakta ve bu durumda doğrudan "egemen" kavramını kullanmasa da egemenliğin bizzat ta kendisi olarak kabul edilmektedir.

Egemen, devlete ait olan egemenlik yetkisinin kullanıcısı ya da sahibi olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda Machiavelli'nin eserinde prens, kurumsal bir yapıyla desteklenen devleti simgelemektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 187). Yeni prenslikler, zorla ve sivil olmak üzere iki temel grupta incelenmektedir. Zorla kurulan hükümdarlıklar, idaresi en meşakkatli devletlerarasında yer almaktadır. Bu tür devletler ya başka devletlerden alınan destek ve askeri güçle ya da alçakça yöntemlerle ve zulümlerle kurulmuştur. Şiddete dayalı yöntemlerle kurulduklarından devamlılıkları da benzer yöntemlerin devamına bağlıdır. Kuruluş sonrasında uygulanacak itaat ettirici yöntemlerde şiddetin ve zorun dozunun ustaca ayarlanması gerekmektedir. Uzun süreli ve gereksiz şiddetin halk arasında isyan duygularını harekete geçireceği unutulmamalıdır. Sivil olarak adlandırılan hükümdarlıklarda ise vatandaşların gönüllü biat etmeleriyle kurulan devletlerde bir yöneticinin yapması gereken en önemli şey, halkın dostluğunu ve sevgisini kazanmaktır (Anıl, 2010: 187-188).

Machiavelli, bir sivil hükümdarlığın kurulmasında ya halkın ya da seçkinlerin desteğinin zorunlu olduğunu belirtmektedir. Her ülkenin bu iki farklı sosyal katmana sahip olduğunu vurgulamaktadır. Seçkinler, halkı kendi emirleri altında tutmak ve onları ezme arzusu içindeyken, halk ise seçkinlerin baskılarından kaçınmak ve özgür kalmak istemektedir. Bu iki çatışan talep sonucunda bir ülkede hükümdarlık, özgürlük ya da anarşi gibi üç farklı durumun ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Seçkinler, halkın baskısına dayanamadıklarında aralarından saygın birini seçerek onu hükümdar yaparlar ve bu sayede kendi çıkarlarını güvence altına almaya çalışırlar. Halk ise seçkinlerin baskısına daha fazla dayanamayıp güvence arayışında kendi içlerinden bir lider çıkararak onun gücünden yararlanmak istemektedir. Ancak seçkinlerin desteğiyle tahta çıkan bir hükümdarın iktidarda kalması, halkın desteğiyle tahta çıkan birinden daha zordur çünkü Machiavelli'ye göre halkın desteğiyle iktidar olan kişinin yönetimine dış müdahale olmamaktadır (Machiavelli, 2016: 37). Halkın desteğiyle hükümdar olan bir kişi, halkın dostluğunu sürdürmek zorundadır. Bu, halkın tek beklentisinin zulme uğramamak olduğu için nispeten kolaydır. Seçkinlerin desteğiyle hükümdar olan bir kişi ise her şeyden önce halkın beğenisini kazanmak zorundadır. Halkın korunmasını sağladığı sürece bu da zor olmayacaktır. İnsanlar kötülük beklerken iyi bir muamele gördüklerinde bu kişiye daha fazla yakınlık hissederler. Bu durumda halk hükümdarı sanki kendisi yükseltmiş gibi bağlanır (Machiavelli, 2016: 38-39). Machiavelli sivil hükümdarlığın devamlılığı için

hükümdarın halkın dostluğunu kazanmak zorunda olduğunu, aksi takdirde zor zamanlarında çaresiz kalacağını söylemektedir (Machiavelli, 2016: 39).

4.6.2.1.2. Cumhuriyet

Machiavelli, “*Söylevler*” adlı eserinde cumhuriyeti savunurken, demokratik anlamda bir cumhuriyetten ziyade tarihi Roma Cumhuriyeti’ni örnek almaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 210-211). Eserinde, “*denge ve denet*” prensibini öne sürerek, prens, soylular ve halkın devlet yönetimine katılımını vurgulamakta ve bu güçlerin birbirlerini karşılıklı olarak denetlemeleri gerektiğini belirtmektedir. Bu onun cumhuriyet anlayışının, bilinen demokrasi kavramından ayrılan bir karma yönetim şekli olduğunu göstermektedir (Şenel, 2017: 337).

“*Söylevler*”, Livius’un Roma’nın yükselişini anlattığı eserlerin ilk on kitabının yorumlanmasıdır. Bu yorumlama, yerel rakiplerin yenilgisinden ve bağımsız bir devletin kuruluşundan sonra Roma’nın nasıl ihtişama kavuştuğunu izlemektedir (Skinner, 2017: 84). Machiavelli, bu eserde cumhuriyetin doğuşunu sağlayan temel düşünceleri keşfetmeyi amaçlamaktadır (Skinner, 2017: 85). Yani yeni bir devletin kuruluşunu değil, mevcut bir devlette cumhuriyete geçiş sürecini ve cumhuriyetin erdemlerini ele almaktadır.

Machiavelli, iyi yönetim şekillerinin kısa süreli olduğunu, kötü olan üç yönetim şeklinin ise amaçlarının kötülüğü nedeniyle sorunlu olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle basiret sahibi kişiler, bu tür yönetimlerden kaçınarak hepsinin katıldığı karma bir yönetimi tercih etmektedirler. Çünkü prenslik, aristokrasi ve halk yönetiminin bir arada bulunması yönetimi dengeler (Machiavelli, 2016: 33). Bu dengelenmiş yönetim şekli, Machiavelli’ye göre cumhuriyettir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 212).

Machiavelli, Sparta’da Lycurgus’un kurduğu ve sekiz yüzyıl süren devlet düzenini, kral, aristokratlar ve halkın bir arada yer aldığı bir yönetim biçimi olarak örneklendirir. Buna karşın Atina’da Solon tarafından oluşturulan ve sadece halkın söz sahibi olduğu yönetim biçimi, devletin ömrünü kısaltmıştır. Solon’un ölümünden kısa bir süre sonra Peisistraos tiranlığı ilan edilmiş, bu yönetim yaklaşık kırk yıl sürmüştür ve halkın ayaklanması sonucunda tiranın varisleri Atina’dan sürülmüştür. Daha sonra kurulan devlet halkın ve zenginlerin etkisinin prenslik ve aristokratlarla dengelenmediği için uzun ömürlü olamamıştır (Machiavelli, 2016: 33-34).

Roma'nın cumhuriyet olarak kuruluşu sırasında Lycurgus gibi devleti uzun süre ve özgürce yaşatabilecek düzenlemeler yapabilecek bir liderin bulunmaması, senato ile halk arasında beklenmedik olayların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Roma, talihi sayesinde yıkılmaktan kurtulmuştur. Zamanla yönetim, prens ve soylular tarafından ortaklaşa sürdürülmüş fakat soyluların küstahlaşması üzerine halk ayaklanmıştır. Devleti tamamen kaybetmek istemeyen prens ve soylular, yönetimi halkla paylaşmak zorunda kalmışlardır. Bu sayede cumhuriyet daha sağlam temellere oturtulmuştur. Çünkü devlette üç farklı yönetim biçimi yer almaktadır. Bu durum, Roma Cumhuriyeti'nin karma yönetimini sürdürerek mükemmel bir devlet olmasını sağlamıştır (Machiavelli, 2016: 34-35). Prens adlı eserinde Machiavelli, her ülkede halk ve soylular olmak üzere iki ayrı insan katmanının bulunduğunu; halkın ezilmek istemediğini, seçkinlerin ise halkı kontrol altına almak ve ezme arzusunda olduğunu belirtmektedir. Bu iki farklı mizaçtan bir ülkede üç ayrı sonuç doğabileceğini, bunların ya hükümdarlık, özgürlük ya da başıboşluk şeklinde olabileceğini ifade etmektedir (Machiavelli, 2016: 37). Ancak Söylevler adlı eserinde Roma Cumhuriyeti'nde halk ve soylular arasındaki çekişmelerin zararlı olmadığını, aksine halkın taleplerini özgürce dile getirmesinin hakikati bulmada faydalı olduğunu vurgulamaktadır. Bu çekişmelerin aslında özgürlüğün korunmasına vesile olduğunu belirtmektedir. Roma'nın büyümesine katkıda bulunan çekişmeleri “gerekli bir kötülük” olarak nitelendirmektedir (Machiavelli, 2016: 38-40, 50).

Machiavelli'ye göre cumhuriyet, çoğulcu toplumsal yapıların kamusal alanda sürekli yurttaş katılımını sağlayan bir yansımasıdır ve karmaşa, gürültüye yol açmaktadır. Ancak bu gürültü ve karmaşa, toplumun canlılığını ve dinamizmini korumakta, böylece yurttaşların tümü için özgürlükleri gözeten yasaların oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak devlet daha güçlü bir pozisyona ulaşmaktadır. Dolayısıyla sessizlik ve sakinlik genellikle güçlü olmanın getirdiği bir rahatlık değil, hareketsizliğe ve köhneliğe mahkûm bir devletin ifadesi olarak görülmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 216). Floransa'da insanların yasal yollarla öfkelerini ifade edememeleri nedeniyle yasa dışı yöntemlere, silah kullanımına başvurduklarını ve bu durumun Floransa'da yaşayan herkesi olumsuz etkilediğini belirten Machiavelli, yasal yollarla ifade edilemeyen hakların toplumda zararlara yol açtığını vurgulamaktadır (Machiavelli, 2016: 52- 53). Toplumsal grupların farklı menfaatlerini susturmak yerine haklarını yasal yollarla ifade edebilecekleri bir ortamın sağlanması gerekmektedir ve bu ancak cumhuriyet ile mümkün olmaktadır. Ancak toplum içindeki farklılıkların hiçbir zaman

hizipleşmeye yol açmaması gerekmektedir çünkü Machiavelli'ye göre hizipleşme, devletlerin yıkılışına sebep olmaktadır (Machiavelli, 2016: 52). Cumhuriyetin işleyişini örneklerle açıkladıktan sonra, Machiavelli cumhuriyeti monarşiyle, yani prenslikle karşılaştırmaktadır. Halkın, bir prensten daha sağduyulu, daha kararlı ve daha iyi kararlar aldığını, “*Halkın sesi Tanrı'nın sesidir*” ifadesinin bu yüzden kullanıldığını, geleceği öngörme hususunda halkın olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğunu ve bu sayede görevlileri daha iyi seçebildiğini, buna karşın bir prensin kolaylıkla yanıltılabileceğini ve görevli seçimlerinde hatalar yapabileceğini ifade etmektedir (Machiavelli, 2016: 202, 203). Machiavelli, halk tarafından yönetilen şehirlerin, bir monarkın yönetimi altındakilere kıyasla daha hızlı bir büyüme gösterdiğini ileri sürer. Bu iddiayı destekleyen kanıtlar olarak, Roma'nın monarkların devrilmesinden sonra genişlemesini ve Atina'nın Peisistratos'tan kurtulduktan sonra ilerlemesini örnek olarak gösterir. Ağaoğulları ve Köker (2013: 203), bu durumun, prensin yönetimine kıyasla halkın yönetiminin üstünlüğünden kaynaklandığını ileri sürer.

Machiavelli, bir prens ile halkı karşılaştırırken halkın hatalarının prenslere kıyasla daha nadir görüldüğünü ve bu hataların telafisinin halkta çok daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebi ise iyi bir liderin rehberliğinde halkın hatalarından vazgeçebileceğini, fakat kötü bir prensle bu tür bir diyalog kurmanın olanağının olmadığını belirtmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 204). Ayrıca halkın özgürce ve korkusuzca eleştirilebildiğini, prensin ise eleştirilmesinin güçlüğüne dile getirmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 205). Cumhuriyetler ve prenslikler benzer istek ve cesarete sahip olsalar da cumhuriyetlerin karar alma süreçlerinde daha yavaş hareket ettiklerini ve bu yavaşlığın anlaşmaların bozulması sürecinde cumhuriyetlerin prensliklere göre daha fazla zaman harcadığını ifade etmektedir. Prenslerin ufak çıkarlar için dahi sözlerinden dönebileceklerini ancak cumhuriyetlerin büyük menfaatler söz konusu bile olsa anlaşmalara daha bağlı kaldıklarını vurgulamaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 207). Prensliklerde prensin kişisel çıkarlarının ve iyiliğinin öncelikli olduğunu, cumhuriyetlerde ise bireysel çıkarların aksine genel iyiliğin, yani ortak iyinin düşünüldüğünü belirtmektedir. Bu yaklaşım sonucunda cumhuriyetlerin prensliklere kıyasla devlet olarak daha başarılı olduğunu ifade etmektedir. Zira prensin menfaatleri ile halkın genelinin menfaatleri arasında ters orantı bulunmaktadır. Prenslerin yararına olan durumlar, genel halka zarar vermektedir. Dolayısıyla bir devlette prenslik kurumsallaşırsa o devletin ilerleme kaydetmesi, güç ve zenginlik açısından büyümesi mümkün

olmamaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 224). Machiavelli, sadece özgürlüğün yaşandığı devletlerin başarıya ulaşabileceğini ve ilerleme kaydedebileceğini ifade etmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 229). Özgürlüğün var olduğu cumhuriyetlerde insanlar çocuklarını yurttaşlıktan çıkarılma korkusu olmadan büyütebileceğine, mülklerinin güvende olduğuna ve çocuklarının yetenekleri sayesinde devlet içerisinde yüksek mevkilere erişebileceğine inanmaktadır. Bu inanç, cumhuriyetlerde zenginliğin artmasını sağlamakta hem tarım hem de sanayide büyük gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamakta ve sonuç olarak insanlar bireysel çıkarlarını peşinde koşarken bile kamu yararına katkıda bulunmaktadır (Machiavelli, 2016: 229).

Machiavelli, bir prensliğin iktidar yapısının, prensin kişisel özelliklerine dayanarak güçlendiğini veya zayıfladığını belirtmektedir. Özellikle ardı ardına zayıf prenslerin hüküm sürmesi halinde devletin varoluşunun riske gireceğini ifade etmiştir (Machiavelli, 2016: 99). Bununla birlikte bu durum cumhuriyetler için geçerli değildir. Prenslerin ömrünün kısa olduğunu, prensin virtu olarak adlandırılan dayanıklılık ve bilgelik özelliklerinin azalması durumunda devletin çöküşünün hızlanabileceğini, bu yüzden tek bir kişinin virtusuna dayanan krallıkların uzun ömürlü olmadığını vurgulamaktadır (Machiavelli, 2016: 71,72). Ancak devletin temelinde süreklilik yatmaktadır ve devletin bireylerden bağımsız olması gerekmektedir. Bu bağlamda modern devlet veya gerçek devlet olarak nitelendirilebilecek tek siyasi yapılanma cumhuriyettir, zira cumhuriyet kurumsallaşmış iktidar anlamında devletin esas niteliklerini taşımakta, güçlü kurumsal yapılanmasıyla kalıcılığa ve devamlılığa sahip olmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 219; Machiavelli, 2016: 218,219). *Hükümdar* ve *Söylevler* adlı eserlerine bakıldığında Machiavelli'nin farklı siyasi görüşleri savunduğu görülmektedir. Bu sebeple yazarlar Machiavelli hakkında çeşitli yorumlarda bulunmaktadır, bazıları onun monarşi yanlısı, diğerleri ise demokrasi yanlısı olduğunu öne sürmektedir (Şenel, 2017: 337).

Brown'un belirttiği üzere Machiavelli'nin politik dilinin hem ideolojik hem de pratik açıdan cumhuriyetçi nitelikler taşımakta olduğu söylenebilir. Machiavelli, prenslikler yerine cumhuriyetçi yönetimleri tercih etmektedir, zira cumhuriyetler çeşitli kişilik yapılarını bir araya getirerek değişen koşullara uyum sağlamada prensliklerden daha başarılı olmaktadır. Ayrıca cumhuriyetçi hükümetler devlete daha kaliteli bir yaşam sunmakta en üstün yönetim şekli olarak kabul edilmektedir (Kızılçelik, 2017: 150). Ancak prensler devletin kurulmasında, toplumu yasalara göre şekillendirmede ve yasaları

oluşturmada daha yetkin bulunmakta, halk ise var olan düzeni koruma ve devam ettirme konusunda daha başarılı olmaktadır (Machiavelli, 2016: 203). Söylevler'deki başka bir kısımda Machiavelli bir devletin sadece tek bir kişi tarafından kurulabileceğini ifade etmektedir (Machiavelli, 2016: 60). Bu durumu Ağaoğulları ve Köker, Machiavelli'nin "insan doğası" anlayışına dayanarak açıklamaktadır. Machiavelli'ye göre insanlar temelde kötülüğe eğilimli oldukları ve iyi davranışları yalnızca zorlama ile sergilediklerinden, halkın kendi başına yeni bir devlet veya cumhuriyet kurması imkânsızdır. Ayrıca Machiavelli yozlaşmış olduğunu düşündüğü halktan herhangi bir beklenti içinde değildir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 223).

Machiavelli, Vettori'ye yazdığı mektupta vatanını ruhundan fazla sevdiğini ifade etmiş, Floransa Tarihi başta olmak üzere eserlerinde İtalya'nın bölünmüş ve yozlaşmış durumunu eleştirmiştir. İtalyanların özgürlük ve vatan sevgisini yitirdiklerini, Fortuna'nın kollarına kendilerini bırakmış olduklarını ve kişisel çıkarları doğrultusunda her türlü kötülüğe başvurmuş olduklarını ya da Roma Kilisesi'nin öğretileri ile dünyevi işlerden el etek çekerek ahirete odaklanmış olduklarını belirtmiştir. Bu sebeplerden ötürü ve virtü sahibi olamadıklarından dolayı dünya üzerinde leke olarak anılmaktadırlar (Machiavelli 2016: 221-222). Bu yüzden halktan umudunu kesmiş olan Machiavelli, İtalyan birliğini sağlayacak umudunu, ahlak dışı yollara da başvurarak İtalya'nın birliği için mücadele eden bir hükümdar olan Caesar Borgia gibi figürlerde bulmaktadır (Meriç, 2006: 148).

Machiavelli'ye göre İtalya'nın barbar istilalarından kurtulabilmesi, yerel prenslikler arasındaki süregelen çatışmaların sona erdirilmesi ve İtalyan devletinin bir ulusal çerçeve altında inşa edilebilmesi, güçlü, yetenekli ve cesur bir liderin çıkışıyla mümkün olacaktır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 222). Bu nedenle devletin ilk kuruluş aşamasında monarşinin olmazsa olmaz olduğunu savunmaktadır. Ancak Machiavelli, devletin sürdürülmesi aşamasında ise cumhuriyetin zorunlu olduğunu belirtmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: 226). Dolayısıyla bir devletin kurulması için bir prensin, korunması ve sürdürülmesi için ise halkın, yani cumhuriyetin gerekliliği vurgulanmaktadır. Şenel, Machiavelli'nin İtalya'nın siyasal birlikten yoksun durumundan ulusal birliğe ancak mutlak bir monarşiyle ulaşabileceğini öngördüğünü ifade etmektedir. Prens ise bu bağlamda İtalyan burjuvazisinin acil ihtiyaçlarını ve dileklerini yansıtmak amacıyla kaleme alınmıştır (Şenel, 2017: 337,338). Prens, devleti kurduktan sonra görevini tamamlamış olmaktadır. Bundan sonraki süreçte devletin

idaresini burjuvazi üstlenmek istemektedir. Bu nedenle Machiavelli'nin uzun vadede burjuvaziye doğrudan iktidara taşıyacak bir cumhuriyet yönetimini desteklemesi şaşırtıcı ve tutarsız bir durum değildir (Şenel, 2017: 338).

4.6.2.2. Ordu

Machiavelli'ye göre savaş sırasında ordu komutanlarının kaderin döngülerini virtù özellikleriyle kendi yararlarına çevirebilme yetenekleri, bu niteliklerin en açık göstergesi olarak belirtilmektedir (Öztürk, 2013: 188). “*Prens*” adlı eserinde savaşın bir sanat olarak tanımlandığı, zaferin veya yenilginin bu alandaki uzmanlık derecesine ve virtù yetilerinin kullanılmasına bağlı olduğu vurgulanmaktadır (Machiavelli, 2017: 72). Ayrıca Machiavelli, insanların doğasında ve siyasetin kaçınılmaz sonuçlarında savaşların ortaya çıkmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Bu durum topluluklar arası üstünlük elde etme ve bireyler arasında yaşanan politik çekişmeler sonucunda gerçekleşmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 199).

Machiavelli, “*Prens*” adlı eserinde bir devletin güvenliğinin sağlanabilmesi için sahip olunan askerlerin yanı sıra farklı tipte ordulara da gereksinim duyulduğunu belirtmektedir (Machiavelli, 2017: 62). Devletlerin sürekli ve başarılı bir biçimde var olabilmelerinin anahtarının, kuvvetli yasalarla desteklenen güçlü orduların bulunması olduğunu vurgulamaktadır. Machiavelli, bahsi geçen ordu tiplerinin her birinin avantajları ve dezavantajlarını detaylıca açıklamaktadır. Askerlerin, ordunun temel güç kaynağını oluşturduğunu ifade etmektedir ve öncelikle güvenlik güçlerini, ücretli ve ücretsiz olmak üzere iki ana kategoriye ayırmaktadır. Ücretli askerlere dayanan bir hükümdarın iktidarı ve devletin korunması stratejisinin başarısızlıkla sonuçlanacağını öne sürmektedir. Bu durum Machiavelli'nin ücretli askerliğe karşıt görüşünün temelini oluşturmaktadır. Çünkü Machiavelli'ye göre ücretli askerler, her şeyi maddi değer olarak görmekte; barış zamanlarında kendilerini cesur olarak tanımlarken, savaş zamanlarında korkakça davranabilmektedirler (Machiavelli, 2017: 60). Ayrıca ücretli askerlerin barış zamanında aldıkları ücretlerle hükümdarlarını soyduklarını, savaş zamanında ise hükümdarların savaş masrafları yüzünden düşman tarafından soyulduklarını belirtmektedir. Güvenliği sağlama konusunda ise savaş zamanlarında yabancı ülkelerden sağlanan yardımcı askerleri ücretli askerlerden daha riskli bulmaktadır. Bu tür dış yardımlarla desteklenen bir prensin mağlubiyeti genellikle kaçınılmaz olup bu durum, yardımcı unsurların savaşın kaybedilmesinde kendi çıkarlarını gözetmemelerinden, kazanılması durumunda ise prens üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır. Ücretli

askerlerde görülen cesaret eksikliği, yardımcı orduların ise yabancı orduların savaşı kazanma veya kaybetme durumlarında gösterdikleri yiğitlik ve bu durumlarda sürekli olarak çıkar sağlama eğilimlerinden dolayı tehlikeli olarak değerlendirilmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 68).

Machiavelli'nin düşüncelerine göre bir ülkede ordunun kurulmamış olması ve olası bir savaşta yaşanacak başarısızlıklar, o ülkeyi yöneten Prens'in yetersiz yönetim tecrübesine bağlıdır (Machiavelli, 2017b: 102). Bu tecrübesizlik sadece ordu kurularak giderilemez, asker seçimlerinde de özen gösterilmesi gerekmektedir. Ücretli askerlerin ve yabancı uluslardan alınan askerlerin orduya ve Prens'e olan sadakatlerinin tam anlamıyla sağlanamayacağını belirten Machiavelli, güçlü bir Cumhuriyet ve krallığın sürdürülmesi için Romalıların askeri düzenlemelerine benzer şekilde ülkenin kendi vatandaşları arasından seçilmiş, toplumsal erdemlerle bezeli bireylerden oluşan bir ordunun kurulması gerektiğini ifade etmektedir (Machiavelli, 2017b: 102). Milli değerlerle yoğrulmuş, kültürel olarak bütünleşmiş ve toplumsal değerleri bireysel çıkarlarının üzerinde tutan bir ordu tasavvuru, Machiavelli için arzu edilen bir durumdur (Yazıcı, 2014: 215). Bu tür bir orduda askerlere verilecek en değerli ücretin onlara kazandırılacak manevi duygu ile sağlanabileceğini ve bu şekilde oluşturulmuş bir ordunun başarı şansının artacağı sonucuna ulaşmaktadır (Machiavelli, 2018: 85). Machiavelli'nin öngördüğü bu ordu tipi halk ordusudur. Bununla birlikte, Prensler bu durumla ilgili olarak birden fazla endişeye sahiptir. Silah sahibi olan bireylerin, baskıcı olarak gördükleri aristokrasiye ve Prens'e karşı silah kullanma kapasitesine sahip olmaları Prenslerin paralı askerleri tercih etmesinde birincil etkidir (Machiavelli, 2017b: 36). Arıttürk, Prenslerin halkı bir yönetim gücü olarak değil, bir amaca ulaşma aracı olarak gördüklerini vurgular. Machiavelli bu duruma şiddetle karşı çıkar ve yönetici ile halk arasında birliği sağlayamayan ulusların çöküşünün kaçınılmaz olduğunu savunur (Arıttürk, 2015: 9 – 94). Machiavelli, askeri gücünü halkından alan ve diğer uluslarla diplomatik bağlar kuran bir devletin önemini vurgular. Ayrıca, devletin itibarını şekillendirmede yönetici ile halk arasındaki birliğin kritik rolünün altını çizer. Machiavelli bunu örneklemek için Floransa adına yaptığı diplomatik çabaları örnek olarak verir (Leung, 2000: 7).

Machiavelli, Prens adlı eserinde yönetim gücünün nasıl kurulacağı ve bu yolla bir hükümdarın hem kendi halkı üzerinde hem de dışarıda egemenliği nasıl sürdürebileceği konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bu eserde yönetici olmanın temelini oluşturan iktidar yapılanmasına dair bilgiler vermektedir (Machiavelli, 2008: 35). Öte

yandan Savaş Sanatı isimli çalışmasında, askerlik ve savaşın yürütülmesi gereken yolları, bu alana özgü yasaları belirleme ve normlar oluşturma süreci ele alınmaktadır. Askerlik ile toplumsal yaşamın birbiriyle iç içe geçtiğini, vatana olan bağlılığın ve barış özleminin askerlerde yoğun olarak hissedildiğini, tanrıya olan saygının da bu değerlere sahip çıkmayı gerektirdiğini vurgulamaktadır (Machiavelli, 2008: 78- 79). Machiavelli, savaşın yalnızca bir ulusal güvenlik ihtiyacı olarak değil aynı zamanda ülke içindeki negatif görüşleri değiştirmede önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Toplumsal uzlaşmanın savaşa odaklanması ve bu durumun sonuçlarına yönelik değerlendirmelerin toplumsal birlikte önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Ayrıca Prens'in bu durumları avantaja çevirebilmesinin ve etkili bir ordu kurup düzeni sağlayabilmesinin önemini vurgulamaktadır (Tannenbaum, 2011: 179).

4.6.3. Machiavelli'de Siyaset

Machiavelli'nin düşünceleri, kamusal görevlerin yerine getirilmesi ve ahlaki sorumluluklar bağlamında da derin izler bırakmıştır. Aydınlanma dönemi ile sıklıkla anılan kamusal ve özel alanlar arasındaki ayrım, aslında Rönesans sürecindeki fikir akımlarının da etkisiyle şekillenmiştir. Şahin, Machiavelli'nin öğretilerinde bireysel etik değerlerin kamusal işlerde kullanılamayacağını belirtmektedir. Machiavelli'nin eserlerinde net bir kamusal anlayış çizgisinin olmamasına karşın Aristoteles'in Antik Yunan'da ortaya koyduğu kamusal ve özel alan ayrımı, Machiavelli'nin iyi ile kötünün ayrıştırılamadığı görüşü altında belirgin bir özel ve kamusal alan ayrımının yapılmasını zorlaştırmaktadır (Boyras, 2020: 95). Alkan ise Machiavelli'nin kamusal alan görüşünün iktidarın emrine amade bir mekân olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Alkan, ayrıca bu alanın yönetilenlerin özel alan anlayışına zıt olarak ahlaki normların mevcut olması gereken bir yer olduğunu da vurgulamaktadır (Alkan, 1999: 4).

Machiavelli, yönetim ve siyaset anlayışlarında çoğu zaman görecelidir, çünkü o, halkın temel arzusunun istikrar olduğunun farkındadır. Uzlaşmacı siyaset anlayışı, yani yönetici ve yönetilenin birlikte karar alma süreci Machiavelli'nin çıkar odaklı yaklaşımlarına meydan okur. Ancak halkın yönetim süreçlerine dâhil edilmesi gerektiğini savunduğu Cumhuriyet yönetimi, onun düşünce yapısında da yer bulmaktadır. Machiavelli'nin düşünceleri, çeşitli hükümet biçimleri ve bu biçimlerle ilgili siyaset anlayışları arasında bir uyum arayışı içindedir (Tannenbaum, 2011: 182).

4.6.4. Machiavelli’de Din

Machiavelli’nin siyasi teorisine göre bir kişi tarafından kurulan devletlerin sürekliliği yasalar aracılığıyla sağlanabilmektedir. Machiavelli, insanların birlikte ve refah içinde yaşamaları için yasaları temel bir unsur olarak görmektedir. Fakat devletin yasalarla idare edilmediği ya da yasaların insanların güvenlik içinde yaşamalarını temin edemediği durumlar için Machiavelli teorisine eklemeler yapmaktadır. Bu durumda Machiavelli’ye göre yasalardan başka insanları bir arada tutacak temel anahtar nedir sorusuna yanıt verilirken, Machiavelli’nin din hakkındaki düşünceleri hatırlanmalıdır. Bu düşünceleri özetlemek gerekirse Machiavelli için Tanrı’ya yöneliş, yeni yasaların önemini kavrayamayan insanları ikna etmenin yegâne yolu olarak görölmektedir. Bu nedenle Machiavelli Roma tarihini analiz ederken Numa’nın Tanrı otoritesini kullanmasını mantıklı bulmaktadır. Romulus için dinsel kaynaklara başvurma gereği yoktur ancak Numa, kendi şehrine halkın alışık olmadığı yeni yasal düzenlemeler getirmek istediğinde kendi otoritesinden daha güçlü bir otoriteye sahip olmak zorundadır (Machiavelli, 2017b: 70-71): “Zira birçok iyi şeyi bilen basiretli bir adam, bunları diğerlerini ikna edecek kadar basit ve mantıklı şeyler olarak sunamamaktadır. Bu nedenle bu zorluğu aşmak isteyen akıllı kişiler Tanrı’ya başvurumaktadırlar.” (Machiavelli, 2017b: 70-71).

Machiavelli, dinin toplumu sağlam ve bütünleşmiş olarak koruma işlevini vurgulamakta ve hiçbir cumhuriyetin din olmaksızın var olamayacağını belirtmektedir (Viroli, 1989: 407-408). Ona göre sadece cumhuriyetler değil, mutlak monarşiler de dinsel desteğe ihtiyaç duymaktadırlar (Machiavelli, 2017b: 71). Machiavelli’nin düşüncesinde din, iktidarın elde tutulması için bir araç olarak görölmektedir. İtalya’da siyasi otorite üzerine yapılan tartışmalar ve kilisenin bu tartışmalardaki rolü göz önüne alındığında Machiavelli’nin dinin kontrolünü devlete verme düşüncesi daha anlamlı bir hale gelmektedir. İtalyan siyasi birliğinin önündeki engellerden biri olarak kiliseyi gören Machiavelli (2017b: 75), dinin gücünün yalnızca siyasal amaçlar için kullanılması gerektiğine inanmaktadır (Ağaoğulları, 2015: 335). Machiavelli, İtalyanların başarısızlık nedenini yöneticilerin dini kaynakları kullanma önemini anlayamamış olmalarına bağlamaktadır. Roma yöneticileri, cumhuriyetlerini geliştirmek ve halkın refahını sağlamak amacıyla dini kaynakları nasıl kullanacaklarını iyi bilmektedirler (Skinner, 2004: 94). “Biz İtalyanlar, dinsizlik ve kötülüğümüzü ilk olarak kilise ve papazlara borçlu

olduğumuzu ancak bu durumun çöküşümüzün ikinci nedenini daha da pekiştirmekte olduğumuzu kabul etmekteyiz” (Machiavelli, 2017b: 75).

4.7. Machiavelli’ye Göre İktidar Anlayışı ve Yönetim

İnsanların doğal olarak sahip olduğu iktidar peşinde koşma, büyüme ve yükselme arzuları, politika alanında kendilerine oldukça güçlü imkânlar sunmaktadır. Yetenekli bireylerden şüphe duyan iktidar böyle bir kişinin kuşkuları gidermek için kurnazlık kullanmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda kişi kendini korumak için karşısında tek bir yol bulmaktadır bu da savunma için kullanılan kurnazlığı saldırı amacıyla kullanarak iktidarı elde etmeye çalışmaktır. Devletler için de benzer bir süreç geçerli olmaktadır. Siyasetin doğası gereği sürekli bir tehdit altında bulunması, devletlerin kurnazca hareket etmelerini ve güçlerini artırmak için yollar aramalarını gerektirmektedir. Machiavelli’ye göre sınırları içinde kalarak yaşamını sürdürebilmesi beklenen bir devletin bu şekilde var olması imkânsızdır. Politik koşullar, büyütülmedikçe bir cumhuriyetin genişlemesine neden olmaktadır, aksi takdirde zamanla yok olmaya mahkûm olmaktadır (Kesgin, 2015: 128-129). İnsan doğasında sürekli yeni şeyler kazanma arzusu bulunmaktadır. Sahip olduklarını kaybetmek istemeyenler ile daha fazlasını kazanmak isteyenler arasındaki doğal bir iktidar mücadelesi bulunmaktadır. Bu mücadele bireyi kötüleştirmektedir. Doğal insanın kötü olduğu savı, günahkârlık yerine nankörlük ve ikiyezlülük gibi dünyevi tutumları ön plana çıkarmaktadır. Hayatın ve siyasetin doğası savaşıardan beslenmektedir. Kişiler bu amansız mücadelede ayakta kalabilmek ve iktidara yakın olabilmek için her yolu denemekte veya seçmektedirler. Hayat devam ettiği sürece savaş da süreceğinden, bireyler eldeki araçları nasıl kullanacakları konusunda sürekli bir strateji belirlemekte ve değişen koşullara göre bu stratejiyi güncellemek ihtiyacı duymaktadırlar (Öztürk, 2013: 186).

Machiavelli’nin düşünce yapısı Rönesans dönemi filozoflarından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Özellikle Machiavelli’ye göre insanın rasyonelliği, yalnızca retorik eğitim alması ve antik fikirleri özümsemesinden kaynaklanmamaktadır. Onun görüşüne göre birey zamanın ve koşulların gereklerine uyum sağladığı ölçüde gerçekçi olabilmektedir. Bunun yanı sıra antik dönemin toplumsal yapılarına karşın Machiavelli bireyi toplumdan bağımsız, kendi hayatını kurma gücünde olarak görmektedir. Yine de Machiavelli’nin düşünceleri kamusal yararın öncelikli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Lefort’un ifadelerine göre Machiavelli antik kültüre karşı sorgulayıcı bir tutum sergilemeli ve bu kültürün yanılgılarını belirtmelidir. Machiavelli’ye göre antik dönemin “erdem” anlayışı

ve bu anlayışın hayata yüklediği değerler iktidarın yanlışlarını kabullenmeyi teşvik eder ve yanlışlara direnişi engeller (Boyras, 2020: 94).

Machiavelli, bir gelenek oluşturmak için eski çağlardan ders çıkarmak, geçmişin en iyilerini seçmek, yeni bakış açılarıyla harmanlamak ve devletin sürekliliğini sağlamak için zamana ve kişilere bağımlı olmayan öneriler sunmak istemiştir. Yaşadığı karmaşık siyasi ortam ve ülkenin bölünmüşlüğü, Machiavelli'yi zorlama ve şiddete de yönelmeye zorlamıştır. Sadece kendi içinde değil, uluslararası alanda da hukuktan çok zorbalık yöntemlerinin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Yaşadığı tecrübeler şiddetin ve kötülüğün de işe yarayabileceğini ona göstermiştir. Duruma göre bu araçlara başvurma faydalı olacağını ileri sürmüştür. Önünde duran örnek, şiddet yanlısı bir hükümdar olan Cesare Borgia'dır (Adabağ, 2009: 16-17).

Machiavelli'nin kötü bir üne sahip olmasının sebebi, onun yazdıklarının yanlış yorumlanması ve "Makyavelcilik" gibi küçük düşürücü bir kavramla anılmasıdır. Diderot, Machiavelli'nin bu yaklaşımın tehlikelerine dikkat çeken bir filozof olduğunu savunur. Machiavelli'nin her şeyi mubah gören bir siyaset anlayışı benimsediği iddiası da doğru değildir (Adabağ, 2009: 17). Devletin varlığını korumak için bazı sert önlemler alınması gerekebilir, ancak Machiavelli bunun her zaman geçerli olduğunu söylememiştir.

Machiavelli, devletlerin nasıl yönetildiğini ve nasıl yönetilmesi gerektiğini anlatırken, iki temel iktidar biçimi ayırt eder. Bunlar cumhuriyet ve prensliktir. Prenslikler ise ya miras yoluyla ya da yeni kurulmuş olanlardır. Yeni kurulan prenslikler de ya tamamen yeni bir egemenlik kurarak ya da başka bir prensliğe katılarak ortaya çıkarlar. Örneğin, Milano'da Francesco Sforza kendine yeni bir prenslik kurmuştur. İspanya kralı ise Napoli'yi ele geçirerek kendi prensliğine katmıştır. Bu tür yerleri fethetmek için ya kendi silahlarınızla ya da başkalarının silahlarıyla ya şansınızla ya da becerinizle savaşmanız gerekir. Fakat sadece fethetmek yetmez, aynı zamanda halkın desteğini de kazanmanız gerekir. Çünkü fethettiğiniz yerde size karşı olanlar olduğu gibi, size yardım edenler de olacaktır. Size karşı olanlara karşı güçlü olmanız, size yardım edenleri de memnun etmeniz gerekir. Aksi takdirde, ne kadar güçlü bir ordunuz olursa olsun, o yerde tutunamazsınız. (Machiavelli, 2018: 37-38)

Machiavelli, Titus Livius'un 142 kitaplık Roma tarihinin sadece 35 kitabını görebilmiştir. Bu kitapların 18 tanesi Roma'nın cumhuriyet dönemini anlatmaktadır.

Machiavelli, bu kitapları yorumlarken hem Livius'un anlattıklarını açıklamış hem de kendi siyasi fikirlerini dile getirmiştir. Hükümdar adlı eserinde monarşiye daha çok yer verirken, İtalyan birliğinin nasıl sağlanabileceğine dair görüşlerini de belirtmiştir. Söylevler adlı eserinde ise cumhuriyetçi yönetim biçimini savunmuş ve kendi siyasi düşüncelerini ortaya koymuştur. Machiavelli, *Söylevler* adlı eserine eski Yunan ve Roma'nın siyasi yapısını karşılaştırarak başlar. İnsanların tarih öncesindeki düzensiz ve vahşi yaşamını anlatır. Güçlü ile güçsüz arasındaki ilişkilerin devlet kurumlarını ve yönetim biçimlerini nasıl etkilediğini gösterir. Güçlülerin güçsüzleri baskı altına almasını önlemek için yasaların nasıl oluşturulduğunu ve hükümdarların nasıl seçildiğini anlatır. Ona göre üç temel yönetim biçimi vardır: monarşi, aristokrasi ve demokrasi. Bu yönetim biçimleri bozulduğunda ise tiranlık, oligarşi ve demogoji gibi kötü yönetimler ortaya çıkar. Machiavelli, eserin devamında yönetim biçimlerinin nasıl ortaya çıktığını insanlık tarihiyle ilgili verdiği bilgilerle açıklar. Ona göre ilk zamanlarda insanlar az sayıda ve dağınık halde yaşamaktaydılar. Nüfus arttıkça insanlar arasında ilişkiler gelişir. İnsanlar kendilerini korumak için en güçlü olanın himayesine girmişlerdir. Güçlülerin güçsüzleri ezmesini önlemek için yasalar koymuşlardır ve adalet kavramı ortaya çıkmıştır. Böylece peş peşe kurumlar oluşturarak siyasi ve hukuki olarak örgütlenmişlerdir ve devlet meydana gelmiştir.

Zaman içinde yönetim şekli değişmiştir. Babadan oğula geçen yöneticiler, lüks ve şatafat içinde yaşamışlardır. Halk ise bunu görüp, yöneticilere karşı nefret duymuştur. Nefret zulmü, zulüm korkuyu, korku da tiranlığı doğurmuştur. Halk sonunda isyan edip, tiranı devirmiştir ve yerine en cesur ve en iyi olanı seçmiştir. Onlar da aralarında anlaşır, yasalara uygun bir yönetim kurmuştur. Toplumun çıkarını bireylerin çıkarından üstün tutmuşlar ve böylece aristokrasi ortaya çıkmıştır. Fakat zamanla iktidar yine babadan oğula geçmeye başlamış ve oğulları; insanlara merhamet ve adalet göstermemişlerdir. Böylece oligarşi oluşmuştur. Yasalara ve kurallara uymayan zorbalardan usanan halk, onları görevden almıştır. Bu tür yönetimlerin tekrarlanmaması için halk egemenliğine dayalı bir yönetim kurmuşlardır. Ama zamanla eski zorluklar unutuldu ve herkes keyif ve eğlence içinde yaşamışlardır. Bir karmaşa döneminin ardından yine tek kişi yönetimine geri dönmüştür. Bu krizler toplumun dayanıklılığını zayıflattı ve başka devletlerin işgaline yol açmıştır. Her yönetimin olumsuz bir yanı vardır. En iyi ve sağlıklı yönetim karma yönetimdir. Çünkü bu yönetimde soylular, halk ve hükümdarlar birlikte çalışarak birbirlerini dengeleyip, bir yönetim oluştururlar (İşçi, 2016: 235-236).

Machiavelli, siyasal rejimlerin sosyal yapıyla bağlantılı olduğunu savunur. Ona göre, monarşi adaletsizliğe, cumhuriyet ise göreceli adaletliğe dayalıdır. Sosyal yapı değiştikçe, siyasal rejimler de farklılaşır. Bu yüzden, monarşiyi sürdürebilmek için adaletsizliği sürdürmek, cumhuriyeti sürdürebilmek için ise zayıflayan adaletliği yeniden canlandırmak gerekir. Bir ülkede sosyal yapı sağlamasa, siyasal alanda yaşanan bazı kargaşalar ve bozukluklar zararsızdır. Ancak sosyal yapı çökmüşse, en iyi yasalar bile işe yaramaz. Machiavelli'nin siyaset felsefesi açısından en önemli yapıtı Hükümdar (Prens) adlı kitabıdır. Bu kitapta, devletlerin cumhuriyet ya da prenslik şeklinde yönetilmesini önerir. Kitabın ana konusu prensliklerdir. Devlet yönetimini hem yönetenler hem de yönetilenler bakımından çok yönlü bir şekilde inceler.

Machiavelli, siyaset felsefesinde yeni bir dönemin başlangıcını yapmıştır. Önceki düşünürler, burjuva sınıfının çıkarlarını temsil etmişler ve dini otoriteye bağlı kalmışlardır. Machiavelli ise, siyasi iktidarın tanrısal bir kaynağı olmadığını, güç ilişkilerine dayandığını ileri sürmüş, böylece siyaseti dine bağlı olmaktan kurtarıp laikleştirmiş, aynı zamanda ön yargılardan arınarak siyaseti bilimsel bir temele oturtmuştur. Bu yönüyle Machiavelli, modern siyaset biliminin öncüsü olarak kabul edilir. O, ayrıca İtalya'nın birliğini sağlamak gibi yüce bir amaç uğruna mücadele etmiş ve bu amaca ulaşmak için her türlü yöntemi meşru görmüştür. Onun felsefesine Makyavelizm denir. Makyavelizm'e göre başarıya giden yol ikna etmekten çok zorlamaktır. Bu tezini desteklemek için peygamberlerin bile silahlı güç kullanarak başarılı olduklarını iddia etmiştir.

Machiavelli, siyaseti gerçekçi bir şekilde ele alarak siyasal düşünce tarihinde devrim yaratmıştır. O, siyaseti din, ahlak ve skolâstik görüşlerin etkisinden kurtarıp, ahlaki değerleri yadsınamamış, iyiyi ve kötüyü olduğu gibi kabul etmiştir. Siyasal olayları analiz ederken, duygularını baskılamaya çalışmıştır. Bu yaklaşımıyla devlet ve siyaseti ahlak ve hukukun sınırlarının ötesine taşıyarak maddeci bir bakış açısı geliştirmiştir. Farklı siyasal görüşlere sahip olan düşünürlerin, Machiavelli'de ortak nokta bulmalarında, onun siyasetin teknik yönüne odaklanmasının ve gerçeklere bağlı kalmasının büyük payı vardır (İşçi, 2016: 237).

Machiavelli, Prens adlı eserinin 5. Bölümünde, İtalya birliğinin kurulmasına katkı sağlayacak teorik bilgiler sunmuştur. Onun görüşüne göre (Machiavelli, 2018: 53), özgür ve kendi kanunlarına göre yaşamış olan devletleri elde tutmanın üç yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi onları tamamen ortadan kaldırmaktır. İkincisi orada bizzat

bulunmaktadır. Üçüncüsü ise vergi toplamak ve sana bağılılık gösteren azınlıkları içeren bir devlet oluşturarak onların kendi kanunlarıyla yaşamalarına müsaade etmektir; çünkü prens tarafından kurulan devlet, onun himayesi ve gücü olmadan ayakta kalamayacağını anlar ve varlığını devam ettirmek için her türlü çabayı gösterir; zaten vatandaşlarıyla özgürce yaşamış olan bir şehir, onu korumak isteyen vatandaşlar sayesinde başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan elde tutulabilir.

Machiavelli'nin Prens ve Söylevler adlı yapıtları arasında iki temel fark vardır. Prens, monarşik bir yönetim biçimini savunurken, Söylevler, cumhuriyetçi bir anlayışı benimser. Machiavelli için cumhuriyet ideal bir devlet şeklidir ve uzun vadeli bir hedeftir. Ancak o dönemin şartlarında kısa vadede tek çare güçlü bir monarşie dayanmaktır. Machiavelli, İtalya'nın bağımsızlığını korumak için tek egemenliğe sahip bir hükümdarın ülkeyi yönetmesi gerektiğini düşünür. Bu yüzden Medici ailesinin Floransa'da cumhuriyeti yıkıp monarşi getirmesine karşı çıkmaz, aksine Prens'i Lorenzo'ya (Büyük Lorenzo değil, Piero'nun oğlu, küçük Lorenzo) ithaf ederek kitabındaki tavsiyelerle İtalya'yı kurtarmasını umar (Adabağ 2009: 15-16). Bu arada Floransa'da Soderini liderliğinde cumhuriyetçi bir rejim vardır. Machiavelli, cumhuriyeti gözden çıkararak monarşie destek verdiği için Hükümdar'ın yazılma amacının bir geri dönüş planı olduğunu iddia edenler olduğu gibi kişisel çıkarları için ideallerinden vazgeçen bir kişi olarak eleştirilenler de olmuştur. Fakat Machiavelli, monarşinin “devlet-güç”, cumhuriyetin ise “devlet-uygarlık” ilişkisine dayandığını bilir (Adabağ, 2009: 16).

Prens adlı eserinde din adamlarının siyasete girmelerine karşı olduğunu açıkça söyleyen yazar, Söylevler adlı eserde ise dinin toplumu bir arada tutan bir güç olduğunu vurgulamaktadır. Dini, sadece tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir kurum olarak görmemiştir. Dini, insanların ahlaki davranışlarını belirleyen bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Çünkü din, onun görüşüne göre insanlara kanunlara uymayı, devlete ve vatana bağlı olmayı öğütler. Bu tutumu, dinsizlik değil, laiklik anlayışının bir yansımasıdır. Onun için din, insanları, devleti, ulusu, vatani konusunda erdemli olmaya ve harekete geçirmeye yarayan bir araçtır, amaç değildir. Amaç olan, devlet işlerinin akılcılığıdır. Dini siyasete alet eden yaklaşıma karşıdır. Kilise adamlarının da dini çıkarları için yozlaştırmış olmalarını eleştirir (Adabağ, 2009: 17).

Machiavelli, iktidarın devamlılığı için dinin çok önemli bir rol oynadığını savunur. Özellikle Kilise Prenslükleri, eski ve güçlü dini kurallara dayanarak her türlü zorluğa karşı ayakta kalırlar. Onların korunmaya, yönetmeye ya da halka ihtiyaçları

yoktur. Diğer prensliklerden farklı olarak onlar güvenli ve mutlu bir hayat sürerler. Machiavelli, dini bir dünya görüşünden çok dünyevi bir bakış açısına sahiptir. Ona göre “din” bir amaç değil, bir araçtır. Dindar olmak erdemli ve övülesi bir şeydir, elbette ki seçilmesi gereken yoldur. Fakat bir prens, gerçekte dindar olmasa bile, ününü, ülkesini ya da devletini kurtarmak için ne yapması gerekiyorsa yapmalı ve dindar görünmekten geri durmamalıdır; çünkü devlet işlerinde sonuç önemlidir. Prens başarıyı elde etmenin yolunu bulmalıdır. Çünkü başarılı olduğunda herkes onu alkışlayacak ve kullandığı yöntemler de meşru görülecektir (Adabağ, 2009: 18-19).

Machiavelli’nin devlet kurma fikri, modern siyasetin temellerini attığı iddia edilebilir. Ancak bu devlet, sosyal hukuk devleti olmaktan çok uzaktı. Machiavelli, devletin gücünü ve istikrarını sağlamak için her türlü yola başvurabileceğini savunuyordu. Bu, insan haklarına, adalet ilkesine ve hümanist değerlere aykırıydı. Devletin yasalarla yönetilmesi, insan merkezli bir yönetim anlayışı değil, devlet merkezli bir yönetim anlayışıydı. Devletin amacı, kamunun yararını sağlamak değil, kendi yararını sağlamaktı. Bireyler, devlete bağlı ve boyun eğen varlıklardı. Devletle birey arasındaki ilişki, çıkar ya da beklenti değil, korku ve itaat temelindeydi. Monarşi ile Machiavelli’nin devleti arasındaki fark, bireylerin özgürlükleri değil, devletin yönetim biçimiydi.

Machiavelli, devletin nasıl kurulması ve yönetilmesi gerektiği konusunda iki önemli eser yazmıştır. Bu eserlerde, devletin bireylerle olan ilişkisini, günümüzdeki ulus ve demokrasi kavramlarından farklı bir şekilde ele almıştır. Ona göre, devletin varlığı, halkın ortak iradesine değil, olağanüstü bir liderin olağanüstü eylemlerine bağlıdır. Bu lider, ülkenin kaderini belirleyecek ve insanları bu kader etrafında birleştirecektir. Cumhuriyetçi yönetim de halkın katılımını sağlayan bir yönetim değil, asillerin ya da zenginlerin egemenliğini sürdüren bir yönetimdir. Bu yönetimde de güç, erdemli ve akıllı kişilerin elindedir. Machiavelli, devleti yönetenlerin kötülük ya da şiddet kullanmasını, insan doğasının kaçınılmaz bir sonucu olarak değil, karşılaşılan zorlukların aşılması için bir araç olarak görür. Ancak bu aracın da sınırları vardır. Kötülük ya da şiddet, devleti korumak için gerekli olduğunda ve devletin yararına olduğunda kullanılmalıdır. Yöneticinin kendi çıkarlarına ya da dar görüşlerine hizmet etmesi kabul edilemez (Adabağ, 2009: 18-19).

Machiavelli’nin hedefi, İtalya’nın birleşmesini sağlamaktır. Bunun için de ülkenin düşmanlardan arındırılması ve milli bir orduya sahip güçlü bir devlet oluşturulması gerekmektedir. Tek tek yapılan dövüşlerde ve düellolarda, İtalyanların güç, zekâ ve beceri

bakımından diğerlerinden üstün oldukları açıktır. Ancak buna rağmen İtalya’da birlik ve beraberlik kurulamamıştır. Bunun nedeni İtalya’nın düzgün bir ordusunun olmamasıdır. Bu da liderlerin yeterli ve yetenekli olmadıklarını göstermektedir. Hükümdarın kendi ordusuna sahip olması şarttır. Çünkü askerler hükümdarlarının kendilerine liderlik ettiğini gördüklerinde, vatanları için daha çok mücadele ederler.

Her devletin, yeni ya da eski fark etmez, sağlam bir temel üzerinde durması için iyi kanunlara ve güçlü ordulara ihtiyacı vardır. Güçlü bir ordu olmayan yerde iyi kanunların bir anlamı kalmaz. Bir hükümdar devletini korumak için kendi askerlerini, paralı askerleri, yardımcı askerleri ya da bunların karışımını kullanabilir. Paralı ve yardımcı askerler ise hem yararsız hem de tehlikelidir. Çünkü bunlar birbirine bağlı değildir. Hırslı, disiplinsiz ve sadakatsizdirler. Dostlarının yanında cesur, düşmanlarının karşısında korkaktırlar. Onları hükümdara bağlayan tek şey paradır. İtalya’nın kesinlikle milli bir ordusu olmalıdır. Bütün bu felaketlerin sebebi, milli bir orduya sahip olmamaktır (İşçi 2016: 234-235).

Machiavelli, İtalya’nın birleşmesi için her şeyi yapmaya hazır bir siyasetçiydi. Onun için önemli olan tek şey, bu yüce hedefe ulaşmaktır. Bu hedefe ulaşmak için hangi yolların izlenmesi gerektiğini, hangi araçların kullanılması gerektiğini çok iyi biliyordu. Onun siyaset felsefesi, “amaç kutsal ise araçlar da kutsaldır” şeklinde özetlenebilir. Bu felsefe, günümüzde “Makyavelizm” olarak adlandırılan bir siyaset anlayışının temelini oluşturur. Machiavelli, Prens adlı eserinde, İtalya’nın birleşmesini sağlamak isteyen bir prensin nasıl davranması gerektiğini anlatır. Ona göre, bir prensin ahlaki değerlere ya da geleneklere bağlı kalması gerekmez. Bir prensin tek görevi, ülkesini korumak ve güçlendirmektir. Bunun için de ne gerekiyorsa yapmalıdır.

Machiavelli, İtalya’nın Fransa ve İspanya gibi güçlü bir liderin öncülüğünde birleşmesi gerektiğini savunuyordu. Ona göre devlet, otoriteyi sağlamak için vardı. Bu amaç için her şey mubah sayılabilirdi. “Amaç, aracı haklı çıkarır.” Örneğin, din ve ahlak, devletin gücüne hizmet ediyorsa önemlidir. Aksi takdirde değersizdir. Bu yüzden hükümdar, otoritesini kurmak için ahlaki ya da ahlak dışı her yöntemi kullanmalıdır. Bu görüşe “Makyavelizm” denir. Amaca ulaşmak için her araç meşrudur ilkesiyle fikirlerinin özünü ortaya koymuştur.

4.8. Prensliklerin Yönetim Şekilleri

Machiavelli'nin siyaset bilimi alanında ortaya koyduğu problemlere yaklaşımı, tek bir perspektif ile sınırlı kalmamakta, olası tüm alternatif yolları ve yöntemleri göz önünde bulundurarak çözüm önerileri sunmaktadır. Bu yaklaşımını düşüncelerinin incelenmesiyle açıkça görmek mümkündür. Machiavelli, yönetim sistemlerini değerlendirirken sadece cumhuriyet, demokrasi, aristokrasi veya tiranlık gibi sistemlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda hükümdarlık ve prenslik rejimiyle yönetilen devletler için de farklı analizler yapmıştır. Özellikle “Prens” adlı eserinde prenslikleri ele alırken, dört farklı türe ayırmaktadır; bunlar eski prenslikler, yeni prenslikler, karma prenslikler ve dinsel prenslikler olarak belirlenmektedir.

4.8.1. Eski Prenslikler

Machiavelli'nin “Eski Prenslikler” üzerine tasvirlerine göre bu yönetim şekli kalıtsal prenslikler olarak adlandırılmakta olup yönetim bir baba oğul zinciriyle devam etmekte ve halk, belirli bir hanedana monarşi sistemi çerçevesinde itaat etmektedir (Aybek, 2013: 50). Monarşi terimi, köken olarak tek kişilik yönetimi ifade etmektedir (Raynaud ve Rials, 2003: 589). Eski Prenslikler özelinde mevcut hükümdarın ölümü veya istifası gibi zorunlu veya isteğe bağlı durumlar sonucunda iktidar, hükümdarın doğrudan varislerine geçmektedir. Bu geçiş sırasında devralan varis, devletin mevcut kurallarını, geleneklerini ve kanunlarını koruyarak yönetimi sürdürmektedir. Bu tür yönetimler diğer prenslik türlerine göre belirli avantajlar sunmaktadır. Örneğin halefin aile geleneği içinde yetişmiş olması, devlet yönetimine ve halkla ilişkilere daha aşina olmasını sağlamaktadır. Machiavelli'ye göre hükümdar yetenekli ve öngörülü olduğu sürece, darbe gibi olağandışı bir müdahale olmadıkça tahttan indirilmesi mümkün değildir. Ancak Machiavelli, siyasi senaryoların çeşitliliğini dikkate alarak mevcut hükümdarın egemenliğinin kaybedilmesi durumunda onun yerine geçen kişinin başarısız olması halinde meşru prensin yeniden iktidarı ele geçirebileceğini öne sürmektedir. Bu süreçte halkın desteği, meşru prensin başarısında etkili olmaktadır. Machiavelli, bu sistemde halka hizmet eden yöneticinin diğer sistemlerdeki yöneticilere kıyasla daha fazla sevilip sayıldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda hükümdar olağanüstü hatalardan kaçındığı sürece halkın sevgisini kazanmasının en doğal sonuç olduğunu savunmaktadır (Machiavelli, 2015: 4).

4.8.2. Yeni Prenslikler

Geçmişten günümüze kadar uzanan süreç içerisinde, insanların yönetimi altındaki tüm devletler ya cumhuriyet ya da hükümdarlık biçiminde yönetilmektedir (Machiavelli, 2015: 3). Machiavelli'nin eserinde değinilen yönetim biçimleri arasında geleneksel hükümdarlıkların yanı sıra yeni kurulan prenslikler de yer almaktadır. Yazar, bu yeni prenslikleri iki temel üzerinde değerlendirmektedir. İlk temel, mevcut bir hükümetin çöküşü ve değişimi sonucu ortaya çıkan yeni bir idare şeklidir. İkinci temel ise doğuştan gelen ayrıcalıklarla hükümdar olmuş bireylerin ele geçirdikleri toprakları kendi hükümdarlıklarına katmalarıdır. Yeni prensliklerin yozlaşmış bir rejimden doğduğu örneği, Francesco Sforza'nın yönetimine bakılarak açıklanmaktadır. Sforza, bir paralı asker komutanı olarak ve Milano Dükü Filippino Mario Visconti'nin damadı olarak tanınmaktadır. Visconti'nin vefatı sonrasında dükalık cumhuriyete dönüşmüş, ardından iç isyanlar ve dış saldırılarla zor durumda kalmıştır. Bu süreçte Sforza, Visconti'nin gayrimeşru kızıyla evlenmiş ve Venedik'e karşı yapılacak savaşın başkomutanı olarak seçilmiştir. Ancak Sforza Venedik'le bir anlaşma yaparak zor durumda olan Milano Dukalığına karşı savaşmış, şehri ele geçirmiş ve ardından Sforza Hanedanı'nı kurarak yönetimi yeniden inşa etmiştir (Machiavelli, 2015: 3). Kalıtsal yolla elde edilen prenslikler arasında verilen örnek ise İspanya Krallığı'dır. Ferdinand, "Katolik Ferdinand" olarak bilinen bu kral, Fransa Kralı XII. Louis ile yaptığı anlaşma sonucu Federigo d'Aragona'dan Napoli Krallığını ele geçirmiş ve bu toprakları İspanya'ya dâhil etmiştir (Machiavelli, 2015: 3).

4.8.3. Karma Prenslikler

Karma hükümetler, Niccolo Machiavelli'nin "Yeni Prenslikler" kategorisine dâhil edilen yönetim biçimlerindendir. Bu tür hükümetlerde yönetim eski hükümetlere kıyasla daha meşakkatlidir. Eski hükümetlerde, yüzyıllar boyunca halka benimsetilen yasalar sayesinde yönetim daha basit ve anlaşılırdır. Karma hükümetlerde ise hükümetin tamamen yeni olmamasına rağmen halkın mevcut iktidarı değiştirme arzusu, devlet ve toplum içindeki refah beklentileri nedeniyle artmaktadır. Halkın bu yönde bir arzusunun bulunması, silahlanma gibi süreçleri tetiklemekte ve sonuç olarak iktidar değişikliğine yol açmaktadır. Ancak Machiavelli, "*Prens*" adlı eserinde halkın bu tür eylemler sonrası pişmanlık duyacağını öne sürmekte ve bunu "gelen gideni arar" söylemiyle desteklemektedir. Yeni bir hükümdar, topraklarında egemenlik kurabilmek için ya halkı baskı altına almakta veya askeri gücünü kullanarak despotluğunu sürdürmekte, böylece

halkı boyun eğdirmektedir. Ancak mevcut koşullar ne olursa olsun başarısız olan taraf her zaman halka karşı olan iktidar olmaktadır. Bunun temel sebebi bir devletin, halkın desteğini almadan herhangi bir işgal girişiminde bulunamayacağı ve bulunsa bile başarılı olamayacağı gerçeğidir (Machiavelli, 2015: 3).

Fransa Kralı XII. Louis'in ilk seferinde Milano'yu ele geçirmesi kısa sürmüş, ancak bu başarı uzun ömürlü olmamıştır. Krala kapılarını açan halk, vaat edilen refahı göremeyince yeni yönetimden duydukları hayal kırıklığıyla eski hükümdarları Ludovico'yu desteklemişlerdir (Machiavelli, 2015: 3). Bu durum, bir devletin diğer bir devleti ilk kez ele geçirmesinin olası sonuçlarına bir örnektir. Ele geçirilen bölgeye eski hükümdarın geri dönmesi durumunda aynı hataların tekrarlanmaması için gerekli önlemlerin alınması zorunludur. Örneğin Ludovico'nun izlediği strateji bu yöndedir. Yeniden iktidarı ele geçiren hükümdarın iç isyanlara meyilli bireyleri belirleyip ayıklaması, otoriter ve totaliter yönetim anlayışıyla hareket etmesi şarttır. Böylece, kurulan düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla zamanın koşullarına uygun tedbirler alınmaktadır. Yeni bir toprak parçasını işgal eden bir hükümdarın gözünden bakıldığında yöneticiyi siyasi ve idari bağlamda tartışmalı bir konumda bulundurduğu söylenebilir. Machiavelli'ye göre, bir hükümdarın yeni egemen olduğu topraklarda isyanları en aza indirmek, kontrolü en üst düzeye çıkarmak için önceki hükümdar ve ailesini ortadan kaldırması gerekmektedir. Bu tür davranışlar acımasızca görünse de devletin sınırlarını genişletme ve iç huzuru koruma amacıyla yöneticinin fırsatçı ve egosantrik eylemlere başvurması gerekmektedir. Yeni hükümdarlıkla başlayan yönetim sürecinde halkın önceki hükümdara özlem duymasını engellemek ve mevcut hükümdardan başka seçeneklerinin olmadığını hissettirmek önemlidir. Ancak iktidarı ele geçiren yönetici, yerini sağlamlaştırmak amacıyla eski hükümdarlık döneminden kalma kanunlara dokunmamalıdır. Machiavelli'ye göre bir bölgeyi işgal eden ve elinde tutmak isteyen bir yönetici, bu ilkeleri uygulayarak devlet bünyesine kattığı yeni topraklarla mevcut olanları kısa sürede bütünleştirebilir (Machiavelli, 2015: 7).

Dünyada çeşitli uluslar bulunmakta ve bu uluslararası dil, kültür, gelenek ve görenekler açısından büyük farklılıklar gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bazı uluslararası dil ve gelenekler gibi öğeler ortak olabilmektedir. Machiavelli'nin ele aldığı hükümet biçiminde hükümdarın farklı bir dil konuşan bir ulus üzerinde egemenlik kurma çabasının aynı dili konuşan bir ulus üzerinde egemenlik kurma girişimine göre daha zorlu olduğu ve bu durumun çeşitli sorunlara yol açabileceği belirtilmektedir.

Hükümdarın işgal ettiği bölgeleri yönetebilmesi, onun kaderine ve yeteneğine bağlı olmaktadır. Yabancı bir bölgeyi işgal eden hükümdar, yerel halkın güvenini kazanmak ve olası isyanları önlemek için bu bölgelerde yaşamalıdır. Ayrıca bu yerleşim, ordu içindeki düzensiz askerlerin halkın canına ve malına zarar vermesini engellemektedir. Öz topraklarında zarar gören vatandaşlar, hükümdara kolayca ulaşabildiklerinde kendilerine sunulan güven duygusu sayesinde memnuniyet yaşamaktadırlar (Machiavelli, 2015: 7).

4.8.4. Dinsel Prenslikler

Orta Çağ Avrupası'nın siyasal yapısının dini inançlar üzerine inşa edildiği genel kabul gören bir gerçektir. Modern siyaset felsefesinin önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Machiavelli'nin Orta Çağ'daki tanrı-devlet ve din-devlet ilişkisini sorgulaması, onun bu alandaki yenilikçi yaklaşımının bir göstergesidir. Machiavelli, siyasi düşünceleriyle Orta Çağ'ın dini temelli bağlarını koparmaya yönelik adımlar atmaktadır. Bu yaklaşımının altında yatan sebep metafizik, din ve ahlak gibi siyaset bilimini aşan alanları reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Machiavelli, siyaset alanından metafiziksel unsurları çıkararak siyaseti yalnızca dünyevi ve insanî değerlere dayandıran bir sistem oluşturma çabası içinde bulunmaktadır. Rönesans dönemi İtalya'sında siyasi birlik sağlanamamasının ana nedeninin kilisenin yarattığı dinî baskı olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden iktidar, yönetim ve devlet gibi kavramları insanî alana taşımış, kilise, tanrı ve din gibi terimleri bu alandan çıkarmıştır. Böylece Orta Çağ Avrupası'nın Skolastik Dönemi'nde benimsenen “tüm iktidarlar tanrıdan gelir” düşüncesiyle Machiavelli'nin siyasal görüşleri arasında keskin bir zıtlık oluşmaktadır (Arslanel ve Eryücel, 2011: 3).

Machiavelli, “*Söylevler*” adlı eserinde özellikle on birinci bölümünde, Roma İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı ve yasa koyucusu Romulus tarafından belirlenen kanunların yetersiz olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Romulus'un ardından gelen Numa Popilius'un yasaları tamamlayarak devleti düzenlemesi gerektiğini vurgulayan senato, Numa'nın liderliğinde dinin, uygar bir toplum oluşturmak ve halkı yasalara uymaya teşvik etmek için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Numa, şiddetli bir toplumu bulmuş ve onları yasalara uydurmak için barışçıl yöntemlere başvurmuş, böylece devletin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bu süreçte dini birleştirici bir güç olarak kullanmış ve böylece Roma'da hiçbir zaman cumhuriyet kadar Tanrı korkusu yaşanmamıştır. Roma'nın büyük planlayıcıları bu sayede işlerini kolaylaştırmış ve Roma halkının genel ve bireysel olarak yasalara olan bağlılıkları, yeminlerine olan sadakatleri

üzerinden incelendiğinde insanların yasalara değil, Tanrı'nın gücüne daha fazla saygı gösterdikleri görülmektedir. Dini inceleyen herkes, orduların yönetilmesi, halkın ikna edilmesi, iyiliğe yönlendirilmesi ve kötülükten kaçınılmasında dinin ne denli yardımcı olduğunu fark edecektir. Romulus ile Numa arasında Roma'ya daha çok kimin katkı sağladığına dair tartışmalarda, Numa'nın hızla öne çıktığı görülmektedir. Çünkü askeri güçlerin bulunduğu yerlerde dinin sağlanması daha kolay olmaktadır fakat askeri gücün olduğu yerlerde dinin olmaması, dini sağlamanın zor olduğu anlamına gelmektedir (Machiavelli, 2017b: 69).

Machiavelli, Roma İmparatorluğu'nu örnek alarak dini konulara değinmiştir. Onun düşüncesine göre din; orduların kontrolü, halkın yönlendirilmesi ve hükümdarın ideallerinin halkın zihnine kazındığı süreçlerde olumlu bir etkiye sahiptir. Ayrıca insanların hatalarından dolayı duydukları utancın din aracılığıyla pekiştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Tunahan, 2020:9). Bu etkiler nedeniyle Machiavelli, dinin devlete değil, devletin dine hizmet etmesi gerektiğini belirtmektedir. Dinin, iktidar tarafından kullanılması gereken bir araç olarak görülmesi, dinin yöneticilik özelliğinin olmaması gerektiğinden kaynaklanmaktadır. Dinin kaynağının aşkın bir güç olup olmadığı sorgulanmadan, onun toplumsal yönünün altını çizerek siyasal bir araç olarak kullanılması gerektiğini ifade etmektedir (Tunahan, 2020: 9).

Machiavelli'nin, Numa örneğinde de belirttiği gibi dinin, şehrin geleceği ve refahı için temel bir neden olduğunu görmektedir. Bu bağlamda iyi yasaların, iyi bir talih ve kaderi beraberinde getirdiği düşüncesini ileri sürmektedir. İyi talih sonucunda hem yönetenler hem de yönetilenler için olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Din öğretilerinin yerine getirilmesi, devleti mutluluğa götürürken bu öğretilerin göz ardı edilmesi devlet ve toplum içinde yozlaşmaya ve çöküşe neden olmaktadır. İnsanlar arasında tanrı korkusunun olmaması durumunda, bu eksiklikten yararlanarak kurulan krallıkların çökmesi veya bu mahrumiyetin yerini alacak korkunun tanrı korkusunu doldurması gerekmektedir (Machiavelli, 2017b: 71).

4.9. Prens'in Sahip Olması Gereken Nitelikler

Machiavelli, bir liderin sahip olması gereken en mühim özelliği olarak erdemi göstermektedir ve taklitçilikten sakınmayı öğütlemektedir. Eserinin altıncı bölümünde belirttiği üzere başkalarının izinden gitmek suretiyle onların davranışlarını örnek alan kimseler, aslında ne onlar gibi davranabilirler ne de onların erdemlerine ulaşabilirler; bu

yüzden gerçekten büyük adamların izlediği yolu takip edecek derecede bilge olmak gerekmektedir. Dikkatli okçular, hedefleri kendilerine aşırı uzak gördüğünde, yaylarının menzilini bilerek oldukça yukarıya nişan alırlar ve bu, okun gücünü artırmak ya da daha yukarı doğrultmak için değil, hedefi vurabilmek amacıyladır. Bu bağlamda, yeni bir liderin yönettiği her yeni yönetimde yöneticinin az ya da çok erdemli oluşuna bağlı olarak bu yönetimi sürdürmede az ya da çok zorluk çekilmektedir. Özellikle asil olmayan sıradan bir kişinin lider olması için ya erdem ya da talih gerekirken, bu ikisinden biri ya da diğeri bazı durumlarda zorlukları azaltmaktadır. Ancak şansı daha az olan kişi daha fazla çaba göstermek zorunda kalmaktadır. Genellikle diğer devletleri ele geçirmek için oraya bizzat gidip yerleşmek zorunda kalan liderin işi daha kolay olmaktadır (Machiavelli, 2018: 54-55).

On beşinci bölümde ise bir liderin öngörülü olmasının yeterli olduğunu, fazlasının ise önemsiz olduğunu ifade etmektedir. İnsan doğasına göre bir liderin tüm iyi özelliklere sahip olması imkânsızdır. Bu nedenle lider devletini yıkıma sürükleyecek kadar kötü kusurlardan kaçınacak kadar öngörülü olmalıdır (Machiavelli, 2018: 96).

On yedinci bölümde liderin korkulan mı yoksa sevilen biri mi olması gerektiği tartışılmaktadır. İlgili görüşler şu şekilde açıklanmaktadır (Machiavelli, 2018: 96); “*Her liderin zalim değil, merhametli olarak kabul edilmeyi arzulaması gerektiğini söyleyeyim. Ancak bu merhamet kötüye kullanılmamalıdır. Cesare Borgia zalim olarak tanımlanmıştır; ancak onun bu zalimliği, Romagna’yı birleştirerek barış ve güvene kavuşturmak suretiyle ıslah etmiştir. İyi incelendiğinde, acımasızlıkla suçlanmamak için Pistoia’nın yıkımına sebep olan Floransa halkından çok daha merhametli davrandığı görülecektir. Bu bağlamda, lider halkını bir arada ve güvende tutmak için zalim sıfatını edinmekten çekinmemelidir, çünkü çok az bir acımasızlıkla, aşırı merhametten kaynaklanan karışıklıkların getirdiği yağma ve katliamlara yol açanlardan daha merhametli davranmış olacaktır. Bu kişilerin eylemleri yapılanın tamamına, liderinkiler ise sadece belirli bir kısmına zarar vermektedir*” (Machiavelli, 2018: 100).

4.10. Prensın İtibarını Yükselten Davranışlar

Machiavelli’nin eserinin 21. Bölümünde prenslerin itibarlarını arttırabilecek davranışlara değinilmektedir. Bu davranışlar şöyledir (Machiavelli, 2018: 124-127);

- Sivil hayatta kişilerin olağanüstü iyi ya da kötü eylemleri olduğunda prens bu eylemleri herkesin konuşacağı şekilde ödüllendirmeli ya da cezalandırmalıdır.
- Prenslerin büyük işlere kalkışmaları ve nadir yeteneklerini sergilemeleri, onlara en fazla saygınlık kazandırmaktadır.
- Açık bir şekilde tarafını belirlemek, prenslere takdir kazandırmaktadır. Gerçek dost ya da düşman olduğunda bu durumu açıkça göstermek her zaman yararlı olmaktadır.
- Prensler, yetenekleri takdir etmeli ve herhangi bir alanda üstün başarı gösteren bireyleri ödüllendirmelidir. Aynı zamanda yurttaşların ticaret, tarım ve diğer alanlarda faaliyetlerini kolaylıkla sürdürebilmeleri için teşvik edilmektedir.
- Tarafsız kalmak yerine, silah kullanılması gerektiğinde dostun, tarafsız kalınması gerektiğinde ise düşmanın bunu talep etmektedir. Yanlış kararlar veren prensler genellikle tarafsız kalmayı seçmekte ve çoğunlukla yenilgiye uğramaktadırlar. Ancak bir tarafı destekleyen bir prens, desteklediği taraf kazandığında güçlü olsa bile, prene minnettar olmakta ve aralarında bir bağ oluşmaktadır. Eğer desteklenen taraf kaybederse, prensi koruma altına almak ve yardım etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NİZAMÜLMÜLK VE MACHIAVELLI’NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Nizamülmülk ve Niccolò Machiavelli, tarih boyunca devlet yönetiminde derin izler bırakmış iki büyük siyaset adamıdır. Her ikisi de kendi dönemlerinin önemli politik figürleri olarak siyaset teorisi ve uygulamaları üzerine derin etkilerde bulunmuştur. Nizamülmülk, Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun veziri olarak görev yapmıştır. Politik, sosyal, dini ve kültürel hayatta önemli roller üstlenmiş özellikle İktisadi sistemi ve medrese eğitimi gibi alanlarda yenilikler yapmıştır. Niccolò Machiavelli ise Rönesans İtalya’sının Floransa kentinde politik bir danışman ve yazar olarak yaşamıştır. Machiavelli’nin düşünceleri, özellikle “Prens” adlı eseriyle siyaset bilimi üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Nizamülmülk, iktidarın ahlaki ve dini kurallar çerçevesinde kullanılması gerektiğini vurgulamış, adaletin ve eğitimin toplum için önemini öne sürmüştür. Machiavelli ise iktidarın pragmatik bir şekilde kullanılmasını savunmuş, amacına ulaşmak için her türlü aracın meşru olduğunu öne sürmüştür. Ona göre hükümdarın en önemli görevi devletin güvenliğini sağlamak ve sürdürmektir. Nizamülmülk, devletin merkeziyetçi bir yapıda olmasını ve bürokrasinin iyi organize edilmesini savunmuş, özellikle eğitim ve yargı alanında yapılan reformlarla bilinmiş, Machiavelli ise devlet başkanının otoritesinin mutlak olması gerektiğine inanmış ve hükümdarın otoritesini pekiştirecek stratejiler geliştirmiştir. Liderlerin kamuoyu nezdinde iyi bir imaj çizmesinin önemini öne sürmüş ancak bu imajın arkasında acımasız kararlar alınabileceğini belirtmiştir. Nizamülmülk ise yöneticilerin ve idarecilerin dini ve ahlaki eğitimden geçmesinin önemini vurgulamış, devletin stabilitesi için ahlaki değerlerin ve dini kuralların önemini savunmuştur.

Nizamülmülk’ün yönetim anlayışı toplumun tüm kesimlerinin refahını ve devletin dini temellerini güçlendirmeyi amaçlarken Machiavelli daha çok elitler ve yönetici sınıfın çıkarlarını korumaya odaklanmıştır. Machiavelli, güçlü bir liderin toplumsal düzenin ve istikrarın anahtarı olduğunu savunurken, Nizamülmülk sosyal adalet ve toplumun genel refahı için çalışan bir yönetimi idealize etmiştir.

Machiavelli ve Nizamülmülk, siyasal iktidarın kaynak ve meşruiyet konularında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Her ikisi de ele aldıkları eserlerde tek elden yönetilen devlet yapılarını incelerken, iktidarın kaynağı ve meşruiyetine dair ayrışmaktadırlar.

Nizamülmülk, siyasi otoritenin kaynağını ilahi bir güce, yani Allah'a bağlamaktadır. "Allah Teâlâ, her çağda toplum içinden seçtiği kişilere hükümdarlara yaraşır nitelikler bahşeder ve dünya işlerini bu kişiler aracılığıyla düzenler, fitne ve kargaşayı bu kişilerin eliyle sona erdirir" şeklinde ifade etmektedir. Buna göre, Allah tarafından yönetim yetkisi verilen kişiler, halkın bu yetkiye itaat etmesini sağlamakla, hükümdar da halka karşı adil ve şefkatli olmakla yani Allah'ın emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Nizamülmülk, hükümdarın veya halkın Allah'ın emirlerine uymaktan çekinmesi durumunda, işledikleri olumsuz eylemler sebebiyle Allah tarafından cezalandırılacaklarını belirtmektedir (Nizamü'l-Mülk, Siyasetname: 11). Bu açıklamalarla Nizamülmülk, siyasal iktidarın meşruiyetini temelde bir dışsal otoriteye dayandırmaktadır.

Nizamülmülk, siyasal iktidarın meşruiyetini birincil olarak Allah'a, ikincil olarak ise iktidarın irsiliğine dayandırmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarlığın babadan oğula geçmesi bu görüşünü pekiştiren bir faktör olmuştur. Hükümdarlık görevinin hem kutsal hem de irsi olduğunu yani tıpkı eski İran'da olduğu gibi babadan oğula geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşüncesini, İran Kralı Nuşirevan'ın bir konuşmasından alıntı yaparak "Bu saltanatı yüce Huda bana bahşetti, öte yandan babamdan miras kaldı" diyerek ifade etmektedir (Nizamü'l-Mülk, Siyasetname: 13).

Machiavelli, bir hükümdarın siyasal iktidarın birliğini ve bütünlüğünü koruyacak özelliklere sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Bu bağlamda zaman içinde değişen koşullar doğrultusunda hükümdarın taşıması gereken özelliklerin de değişebileceğini vurgulamaktadır (Machiavelli, Prens: 59-80). Machiavelli'ye göre hükümdar pragmatik olmalıdır. Onun gözlemine göre bazı hükümdarlar cömert, bazıları ise cimri, bazıları hayırsever, bazıları açgözlü, bazıları yufka yürekli, bazıları acımasız, bazıları sözünde durmayan, bazıları dini bütün, bazıları ise imansız olabilmektedir. Önemli olan hükümdarın, devleti ayakta tutacak niteliklere sahip olmasıdır. Bu nedenle devletin bekasını riske atabilecek durumları dikkate alarak hükümdarın cömertlik yerine cimrilik göstermesi merhamet yerine zalimlik sergilemesi ve gerektiğinde verdiği sözden dönmesi gerekmektedir. Machiavelli'ye göre hükümdar, halkının malına ve namusuna göz diken, kararsız, şikâyetçi, kaypak olmamaya özen göstermelidir. Zira bu tür nitelikler hükümdarı aşağılanmaya ve nefret edilmeye açık hale getirmektedir (Machiavelli, Prens: 59-80).

Her iki düşünür de kendi coğrafyalarında ve dönemlerinde etkili olmuş ve farklı siyasi doktrinler geliştirmişlerdir. Nizamülmülk'ün yönetim anlayışı daha çok ahlaki ve

dini değerlere dayanırken, Machiavelli'nin yaklaşımı daha çok realist ve pragmatist özellikler taşımaktadır. Bu iki düşünür arasındaki en belirgin fark, yönetimde etik ve ahlaki değerlere verdikleri önemde yatmaktadır. Nizamülmülk için ahlak, yönetimin temel taşıdır; yöneticiler halka karşı sorumlu ve ahlaki önderler olarak hareket etmelidir. Machiavelli ise sonuç odaklıdır, yani liderin ahlaki olup olmamasından ziyade sonuçların devletin bekası için nasıl bir etki yarattığına odaklanmaktadır.

5.1. Yönetim ve İktidar Anlayışı Bakımından Karşılaştırma

Machiavelli'nin yönetim anlayışı genellikle pragmatizm ve güç merkezli politikalarla tanımlanmaktadır. Güçlü bir devlet yapısının oluşturulması ve sürdürülmesinin özellikle parçalanmış ve sürekli dış müdahalelere maruz kalan İtalya gibi bir coğrafyada hükümdarın hem iç hem de dış tehditlere karşı otoritesini pekiştirmek için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Machiavelli, devlet yönetiminde etkinlik ve istikrarın çoğu zaman ahlaki normlardan bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. “Amaç araçları kutsar” yaklaşımıyla liderin halkın desteğini manipüle etme, korku ve hayranlık uyandırma yeteneği kadar aynı zamanda dış politikada zor kullanımını ve kurnazlıkları da içermektedir. Liderin imaj yönetimi ve kamuoyu algısı üzerindeki kontrolünün iktidarda kalabilmek için zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade hükümdarın ikiyeüzlü olabileceği ve ikiyeüzlülüğün siyasi bir gereklilik olarak görülebileceği anlamına gelmektedir. Machiavelli bu noktada Cesare Borgia gibi şiddet yanlısı liderleri örnek alarak onların yöntemlerini istikrarlı bir yönetim kurmak için geçerli stratejiler olarak değerlendirir.

Nizamülmülk ise yönetim anlayışını adalet, nizam ve toplumsal uyum üzerine inşa etmiştir. Onun düşüncesine göre devletin temeli halkın refahı ve adalet anlayışı üzerine kuruludur. Selçuklu Devleti'nin sosyal ve siyasi yapısını göz önünde bulundurarak halkın devlete olan bağlılığının ve idarecilere olan sadakatinin devletin gösterdiği ihsan ve adaletle pekiştiğini savunmaktadır. Adaletin devletin bekası için olmazsa olmaz bir şart olduğuna inanır ve zulmün toplum içindeki uyumu ve düzeni bozacağına dikkat çekmektedir. Zalim yöneticilere karşı halkın korunması gerektiğini ve padişahın halkın şikâyetlerini bizzat dinlemesi gerektiğini belirtmektedir. Nizamülmülk, adaleti tesis etme ve toplumsal barışı koruma niyetini gütmektedir. Ayrıca devlet memurlarının yolsuzluk ve kötü yönetimine karşı önlemler alınması gerektiğini belirterek yönetimde şeffaflığı ve hesap verebilirliği ön plana çıkarır. Nizamülmülk'ün yönetim felsefesi, halkın ve devletin çıkarlarını eş zamanlı olarak gözeterek yönetici ile yönetilen arasında güven ve saygı

temelli bir ilişki kurulmasını öngörür. Hem Nizamülmülk'ün hem de Machiavelli'nin kendi toplumsal ve tarihi koşullarına özgü siyasi felsefeler geliştirdiği görülmektedir.

5.2. Siyaset Bakımından Karşılaştırma

Nizamülmülk, toplumsal hiyerarşiyi ve devletin yönetimini adil bir yönetim anlayışı üzerine inşa etmiştir. Sultan'ın ilahi kudretle donatıldığı ve toplumsal yapının en üst noktasında yer aldığı vurgulayarak sultana ilahi bir meşruiyet atfederken, devletin işleyişini de bir adalet ve nizam çerçevesinde ele almaktadır. Nizamülmülk'e göre Sultan'ın toplum üzerinde saygın bir imajı olmalıdır. Sultan, halkla ve bürokrasiyle etkileşimde bulunarak toplumsal uyumu güçlendirir ve devlet mekanizmasını sağlam bir şekilde işler hale getirmektedir.

Machiavelli ise siyaset anlayışını daha pragmatik ve sonuç odaklı bir perspektiften ele almaktadır. Machiavelli için devletin ana amacı istikrarı sağlamak ve devleti güçlü tutmaktır. Yani Machiavelli bireysel etik değerlerin kamusal işlerde kullanılmasının zor olduğu bir yapıyı önermektedir. Kamusal alan, onun düşüncesinde iktidarın emrinde ve yönetilenlerin özel alan anlayışına zıt bir şekilde ahlaki normlardan arındırılmış bir alan olarak görülür. Machiavelli'nin siyasetteki temel ilkesi, “amaç araçları kutsar” yaklaşımıdır. Bu ilke liderin halkın desteğini manipüle edebilmesine, korku ve hayranlık uyandırarak iktidarda kalabilmesine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda Machiavelli hükümet biçimleri arasındaki uyumu ve çeşitliliği, yönetici ve yönetilenin karar alma süreçlerine dâhil olmasının önemini vurgulayarak uzlaşmacı siyaset anlayışını da desteklemektedir. Machiavelli'nin düşünceleri, çeşitli hükümet biçimleri ve bu biçimlerle ilgili siyaset anlayışları arasında bir denge arayışı içindedir.

İki düşünürün siyaset anlayışları arasındaki farklar her birinin yönetim ve güç kullanımı hakkındaki temel görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Nizamülmülk, yönetimin meşruiyetini adalet ve ahlaki liderlik üzerine kurarken, Machiavelli iktidarın korunması ve güçlendirilmesi için gerekli her türlü aracı meşru görmekte ve etik değerlerin esnekliğini savunmaktadır.

5.3. Adalet Bakımından Karşılaştırma

Machiavelli'nin adalet anlayışına göre devletin bekası ve gücü için hükümdarın iktidarını sağlama ve devletin çıkarlarını koruma fonksiyonlarına hizmet etmelidir. Bu bağlamda hükümdarın adaleti, esnek bir kavram olarak ele alınır ve duruma göre değişkenlik gösterebilir. Machiavelli hükümdarın halkın gözünde adaletli görünmesinin

önemli olduğunu ancak bu adaletin her zaman gerçek adaleti yansıtmayabileceğini belirtmektedir. İktidarın sürdürülmesi için gerekli olduğunda hükümdarın zalimce kararlar alabileceğini ve bu kararların devletin menfaatine uygun olduğu sürece meşru kabul edilebileceğini savunmaktadır. Bu düşünceleriyle Machiavelli adaleti bir araç olarak görmekte ve bu aracın hükümdar tarafından iktidarını korumak ve devletin istikrarını sağlamak için kullanılabileceğini öne sürmektedir.

Nizamülmülk'ün adalet anlayışı, devlet yönetiminde merkezi bir role sahiptir ve onun düşüncesinde adalet devletin temelini oluşturmaktadır. Adaletin sadece halkın huzuru ve devletin istikrarı için değil aynı zamanda hükümdarın meşruiyeti için de zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Nizamülmülk, adaletin devletin her kademesinde uygulanması gerektiğine inanır ve adaletsizliğin devletin zayıflamasına ve sonunda çöküşüne neden olabileceğini belirtir. Hükümdarın ve yöneticilerin adaletli olması halkın devlete olan güvenini artırmakta ve toplumsal uyumu güçlendirmektedir. Adaleti sadece teorik bir kavram olarak görmez, adaleti uygulamada gözetilmesi gereken bir ilke olarak ele almakta ve yöneticilere halkın sorunlarını adaletle çözmeye sorumluluğu yüklemektedir.

İki düşünürün de adalet anlayışı siyasi felsefelerinin temelinde yatan değerlere ve ideallere dayanmaktadır. Machiavelli'nin adalet anlayışı, devletin gücünü ve istikrarını koruma odaklıyken Nizamülmülk, adaleti hükümdarın ve devletin meşruiyetinin temeli olarak görür. Machiavelli için adalet bir araçtır, Nizamülmülk için ise yönetim etiğinin merkezinde yer almaktadır.

5.4. Ordu Bakımından Karşılaştırma

Machiavelli'nin ordu anlayışı devletin güvenliğini merkeze alarak askeri gücün devletin bekası için öncelikli olduğunu belirtmektedir. Ordunun yapılandırılması ve yönetimi üzerine dikkat çekici önerilerde bulunmaktadır. Machiavelli'ye göre güçlü bir devlet yapısının temelinde kendi vatandaşlarından oluşturulmuş bir milli ordu yer almalıdır. Bu ordu, yalnızca savaş dönemlerinde değil barış zamanlarında da devletin otoritesini korumak ve toplumsal düzeni sağlamak için gereklidir. Ücretli askerlerin aksine milli ordunun üyeleri, yurtseverlik ve kamu hizmeti bilinci ile hareket ederler. Bu da onları devletin ve hükümdarın sadık savunucuları haline getirmektedir. Machiavelli, ordunun disiplinini ve moralini korumanın herhangi bir askeri başarının anahtarı olduğunu belirtir ve askeri liderlerin kendi kararlarında “virtü” (erdem, cesaret) özelliklerini sergilemeleri gerektiğini öne sürer. Virtü, ordunun manevi yapısını

güçlendirirken aynı zamanda savaş alanında başarı şansını artırmaktadır. Ancak Machiavelli'nin ordusu hükümdarın iktidar aracı olarak işlev görmektedir ve halkın silahlanmasının potansiyel tehlikelerine de dikkat çekmektedir. Bu yüzden yönetim halkı kontrol altında tutmayı esas alır.

Nizamülmülk'ün orduyu devletin temel direği olarak kabul eder. Nizamülmülk için ordu sadece savaşlarda değil devletin iç ve dış politikalarında da etkili olmaktadır. Askeri disiplin ve eğitim üzerinde duran Nizamülmülk, ordunun her zaman savaşa hazır bir durumda tutulmasının önemini belirterek askeri birliklerin moral ve motivasyonunun yüksek tutulması gerektiğini savunmaktadır. Nizamülmülk ordunun etkin kullanımı için askerlerin sosyal ve ekonomik refahının korunmasının yanı sıra, adil ve merhametli bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca ikta sistemi gibi yenilikçi yöntemlerle askerlerin maaşlarının ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını önermektedir. Bu sistem askerlerin toplumla bütünleşmesini sağlarken devletin mali yükünü de hafifletir.

Her iki düşünürün askeri güçleri kullanma biçimlerinde farklılıklar göstermektedir. Machiavelli ordunun hükümdarın gücünü pekiştirme aracı olarak kullanılmasını savunurken, Nizamülmülk orduyu daha geniş bir çerçevede, devletin sürdürülebilirliğini ve toplumsal düzeni koruma aracı olarak görmektedir.

5.5. Din Bakımından Karşılaştırma

Machiavelli ve Nizamülmülk, dinin toplum ve devlet üzerindeki etkisini ele alırken iki farklı açıdan yaklaşmaktadır. Machiavelli, dinin kamu düzeni ve siyasi istikrar için bir araç olarak kullanılmasını savunmaktadır. Machiavelli'nin görüşlerine göre din yalnızca toplumsal bütünlüğü sağlamakla kalmaz aynı zamanda hükümdarların otoritesini pekiştiren bir mekanizma olarak işlev görür. Hükümdarların halkın inançlarını şekillendirerek siyasi güçlerini pekiştirebileceklerini ifade etmektedir. Bu bakış açısında din, bireylerin toplum içinde uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlamak için yasalarla birlikte işlev gören bir yapının parçası olmaktadır. Machiavelli için din, özellikle toplumsal sözleşmeye yeni düzenlemeler getiren liderler tarafından otoritelerini meşrulaştırmak adına kullanılabilir bir araç olmaktadır. Bu düşünce yapısında din, hem manipülatif bir güç aracı hem de toplumsal düzenin korunmasında etkili olmaktadır.

Nizamülmülk, İslam'ı hem kişisel hem de siyasi yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak görür ve dini yönetim ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde esas alır. İslam'ın

toplum üzerindeki bütünleştirici ve düzenleyici rolünü vurgulamaktadır. Nizamülmülk için din sadece hükümdarın otoritesini desteklemekle kalmaz aynı zamanda toplumsal ahlakın ve adaletin temelini oluşturmaktadır. Nizamülmülk dini öğretilerin, toplumsal düzen ve devlet yönetiminin sağlam temeller üzerine inşa edilmesinde temel bir unsur olduğuna inanmaktadır. Hükümdarın din üzerindeki otoritesinin toplumsal huzuru ve istikrarı doğrudan etkilediğini savunur ve devletin dini kurallar çerçevesinde yönetilmesi gerektiğini öne sürer. Ayrıca dini liderlerin ve ibadetlerin toplum üzerindeki etkisini güçlendirme gerekliliğine de dikkat çekmektedir.

Machiavelli dinin manipülatif potansiyelini vurgularken, Nizamülmülk ise dini toplumsal düzen ve ahlaki yapıyı destekleyen temel bir değer olarak görmektedir. Machiavelli, dinin halk üzerindeki etkisini yönetici lehine kullanmanın yollarını araştırırken Nizamülmülk dini, adaletli ve ahlaki bir yönetimin sağlanmasında vazgeçilmez bir araç olarak ele almaktadır.

5.6. Yönetici Anlayışları Bakımından Karşılaştırma

Machiavelli için bir hükümdarın sahip olması gereken nitelikler arasında erdem, öngörü ve halk nezdinde itibar yükselten davranışlar ön plana çıkmaktadır. Machiavelli, hükümdarların kamuoyu önünde sevilen kişiler olmaları gerektiğini vurgulamaktadır ancak bu sevginin hükümdarın otoritesini korumak için kullanılması gereken bir araç olduğunu da belirtmektedir. Hükümdarın korkulan mı yoksa sevilen biri mi olması gerektiğini tartışırken liderin gerektiğinde acımasız olabilmesi gerektiğini, bu durumun aslında halkın genel yararına olduğunu savunmaktadır. Liderlerin gerçekçi olmaları ve insan doğasının karanlık yönlerini kabullenerek yönetmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Machiavelli'nin liderlik anlayışı bireysel erdem ve kurnazlığın etkili bir yönetim için gerekli olduğunu öne sürmektedir.

Nizamülmülk ise İslami ve geleneksel değerler çerçevesinde bir hükümdarlık modeli sunmaktadır. Onun için bir Sultan, sadece siyasi bir lider değil aynı zamanda dini bir figürdür. Sultanın temel özellikleri arasında dindarlık, adaletli olmak ve halkına karşı merhametli davranmak gerekmektedir. Nizamülmülk, hükümdarın toplumsal düzen ve dini uyum sağlama görevine büyük önem vermektedir. Hükümdarın bilge kişilerle danışarak ve geçmişten ders alarak yönetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onun ideal hükümdar profili halkın refahını gözetmekte ve devlet işlerini adaletle yürütmektedir.

Ayrıca hükümdarın halkla olan ilişkilerinin sınıf farklarını gözetererek ve sosyal uyumu sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğine inanmaktadır.

Machiavelli'nin yaklaşımı, hükümdarın kişisel gücünü maksimize etmeye yönelikken, Nizamülmülk daha çok hükümdarın ahlaki ve dini sorumluluklarını ön plana çıkarmaktadır. Machiavelli, hükümdarın halkını birleştirmesi gerektiğini kabul ederken hükümdarın gücünü koruması ve genişletmesi için halkın sevgisinden ziyade korkusunu kullanmayı meşru görmektedir. Öte yandan Nizamülmülk, hükümdarın halkına olan sorumluluklarını vurgulayarak liderin toplumsal ve dini uyumu sağlamak için dindar ve adaletli olması gerektiğini savunmaktadır.

5.7. Halk – Yönetici İlişkisi Bakımından Karşılaştırma

Machiavelli, halkın doğası gereği kolayca yönlendirilebilen ve çoğunlukla güvenilmez olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden liderin halka karşı bazen despotça davranışlar sergilemesinin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Liderin gücünü koruyabilmesi için halkla olan ilişkilerinde esnek ve duruma göre değişken olması gerekmektedir. Eğer lider halkın desteği ile iktidarda kalmışsa, onların refahını sağlayarak bu desteği sürdürmelidir. Ancak halkın desteği olmadan iktidara gelen bir liderin halkın güvenini ve sadakatini kazanmak için çeşitli stratejiler geliştirmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede liderin halkın gözünde meşru ve kabul edilebilir kalmak için gerektiğinde halkı aldatması ve manipüle etmesi gerekebileceğini söylemektedir.

Nizamülmülk Selçuklu yönetim anlayışında halk ile yönetici arasındaki ilişkileri daha merkeziyetçi bir çerçevede ele almaktadır. Onun düşüncesinde halk ve yönetici arasındaki ilişki karşılıklı sorumluluklar ve dini yükümlülükler çerçevesinde şekillenmektedir. Nizamülmülk halkın yöneticiye itaat etmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü yöneticinin halkın refahı ve toplumsal düzen için Allah tarafından görevlendirildiğine inanmaktadır. Yöneticinin halkına adil ve merhametli davranması, zulüm ve adaletsizlikten kaçınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yönetici, halkın ihtiyaçlarına duyarlı olmalı ve onların refahını gözetererek politikalar uygulamalıdır. Ayrıca yöneticinin halk arasında saygı ve güven uyandırması gerektiğini ancak bu şekilde toplumsal uyumun ve istikrarın sağlanabileceğini öne sürmektedir.

Machiavelli, halk-yönetici ilişkisine daha çok halkın yönetici tarafından nasıl yönetileceği ve kontrol edileceği üzerinden bakarken, Nizamülmülk ise yöneticinin

halkına karşı sorumluluklarını ve yükümlülüklerini vurgulamaktadır. Machiavelli için halk, liderin hedeflerine ulaşması için kullanılabilecek bir araçken Nizamülmülk için halk, yöneticinin adaletli ve dindar yönetimi altında refah içinde yaşamalıdır.

5.8. Devlet Anlayışında Farklılıklar

Nizamülmülk ve Machiavelli'nin devlet yönetimine dair yaklaşımları farklı tarihî ve kültürel bağlamlarda şekillenmiştir. Bu iki düşünür, devletin işleyişi ve yönetimi konusunda önemli görüş ayrılıklarına sahiptir. Nizamülmülk, “*Siyasetname*” adlı eserinde devlet yönetiminin temelinde ahlak ve adaletin olması gerektiğini vurgulamaktadır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun veziri olarak onun yönetim anlayışı, dini ve ahlaki değerlere büyük önem vermektedir. O, devlet yöneticilerinin halka karşı adil olmaları gerektiğini, zulmün her türlüsünden kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. Machiavelli ise “*Prens*” adlı eserinde ideal lider, çoğu zaman amoral bir tavır sergileyebilir. Machiavelli için önemli olan gücün korunması ve devletin çıkarlarının öncelik olmasıdır. Ona göre bir lider gerektiğinde zalim ve kurnaz olabilmelidir. Ahlak ve erdem, liderin halkını ve devletini koruyabileceği araçlar olmaktadır.

Nizamülmülk, devlet yönetiminde merkeziyetçi bir yapıyı savunmaktadır. İktidarın merkezde toplanmasını ancak bu gücün adaletle kullanılmasını önermektedir. Devletin ve toplumun refahı için eğitimli bir bürokrasiyi ve adaletin üstünlüğünü önemsemektedir. Machiavelli ise güç kullanımında pragmatik bir yaklaşım benimsemektedir. Yöneticinin otoritesini korumak için her türlü stratejiyi kullanabileceğini savunmaktadır. Devletin istikrarı ve bağımsızlığı için liderin otoritesinin mutlak olması gerektiğini savunmaktadır. Nizamülmülk, yöneticilerin halkın refahını gözetmesi gerektiğini, halkın rızası ve desteğinin devletin güçlü kalması için önemli olduğunu belirtirken, Machiavelli halkın desteğini, liderin otoritesini korumak için bir araç olarak görmektedir. Halkla ilişkilerde liderin imajının korunması ve güçlü görünmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, bir düşünce insanı, bir felsefeci, bir bilim insanının görüşlerinin ne tür etkenlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Machiavelli ile Nizamülmülk arasındaki siyasi düşünce farklılıklarını incelediğimizde hem bu farklılıkların neler olduğunu hem de bu farklılıkların kaynaklarını anlayabilmekteyiz. Bir bireyin çevresiyle ilgili olarak anlama, sorgulama, problemleri belirleme ve çözüm önerileri sunma yeteneği, o bireyin yetiştiği toplumun gelişmişliğiyle yakından ilgilidir. Bu ilişkiyi, tarihte iki önemli siyasetçi ve düşünür olan Nizamülmülk ile Machiavelli arasındaki görüş farklılıklarında da görebiliriz. Bu farklılığın temel nedenlerinden biri, bu iki düşünürün farklı dönemlerde yaşamış olmalarıdır. Nizamülmülk, Orta Çağ'ın bir düşünürüyken, Machiavelli ise Yeni Çağ'ın bir düşünürüdür.

Machiavelli, Yeni Çağ'ın başlangıcında yaşamış bir düşünürdür. Bu dönem, insanların dinin etkisinden kurtulup bilime yönelmeye başladığı bir dönemdir. Machiavelli de bu değişimden etkilenmiştir. Onun fikirleri hem dinsel hem de bilimsel temellere dayanır. Bu yüzden onun siyaset anlayışı hem gerçekçi hem de idealisttir. Papa ve papalık, Machiavelli'nin düşüncelerinde önemli bir rol oynar. Çünkü onlar hem dini hem de siyasi bir güçtür. Machiavelli, papa ve papalığın gücünü sınırlamak için çeşitli önerilerde bulunur.

Nizamülmülk, Orta Çağ'da yaşamış önemli bir siyasetçi ve filozoftur. O dönemde, din bilimin kaynağıydı ve olaylar Kur'an ve hadisler ışığında yorumlanıyordu. Bu yüzden, Nizamülmülk'ün düşünceleri daha çok nasihat, uygulama ve kontrolle ilgilidir.

Nizamülmülk ve Machiavelli, siyaset felsefesinin önemli isimleridir. Her ikisi de devlet yönetimine ilişkin çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Fakat bu görüşlerin oluşumunda etkili olan faktörler farklıdır. Nizamülmülk, İslam dünyasının siyasi ve kültürel yapısını dikkate almıştır. Machiavelli ise Rönesans döneminin Avrupa'sında yaşanan değişimleri göz önünde bulundurmıştır. Bununla birlikte, her iki düşünür de kendi yöntemlerini belirlerken gözlem ve tarihi bilgilerden yararlanmışlardır. İki düşünürün fikirleri arasındaki ayrılıkların bir sebebi de yaşadıkları şartlardır. Nizamülmülk, göçebe kültüründen gelen ve normatif yaşam tarzına yabancı olan insanlara bir devlet kurmayı amaçlamıştı. Bu amaçla her alanda kurumlar, teşkilatlar ve hiyerarşiler oluşturmak ve şekillendirmek zorundaydı. Teorik bir bakış açısı geliştirmek için vakti yoktu. Bu yüzden İranlı âlimlerin bilgi ve deneyimlerinden faydalanarak onları

pratikte uygulamaya koymayı seçti ve bu konuda başarılı oldu. Birlik sağlama konusunda büyük ilerlemeler kaydetti. Buna karşılık Machiavelli'nin yaşadığı İtalya, bölünmüş olsa da, devlet niteliğinde olan bir toplumdur. Kurumları, bürokrasisi ve hiyerarşisi vardı. Bu nedenle Machiavelli, tarihten örnekler alarak, Prens adlı eserinde bu birliğin nasıl tekrar sağlanabileceği konusunda fikirler ortaya attı ve yeni kavramlar, kuramlar ve ilkelerle siyaset sosyolojisine katkıda bulundu. Machiavelli, olayların arkasındaki sebepleri anlamaya çalıştı. Örneğin İtalya birliğinin oluşmamasının sebebini Papalık kurumuna bağladı. Papalığın İtalya'nın siyasal birliğine engel olduğunu savunan Machiavelli, bu kurumun İtalyan birliğini kurabilecek bir güçten yoksun olduğunu ancak böyle bir girişimi boşa çıkarabilecek bir güce sahip olduğunu ileri sürer. Machiavelli'ye göre, papalık İtalya'nın parçalanmışlığından yararlanmış ve bu durumu devam ettirmek için elinden geleni yapmıştır. Nizamülmülk ise yeni bir devletin inşası sürecinde karşılaştığı zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmış, olayları objektif bir şekilde analiz etme ve yorumlama imkânı bulamamıştır. Siyasetname isimli eserinde, devlet kurma ve yönetme faaliyetlerine ilişkin normlar, anlamlar, değerler ve ilkeler hakkında bilgiler vermiş, bu konularda tavsiyelerde bulunmuştur.

Machiavelli, Nizamülmülk ve siyaset felsefesine katkısı olan diğer düşünürlerin yaşamlarını incelediğimizde ortak bazı yönler göze çarpmaktadır. Bu düşünürler, yeni fikirler ortaya koyarak siyasal düşüncenin zenginleşmesine ve ilerlemesine yardımcı olmuşlardır. Ayrıca bu düşünürler, yaşadıkları sosyal ortam açısından da benzerlik göstermektedirler. Hem Machiavelli hem de Nizamülmülk, varlıklı ailelerden gelmiş ve iyi bir eğitim görmüşlerdir. Bunun yanında bu düşünürlerin siyasete ve yönetim işlerine merak sarmalarının bir sebebi de babalarının siyasetle ilgili olmalarıdır. Bu nedenle bu düşünürler, çocukluk ve gençlik dönemlerini, siyaset ve yönetim konularının konuşulduğu ve tartışıldığı bir sosyal çevrede geçirmişlerdir.

Bu iki düşünürün siyasetle ilgili deneyimleri, aileleri ve çevreleri sayesinde devlet gücüyle bağlantılıdır. Bu nedenle, bu deneyimlerin aynı zamanda önemli sosyalleşme süreçleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu süreçler, bu düşünürlerin öncül varsayımlarını, temel yargılarını ve hipotezlerini şekillendirmede rol oynamıştır. Neticede, siyasete duydukları ilgi, hayatın diğer yönlerine gösterdikleri ilgiden daha ağır basmıştır.

Düşünürlerin fikirlerinin ikinci önemli özelliği, yaşadıkları toplumun karşılaştığı sorunlara çözüm ararken ortaya çıkmış olmasıdır. Bu fikirler, günlük yaşamdan

soyutlanmış değildir. Hem Platon hem de Aristoteles, fikirlerini, yaşadıkları çağda yönetime ilişkin sorunlara, bir bulmaca nasıl çözülürse öyle yaklaşarak geliştirmişlerdir. Bu yüzden her birinin fikirleri arasında mantıksal bir tutarlılık vardır, çünkü her bir sorun, aynı bulmacanın farklı parçalarının çözümü olarak görülmüştür.

Bir başka araştırma sonucu da bir toplumun tarihî seyri üzerinde belirleyici olan unsurlardan birinin, o toplumda kamuoyu oluşturacak ve yöneticileri denetleyecek mekanizmaların varlığı veya yokluğu ile yönetici karakterinin olduğudur.

Doğu batı siyasal düşüncesi bağlamında, fikirleri arasında ayrılıklar olsa da yöneticilik, devlet, yönetim anlayışı, siyaset teorisi ve toplum hususunda hem Machiavelli hem de Nizamülmülk yaşadıkları çağa ve sonraki pek çok düşünüre ışık tutmuşlardır. Ve tutmaya da devam etmektedirler. Bu iki büyük siyasetçi ve yazar, devletin kuruluşu, işleyişi, korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan ilkeleri ortaya koymuşlar ve bunları uygulamaya çalışmışlardır. Onların eserleri, siyaset biliminin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adabağ, N. (2009). *Machiavelli'nin hayatı ve düşüncesi*. İş Bankası Yayınları.
- Adabağ, N. (2017). *Giriş-Yaşamındaki dönüm noktaları ve temel düşünceleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (1997). *Tanrı devletinden kral devlete*. İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Niccolò Machiavelli: Prens iktidarından devlete*. İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2004). *Tanrı devletinden kral devlete*. İmge Kitabevi.
- Ağar, N. (2005). Kamu kurumları (hizmet yerinden yönetim kuruluşları) teorisi. *Türk İdare Hukuku Sitesi*. Erişim: 29.05.2024, https://www.idare.gen.tr/agar-kamukurumlari.htm#_ftn28
- Akal, C. B. (2016). *İktidarın üç yüzü*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Akal, C. B. (Ed.). (2018). *Sonsöz ya da Türkiye'de hükümdar çevirileri*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Akyüz, V. (2011). *İbn-i Haldun: Bilim ile siyaset arasında hatıralar*. Dergâh Yayınları.
- Alganer, Y., & Çetin, M. Ö. (2016). Avrupa'da birlik ve bütünleşme hareketleri. *Journal of Life Economics*, 1(3), 93-114.
- Alkan, A. (1999). Özel alan – kamusal alan ayrımının feminist eleştirisi çerçevesinde kentsel mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(5), 71-95.
- Almas, T. (2011). *Uygurlar* (Çev. A. Batur). Selenge Yayınları.
- Anıl, Y. Ş. (2010). *Niccolò Machiavelli*. Kastaş Yayınevi.
- Anonim. (2005). Emevilerden Abbasilere geçiş sürecinin bir tanığı: Abdullah İbn'ul-Mukaffa ve Risaletü's-sahabesi. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 117-148.
- Arıtürk, M. H. (2015). *Siyaset, erdem ve özgürlük ilişkisi bağlamında Niccolo Machiavelli* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://avesis.deu.edu.tr/dosya?id=d3c08ad5-f218-4e10-91b9-209074cf799a>

- Armağan, V. (2016). Yusuf Has Hacı, Nizam'ül Mülk ve Koçi Bey örneğinden hareketle Türk kamu yönetiminde Türk yönetim mirasının izlerini sürmek. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 86-99.
- Arslan, A. (2016). Sunuş. İçinde A. Arslan (Çev.), *İdeal devlet* (Farabi). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslanel, M. N., & Eryücel, E. (2011). Modern devlet anlayışının felsefi temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-20.
- Atçeken, Z., & Yaşar, B. (2016). *Selçuklu müesseseleri ve medeniyet tarihi*. Eğitim Kitabevi.
- Atik, K. (2018). Türklerdeki iktâ sisteminin karşılaştırmalı tarih açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 176-183.
- Avcı, G. (2004). *İstihbarat teknikleri*. Timaş Yayıncılık.
- Avcı, O., & Diğerleri. (2004). *Selçuklulardan bugüne tarih*. Siyasal Kitabevi.
- Avcioğlu, D. (1990). *Türklerin tarihi, I-V*. Tekin Yayınevi.
- Aybek, Ş. (2013). *Siyaset felsefesine giriş*. Maya Akademi Yayınları.
- Aydın, M. Şener, A., & Ayas, R. M. (1980). El-Farabi'de tanrı ve nihailik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59(1), 251-274.
- Aydın, T. (1967). Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda vezirlik. *A.Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/8, 1-15.
- Aydınlı, H. İ., & Ayhan, V. (2004). Egemenlik kavramının tarihsel gelişimi perspektifinden iktidarın sınırlandırılması tartışması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 67-84.
- Aykut, S. (2011). *Sirâcu'l-Mülûk*. İnsan Yayınları.
- Ayrangöl, Z., & Tekdere, M. (2016). Yerelleşme teorisinin analizi ve ekonomik parametreler üzerindeki rasyonalitesi. *Journal of Economic Policy Researches*, 3(1), 55-83.
- Bacık, G. (2006). Westfalyan sistemin direnişi: 11 Eylül ve uluslararası politika. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(10), 53-48.
- Bailey, K. D. (1994). *Methods of social research*. Free Press.

- Bayındır, A. (2012). Kitab-ı Mukaddes'e ve Kur'an'a göre teokrazi ve laiklik. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 1, 111-131.
- Bayraklı, B. (1983). *Farabi'de devlet felsefesi*. Doğu Yayınları.
- Beriş, H. E. (2014). *Egemenlik: Bir kavramın geçmişi, bugünü ve geleceği*. Tezkire Yayıncılık.
- Berktaş, F. (2016). *Dünyayı bugünden sevmek*. Metis Yayınları.
- Berktaş, H. (1983). *Kabilelerden feodalizme*. Kaynak Yayınları.
- Biçer, R. (2000). Türk düşünce tarihinde Selçuklular devrinin yeri ve önemi. *Türkler*, 5, 509-517.
- Black, C. (1985). *Çağdaşlaşmanın itici gücü*. İş Bankası Yayınları.
- Bloch, E. (2010). *Rönesans felsefesi* (H. Portakal, Çev.). Cem Yayınevi.
- Bosworth, C. E. (Ed.). (1995). Nizam al-Mulk, Abû Ali Al-Hasan Ali b. Ihsak al-Tusî. In *The Encyclopaedia of Islam, Volume 8* (pp. 69-73). Brill.
- Bourdieu, P. (2016). *Devlet üzerine Collège de France dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.
- Boyras, B. (2020). Machiavelli'nin insan doğası düşüncesinin siyaset kuramına etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(1), 90-110.
- Brockelmann, C. (1992). *İslâm ulusları ve devletleri tarihi* (N. Çağatay, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Bulut, N. (2002). Orta çağdan yeniçağa geçiş süreci bağlamında ekonomik zihniyet değişiminin siyasal düşünceye etkisi. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-4), 17-32.
- Burckhardt, J. (1974). *İtalya'da Rönesans kültürü-I* (B. Baykal, Çev.). Devlet Kitapları.
- Burke, P. (2016). *Avrupa'da Rönesans merkezler ve çeperler* (U. Abacı, Çev.). İslık Yayınları.
- Cabiri, M. A. (2018). *İbn Haldun'un düşüncesi, asabiyet ve devlet* (M. Çelik, Çev.). İlim Yurdu Yayıncılık.

- Canatan, K. (2009). Geleneksel siyaset ve devlet felsefesinin bir yorumu olarak siyasetname: Büyük devlet adamı Nizamülmülk'ün devlet ve siyaset anlayışı üzerine. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(7), 194-220.
- Cannetti, E. (2003). *Kitle ve iktidar* (Gülşat Aygen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Church, W. F. (1969). The impact of absolutism on France. In G. Poggi (Ed.), *Modern devletin gelişimi* (pp. 47-66). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cihangir, A. (2022). *İbn Haldun çalışmaları dergisi*. İbn Haldun Üniversitesi, 7(2), 2-93.
- Coşkun, A. (1988). *Büyük Selçuklular*. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XIV, VII. Çağ Yayınları.
- Cranston, M. (1995). *Batı düşüncesinde siyaset felsefeleri*. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Çağbayır, Y. (1987). Çevirenin notu. *Kutadgu Bilig*. Dil Vakfı Yayınları.
- Çaha, Ö. (2016). *Siyasi düşüncelere giriş*. Dem Yayınları.
- Çaylak, A., & Bakacak, A. A. (2018). İbn Mukaffa, İslam siyasi düşünceler tarihi. In *İslam siyasi düşünceler tarihi* (pp. 389-407). Savaş Yayınevi.
- Çaylak, A., & Çelik, F. (2018). Farabi, İslam siyasi düşünceler tarihi. In *İslam siyasi düşünceler tarihi* (pp. 389-407). Savaş Yayınevi.
- Çelebi, A. (Türkçeye Tercüme: A. Yardım). (1976). *Tarîh 'ut-Terbiyet 'il-İslâmiyye (İslam'da eğitim öğretim tarihi)*. Damla Yayınları.
- Çelik, A., & Şimşek, M. Ş. (2013). *Yönetim ve organizasyon*. Eğitim Yayınevi.
- Çetin, H. (2002). Egemenlik ve hukuk ilişkisi üzerine. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 1-16.
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş siyasal akımlar*. Orion Kitabevi.
- Del Lucchese, F. (2016). *Machiavelli ve Spinoza'da çatışma, güç ve çokluk* (O. Güner, Çev.). Otonom Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)* (4. Baskı). İmge Kitabevi.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe sözlük*. İz Yayıncılık.

- Dursun, D. (1990). Oligarşi. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt:3*. Risale Yayınları.
- Dursun, D. (1992). Bürokrasi teorisi ve yönetim. *Journal of Social Policy Conferences*, (37-38), 133-149.
- Duverger, M. (1982). *Siyaset sosyolojisi* (Ş. Tekeli, Çev.). Varlık Yayınları.
- Duverger, M. (1996). *Siyasal rejimler* (T. Tunçdoğan, Çev.). İletişim Yayınları.
- Ebenstein, W. (2001). *Siyaset felsefesinin büyük düşünürleri* (İ. Özel, Çev.). Şule Yayınları.
- El-Bundârî, Z. (1999). *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al-Usra* (K. Burslan, Çev.). (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Eliaçık, R. İ. (2003). *Adalet devleti*. Bakış Yayınları.
- Er, İ. (1990). Aristokrasi. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt:3*. Risale Yayınları.
- Eren, E. (1971). *Yönetimde otorite problemleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Eroğlu, H. (2003). Klasik dönemde Osmanlı devletinin istihbarat stratejileri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32, 11-33.
- Ersan, M., & Alican, M. (2014). *Selçukluları yeniden keşfetmek*. Timaş Yayınları.
- Ertuğrul, A. (2002). Bir kaynak olarak Nizamü'l-Mülk'ün *Siyâsetnâme'si*. *Türkler*, 5. Yeni Türkiye Yayınları.
- Esgin, A. (2005). *Anthony Giddens sosyolojisi*. Anı Yayınları.
- Eyyüboğlu, S., & Cimcoz, M. A. (1971). *Eflatun çevirisi*. Remzi Kitabevi.
- Farabi. (2016). *İdeal devlet* (A. Arslan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fichter, J. (2011). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, Çev.). Anı Yayınları.
- Fişek, K. (1975). *Yönetim*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Fontana, B. (2013). *Hegemonya ve iktidar: Gramsci ve Machiavelli arasındaki ilişki üzerine* (O. Gayretli, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A., & Sutton, P. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Phoenix Yayınları.

- Giddens, A. (1999). *Toplumun kuruluşu: Yapılaşma kuramının ana hatları* (H. Özel, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Giddens, A. (1985). *The Nation-State and Violence*. Polity Press.
- Gilbert, W. (1998). *Renaissance and Reformation*. Carrie Books.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (A. Yaran, Çev.). Türkiye Kitabevi.
- Gökbörü, Ö. (2016). *Machiavelli ve Nizamülmülk'ün siyaset anlayışlarının karşılaştırılması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=lrS2wH-rn-b_k2XUc8IAZA&no=3-eBpYeC7pNnGlzMEKXt6w
- Göksu, E. (2017). *Selçuklu'nun mirası Gulâm ve İktâ*. Kronik Kitabevi.
- Göze, A. (2007). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Yayınevi.
- Göze, A. (1989). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Yayınevi.
- Gözler, K. (2019). *Devletin genel teorisi*. Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Güleçyüz, K. (1995). *İslam'da siyaset düşüncesi*. İnsan Yayınları.
- Güler, A., Halıcioğlu, M. B., & Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Seçkin Yayıncılık.
- Güler, M. N. (1995). Kur'an-ı Kerim'e göre halife kavramı. *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 159-185.
- Güney, S. (2000). *Davranış bilimleri*. Nobel Yayınları.
- Güriz, A. (1955). Hobbes, şahsiyeti ve siyasi fikirleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 298-315.
- Hacip, Y. H. (1999). *Kutadgu Bilig* (R. R. Arat, Çev.). T.D.K. Yayınları.
- Hacip, Y. H. (2001). *Kutadgu Bilig* (Y. Çağbayır, Çev.). Dil Vakfı Yayınları.
- Hafnavi, M. (1959). *Fikretü'd-devle fi'l-İslam*. Matbaat'ul-Ezher.
- Hakyemez, Y. Ş. (2004). *Mutlak monarşilerden günümüze egemenlik kavramı: Doğuşu, gelişimi, kavramsal çerçevesi ve dönüşümü*. Seçkin Yayıncılık.
- Hale, J. R. (1997). *The Thames and Hudson dictionary of the Italian Renaissance*. Thames and Hudson Ltd.

- Hammer, M. (1994). *Değişim mühendisliği: İş idaresinde devrim için bir manifesto* (G. S., Çev.). Sabah Yayınları.
- Hândmîr, G. (1333). *Târîhu Habibü's-Siyer fî Ahbârî Efrâdî Beşer* (C. 2). Kitabhâne-i Hayyam.
- Hândmîr, G. (2014). *Düstûr el Vüzerâ* (S. Nefisi, Tashih eden). Yeni Türkiye Yayınları.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun metodu ve siyaset teorisi*. Doğu Batı Yayınları.
- Havâfî, F. A. b. C. M. (1341). *Mücmel-i Fâsihî* (C. 2, Tsh. ve thş. M. Ferruh). Kitab Furuş-i Bastan.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti* (15. Baskı, S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hodgetts, R. M. (1997). *Yönetim-teori, süreç ve uygulama* (C. Çetin & E. C. Mutlu, Çev.). Der Yayınları.
- Huot, J.-L., Thalmann, J.-P., & Valbelle, D. (2000). *Kentlerin doğuşu* (A. B. Girgin, Çev.). İmge Kitabevi.
- Işık, E. (1990). Türk aile yapısında İslami dönem. *Tarihi Akış İçerisinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Izutsu, T. (2000). *Kur'an'da Allah ve insan*. Kevser Yayınları.
- İbn Hallikan. (2003). *Vefayatu'l-Ayan* (Cilt 3). Urmiye Üniversitesi Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (2016). *El-Kâmil fi't-Tarih* (Cilt 8, A. Ağırakça, B. Eryarsoy, Z. Tüccar, A. Özaydın, Y. Apaydın, A. Köşe, Çev.). Ocak Yayıncılık.
- İşçi, M. (2016). *Siyasi düşünceler tarihi*. Der Yayınları.
- İşçi, M. (2015). *Türk-İslam siyasi düşünceler tarihi*. Derin Yayınları.
- Jellinek, G. (1911). *L'Etat moderne et son droit* (Cilt I). Bibliotheque Internationale de Droit Public.
- Kafesoğlu, İ. (1973). *Sultan Melik Şah*. Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Nizamü'l Mülk*. İslam Ansiklopedisi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kahveci, N. (1996). *İslâm siyaset düşüncesi (XV. Asra kadar)*. Türk Demokrasi Vakfı.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim: Teori, olgu ve süreçler*. Beta Yayıncılık.
- Karaböcek, C. (2011). *Modern devlette egemenlik sorunu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/48029.pdf>
- Karadaş, C. (2003). Selçukluların din politikası. *İstem*, 1(2), 95-108.
- Karatepe, Ş. (1990). Monarşi. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt:3. Risale Yayınları.
- Karslı, M. R. (2015). Niccolò Machiavelli'nin hayatı ve düşünceleri üzerine kısa bir inceleme. Kaynak.
https://www.academia.edu/1201585/Niccol%C3%B2_Machiavelli_nin_Hayat%C4%B1_ve_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnceleri_%C3%9Czerine_K%C4%B1sa_Bir_%C4%B0nceleme
- Kaya, M. (1994). *İbn Rüşd ve St. Thomas felsefelerinin karşılaştırılması* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/24519.pdf>
- Kegley, C. W., & Raymond, A. G. (2002). *Exorcising the ghost of Westphalia: Building world in the new millennium*. Pearson Education.
- Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve makyevelizm. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 5(1), 105-139.
- Kezer, A. (1987). *Türk ve Batı kültüründe siyaset kavramı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). Turtûşî. *DİA*, “Turtûşî” (Cilt 41). TDV Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1985). *Feodalite ve klasik dönem Osmanlı üretim tarzı*. Teori Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1993). *Siyasal çatışma ve uzlaşma*. İmge Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2016). *Batı barbarlığı 2*. Anı Yayıncılık.
- Kızılcılık, S. (2017). *Sosyoloji tarihi 1*. Anı Yayıncılık.
- Kiraz, S. (2012). Uluslararası ilişkilerde egemenliğin değişen yüzü. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 93-102.

- Koç, E. (2015). Nizamülmülk ve siyaset düşüncesi. In M. Akıncı & G. N. Şafak (Eds.), *1. Türk İslam Siyasi Düşünce Kongresi Bildiri Kitabı* (pp. 493-502). Aksaray Üniversitesi.
- Kökner, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Köymen, M. A. (1979). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2002). Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk ve tarihi rolü. *Türkler*, 5. Yeni Türkiye Yayınları.
- Köymen, M. A. (2013). *Siyasetname önsözü*. Türk Tarih Kurumu.
- Kucur, S. S. (2002). Nizâmülmülk'ün siyasetnâmesinde Selçuklu devlet teşkilâtı açısından bir bakış: Emîr-i Hares ve Emîr-i Dâd. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, 41-72.
- Kurnaz, A. (2023). Augustinus'un *Tanrı Devleti* adlı eserinde devlet düşüncesi. *Bozok Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 22-40.
- Leung, J. (2000). Machiavelli and international relations theory. *Glendon Journal of International Studies*, 1, 3-13.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and authoritarian regime*. Lynne Rienner Publishers.
- Machiavelli, N. (2008). *Askerlik sanatı* (N. Güvenç, Çev.). Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Machiavelli, N. (2009). *Hükümdar* (N. Adabağ, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Machiavelli, N. (2015). *Komplolar üzerine* (B. Yalçınkaya, Çev.). Fabula Kitap.
- Machiavelli, N. (2017). *Siyaset üzerine konuşmalar* (H. Zengin, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Machiavelli, N. (2017). *Tutis Livius'un ilk on kitabı üzerine söylevler* (A. Tolga, Çev.). Say Yayınları.
- Machiavelli, N. (2018). *Prens* (Ö. Pekcan, Çev.). Öteki Yayınları.
- Machiavelli, N. (2009). *Hükümdar*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maverdi. (2013). *Yönetimin esasları* (M. A. Kara, Çev.). İlke Yayıncılık.
- Maverdi. (2018). *Yüce hedefler kitabı* (B. A. C. Efendi, Çev.; Y. Çalışkan, Haz.). Büyüyen Ay Yayınları.

- Memiş, E. (2008). *Türk kültür tarihi*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam düşünce tarihinde devlet anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk örneği. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(2), 193-211.
- Meriç, C. (2006). *Sosyoloji notları ve konferanslar* (M. A. Meriç, Haz.). İletişim Yayınları.
- Merriman, J. (2018). *Modern Avrupa tarihi: Rönesans'tan bugüne*. Say Yayınları.
- Mills, W. (1974). *İktidar seçkinleri* (Ü. Oskay, Çev.). Bilgi Yayınevi.
- Muhammed b. A. b. S. er-Râvendî. (1957). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* (A. Ateş, Çev.). I-II. Türk Tarih Kurumu.
- Mücahid, H. T. (1995). *Farabi'den Abduh'a siyasi düşünce*. İz Yayıncılık.
- Najm al-Din, Yousefi. (2015). Islam without fuqaha. *Society for Iranian Cultural and Social Studies, Taylor & Francis (Routledge)*. Online Article.
- Nauert, C. G. (2011). *Avrupa'da hümanizma ve Rönesans kültürü* (B. Tırnakçı, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Neocleous, M. (2006). *Tophumsal düzenin inşası* (A. Bekmen, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2013). *Siyasetname* (M. A. Köymen, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Nizamü'l-Mülk. (2017). *Siyasetname* (M. T. Ayar, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (2003). *Siyasetname* (N. Bayburtlugil, Çev.; 5. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Nizâmülmülk. (1990). *Siyâsetname* (M. A. Köymen, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları Gençlik Basımevi.
- Nizâmülmülk. (2014). *Siyâsetname* (M. Topkaya, Çev.). Nilüfer Yayıncılık.
- Olcaş, M. Ş. (2019). *Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün yönetim anlayışları* [Yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/server/api/core/bitstreams/7b7bad1e-30a6-438f-83ff-84f1538a79fd/content>
- Onal, G. (1995). *İşletme yönetimi ve organizasyonu*. Türkmen Kitabevi.
- Önalp, G. (2016). *Machiavelli ve Nizâmülmülk'ün siyaset anlayışlarının karşılaştırılması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=lrS2wH-rn-b_k2XUc8IAZA&no=3-eBpYeC7pNnGlzMEKXt6w

- Öngül, A. (2007). *Selçuklular tarihi (Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, I-II. Çamlıca Basım Yayın.
- Özaydın, A. (2007). Nizamiye medreselerinin kuruluşu ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8, 188-191.
- Özaydın, A. (2007). Nizamülmülk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 194-196. TDV Yayınları.
- Özkalp, E. (2003). *Örgütsel davranış*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, M. (2019). *Modern-demokratik devlette siyasal temsil* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=PKHc2-uDuKswEf0kGZooPg&no=rNtMtwV34fiQ7TT1FAQMwQ>
- Özkan, M. (2021). Ebu Hanife ve siyaset. *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 5-24.
- Özmkas, U. (2019). Fortuna ve fortuna. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 27(1), 15-23.
- Özmen, A. (2014). Siyasetname’de yönetim felsefesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 10, 203-218.
- Öztekin, A. (2010). *Siyaset bilimine giriş*. Siyasal Yayınevi.
- Öztürk, A. (2013). Machiavelli düşüncesinde cumhuriyetçi özgürlük ve kurucu lider imgesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 68(2), 181-204.
- Öztürk, N. K. (2004). Machiavelli – Weber perspektifinde siyasal liderlik etiği. *Amme İdaresi Dergisi*, 37(2), 13-30.
- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal düşüncenin evrimi* (M. Harmancı, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1977). Nizâmülmülk üzerine bir bibliyografya denemesi. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 25, 299-301.
- Peacock, A. C. (2016). *Selçuklu Devleti’nin kuruluşu: Yeni bir yorum*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Pehlivanlı, H. (2002). Eski Türkler ve Selçuklularda istihbaratçılık. *Türkler*, 5, 279-285.
- Platon. (2018). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- Poggi, G. (2009). *Modern devletin gelişimi: Sosyolojik bir yaklaşım* (Ş. Kut & B. Toprak, Çev.). İBÜ Yayınları.
- Poggi, G. (2009). *Devlet, doğası, gelişimi, geleceği* (A. Babacan, Çev.). İBÜ Yayınları.
- Raşid al-Din Fazlallah. (1999). *Câmi' al-Tavarih*, C. 2, Cüz 5 (2. Baskı, A. Ateş, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Râvendî, R. (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C. I (A. Ateş, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Raynaud, P., & Rials, S. (2003). *Siyaset felsefesi sözlüğü* (İ. Yerguz, N. K. Sevil, E. Ergun, & H. Dilli, Çev.). İletişim Yayınları.
- Reşîdü'd-din Fazlullâh. (2010). *Camiü't-Tevârih (Zikr-i Âli Selçûk)* (E. Göksu & H. Güneş, Haz.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı* (R. N. İleri, Çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1987). *Toplumsal sözleşme* (V. Günyol, Çev.). Adam Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2012). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Russell, B. (2017). *Batı felsefesi tarihi (3. Cilt)* (A. Fethi, Çev.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Sadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn El-Hüseynî. (1999). *Ahbârü'd Devleti's Selçukiyye* (2. Baskı, N. Lugal, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Saklı, A. R. (2012). Fransa ve Almanya'da uluslaşma süreci ve ulus bilincinin oluşumu. *Akademik Bakış Dergisi*, 32, 1-19.
- Satıcı, M. (2015). Ahlâk-politika ilişkisi açısından Machiavelli'nin politika teorisi. *FLSF*, 20, 113-130.
- Saygılı, A. (2010). Modern devlet'in çıplak sureti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(1), 61-97.
- Sencer, M. (1986). *Türkiye'nin yönetim yapısı*. Alan Yayınları.

- Sennett, R. (2005). *Otorite* (K. Durand, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Sevim, A., & Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi: Siyaset, teşkilât ve kültür*. Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A. (2005). İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler. *Belgeler*, 26(30), 1-84.
- Sevim, A., & Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi: Siyaset, teşkilat ve kültür* (XXIV. Dizi-S.19). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mîr' Âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyan'da Selçuklular, seçim, tercüme ve değerlendirme* (A. Sevim, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Simmel, G. (1971). *On individuality and social forms*. University of Chicago Press.
- Simon, H. A., & Thompson, V. A. (1991). The reissue of Simon, Smithburg, and Thompson's "Public administration." *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 1(1), 75-88.
- Simon, H. A., Smithburg, D. W., & Thompson, V. A. (1999). *Kamu yönetimi* (C. Mihçioğlu, Çev.). A.Ü. B.F. Yayınları.
- Skinner, Q. (2002, 2004). *Düşüncenin ustaları: Machiavelli* (C. Atilla, Çev.). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Skinner, Q. (2017). *Machiavelli* (N. Örgü, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Strauss, L. (1958). *Thoughts on Machiavelli*. The Free Press.
- Strauss, L. (2000). *Politika felsefesi nedir?* (S. Z. Hünler, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Sühreverdi, E. (1974). *Yönetenlerin yönetimi (Nehcü's Sülûk fî Siyaseti'l Mülûk)*. Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.
- Şahin, B. (2017). Modern dönemde siyasal değişim: Niccolò Machiavelli. *Siyasal Düşünceler Tarihi II*.
<https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/1356/course/section/632/2.Hafta%20-%20Modern%20D%C3%B6nemde%20Siyasal%20De%C4%9Fi%C5%9Fim%3B%20Niccolo%20Machiavelli.pdf> (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2017).
- Şenel, A. (1991). *Siyasal düşünceler tarihi*. V Yayınları.

- Şenel, A. (2017). *Siyasal düşünceler tarihi: Tarihöncesinde, ilkçağda, ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (1968). *Eski Yunan'da siyasal düşünce*. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Şimşir, M. (2015). Nizamülmülk'ün siyasetnamesi ve istihbarata yönelik ilke ve yöntemleri. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 28, 68-79.
- Şirvani, H. Ş. (1965). *İslam'da siyasi düşünce ve idare*. İnsan Yayınları.
- Şulul, K. (2011). *İbn Haldun'a göre İslâm medeniyeti*. İnsan Yayınları.
- Taneri, A. (1967). Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda vezirlik. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V(8), 75-186.
- Tannenbaum, D. G., & Schultz, D. (2011). *Siyasi düşünce tarihi: Filozoflar ve fikirleri* (F. Demirci, Çev.). Adres Yayınları.
- Taşdemirci, E. (2001). Türklerde eğitim. In H. G. Topdemir (Ed.), *Türk düşünce tarihi* (ss. 45-61). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Taşkın, M., & Becermen, G. (2013). *Felsefe tarihi II: Rönesans, yeniçağ ve XIX. yüzyıl felsefesi tarihi*. Sentez Yayıncılık.
- Tekelioğlu, O. (2003). *Foucault sosyolojisi*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Teschke, B. (1998). Geopolitical relations in the European Middle Ages: History and theory. *International Organization*, 52(2), 325-358. <https://www.jstor.org/stable/2601278>
- The American Heritage Dictionary. (2010). *Houghton Mifflin Company*.
- Tortop, N. (1990). *Yönetim biliminin temel ilkeleri*. TODAİE Yayınları.
- Tunahan, Ö. (2020). Laikliğin düşünsel temelleri üzerine bir değerlendirme. *Enderun Dergisi*, 4(1), 8-15.
- Tuncay, M. (1971). Monarşi ve cumhuriyet kavramının tanımı. *Aristoteles*, 9, 81-150.
- Tuncay, M. (1993). *Aristoteles: Politika* (M. Tuncay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Tuncel, G. (2011). Siyasallaşma sürecinde din ve etnisitenin etkisi: Mardin örneği. *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, 4(1), 685-702.

- Turan, O. (1965). *Selçuklular tarihi ve Türk İslâm medeniyeti*. Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (1988). *Selçuklular zamanında Türkiye* (6. Baskı). Boğaziçi Yayınları.
- Turtûşî, M. (2016). *Sirâcu'l-Mülûk* (Birinci Baskı). (Ö. Bağçef, Tahkik). Dâru'l-Minhâc Yayınevi.
- Turtûşî, M. (1995). *Sirâcü'l-Mülûk: Siyaset ahlakı ve ilkelerine dair* (S. Aykut, Çev.). İnsan Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). *İbn Haldun, hayatı, eserleri, fikirleri*. Harf Yayınları.
- Uludağ, S. (1993). *İbn-i Haldun, Mukaddime*. Harf Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2017). *Eski Yunan'dan çağdaş düşünceye doğru İslam felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Viroli, M. (1989). Republic and politics in Machiavelli and Rousseau. *History of Political Thought*, 10(3), 405-420.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı* (Ö. Ozankaya, Çev.). İmge Yayınları.
- Weber, M. (2003). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite* (H. B. Akın, Çev.). Adres Yayınları.
- Wher, H. (1976). *A dictionary of modern written Arabic* (4th ed.) (J. M. Cowan, Ed.). Spoken Language Services.
- Yaman, F. T. (2017). Katılımcı demokrasi: Kapsam ve unsurlar. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 6(2), 136-160.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.
- Yazıcı, N. (2002). *İlk Türk-İslâm devletleri tarihi*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zelyüt, S. (2018). *Makyavelyen virtù, Machiavelli, makyavelizm ve modernite* (C. B. Akal, Der.). Dost Kitabevi.
- Zeybekoğlu, A. E. (2006). Machiavelli ve biz. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 109-128.
- Zeydan, C. (1974). *İslâm medeniyeti tarihi* (Z. Megâmiz, Çev.) I-V. Üç Dal Yayınları.